શ્રીભાગવત મહાપુરાણ

પ્રકાશક : શ્રીવલ્લભાચાર્ય ટ્રસ્ટ, માંડવી. (કચ્છ)

નવમસ્કંધ-ઈશાનુકથા

નવમસ્કંધ-ઈશાનુકથા 1

પ્રથમ સૂર્યવંશ પ્રકરણ 5

- અધ્યાય 1 ઇલા અને બુધ થી પુરૂરવાની ઉત્પત્તિ 5
- અધ્યાય 2 સૂર્યવંશના રાજાઓનું વર્ણન 8
- અધ્યાય 3 શર્યાતિની કન્યા તથા પુત્ર અને રેવત રાજાની કન્યા રેવતીની કથા 11
- અધ્યાય 4 નાભાગ તથા અમ્બરીષ રાજાનું ચરિત્ર 14
- અધ્યાય 5 અમ્બરીષે ચક્રને સ્તુતિવડે શાન્ત કરી દુર્વાસાને પ્રાણસંકટથી બચાવ્યા 21
- અધ્યાય 6 ઇક્ષ્વાકુ રાજાનો વંશ અને સૌભરિનું આખ્યાન 23
- અધ્યાય 7 માન્ધાતાના વંશમાં થયેલ હરિશ્ચન્દ્રની કથા 28
- અધ્યાય 8 સગરના સાઠ હજાર પુત્રોનો કપિલની કોપદૃષ્ટિથી થયેલો નાશ 31
- અધ્યાય 9 ગનાજીનું પૃથ્વી ઉપર આગમન 34
- અધ્યાય 10 શ્રીરામચન્દ્રજીનું પ્રાકટ્ય અને એમનું ચરિત્ર 38
- અધ્યાય 11 શ્રીરામે સર્વસ્વ-દક્ષિણાવાળો યજ્ઞ કર્યો 44
- અધ્યાય 12 કુશનો વંશ અને ઇક્ષ્વાકુના પુત્ર શશાદનો વંશ 48
- અધ્યાય 13 નિમિરાજાનો વંશ જેમાં જનક વગેરે બ્રહ્મજ્ઞાની થયા 49

બીજું ચન્દ્રવંશ પ્રકરણ 52

- અધ્યાય 14 પુરૂરવા રાજા ઉર્વશીમાં આસક્ત થઈ ગન્ધર્વલોકમાં ગયા 52
- અધ્યાય 15 ગાધિરાજાના દૌહિત્રને ત્યાં પરશુરામનો જન્મ 56
- અધ્યાય 16 પરશુરામે ક્ષત્રિયોને મારી યજ્ઞ કર્યો 60
- અધ્યાય 17 પુરૂરવાના પુત્ર આયુનો વંશ 63
- અધ્યાય 18 યયાતિ રાજાનું ચરિત્ર 64
- અધ્યાય 19 યયાતિ વિરક્ત થઈ વનમાં ગયા ત્યાં એમની મુક્તિ થઈ 69
- અધ્યાય 20 પૂરુના વંશમાં દુષ્યન્ત તથા ભરત મોટા રાજા થયા 72
- અધ્યાય 21 રન્તિદેવ રાજાનું આખ્યાન 75
- અધ્યાય 22 અજમીઢ રાજાના વંશનું વર્ણન 78
- અધ્યાય 23 યયાતિના ત્રણ પુત્રોનો વંશ 82
- અધ્યાય 24 વિદર્ભના વંશનું રામકૃષ્ણાવધિ વર્ણન 86

નવમસ્કંધ-ઈશાનુકથા

અધ્યાય 24

ભગવાનનીકથા ભગવાનનેઅનુસરનારાનીકથા

દુ:ખનિવારણ સુખપ્રાપ્તિ

સગુણભક્તદ્વારા જ્ઞાનીભક્તદ્વારા ભગવચ્ચરિત્રદ્વારા ભક્તથી ભગવાન્થી
અ.1-9 અ.10 અ.11-13 અ.14-23 અ.24

કર્મ જ્ઞાન ભક્તિ
અધ્યાય11 અધ્યાય12 અધ્યાય13

પ્રકરણવિભાગાનુસાર સ્કંધ 9
ઈશાનુકથા

સૂર્યવંશ અધ્યાય12/13 ચન્દ્રવંશ અધ્યાય12/11

વિશેષ: આઠમા સ્કંધમાં ચોવીસ અધ્યાયથી સદ્ધર્મ કહેવામા આવ્યો. દુષ્ટ વાસના દૂર થાય ત્યારે સદ્ધર્મનો વિચાર આવે છે. સદ્ધર્મનું આચરણ કરવાથી શુભ વાસનાઓ એટલે કે કૃષ્ણ મારા સ્વામી છે એવી સ્ફૂર્તિ થાય છે. "વૈષ્ણવત્વં હિ સહજમ્" એ ન્યાય છે. જ્યારે ભક્તોનો સ્વભાવ જ એવો થાય ત્યારે એને ભક્તિ થાય છે. કૃપાના બે ભેદ છે:અધિક અને સામાન્ય. જો પ્રભુની કૃપા અધિક હોય તો એ જીવને ભક્તિનું દાન કરે, જો સામાન્ય હોય તો મોક્ષનું દાન કરે. આ નવમા સ્કંધમાં પણ 24 અધ્યાય છે તેમાં ભક્તિનું પ્રતિપાદન છે. ઈશ એટલે ભગવાન્, ભગવાનની પાછળ (અનુ) પાછળ ચાલનાર ભક્ત; એવા ભક્તોની કથા તે ‘ઈશાનુકથા’. જો ભગવાન્માં તાપ રાખીને સેવા કરે તો એના લૌકિક ભાવમાં પણ કૃષ્ણ પ્રવેશ કરે અને લૌકિક ભાવને અલૌકિક બનાવી દે. અધ્યાયસઙ્ખ્યાનું તાત્પર્ય પણ એ

શબ્દોમાંથી જ નીકળે છે. ભગવાન્ હરિ છે. પુરુષાર્થ બે જાતના છે:દુ:ખનો અભાવ અને સુખની પ્રાપ્તિ. હરિ એટલે દુ:ખને હરનાર અને સુખને આપનાર; તેમાં દુ:ખ સત્ત્વાદિ ગુણજન્ય હોવાથી ગુણના અવાન્તર નવ ભેદ છે; અને એક પ્રકાર નિર્ગુણનો છે; એમ કુલ દશ ભેદ થયા. વળી એ દશ ભેદવાળા જીવોને જ્ઞાન, કર્મ અને ભક્તિ એમ ત્રણ ભાવથી જોડીએ તો તેર ભેદ થાય; તે એ તેર વેદનો દુ:ખને મટાડવામાં વિનિયોગ થાય છે. હવે સુખની પ્રાપ્તિમાટે દશ ઇન્દ્રિયો તથા એક ભગવાન્ એમ અગિયારની અનુકૂળતાએ સુખપ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રભુના ચોવીશ ગુણો આ નવમસ્કંધમાં ચોવીશ અધ્યાયથી થાય છે. અથવા સૂર્ય બાર છે તેથી બાર અધ્યાયથી સૂર્યવંશ વર્ણવ્યો છે અને બાર અધ્યાયથી ચન્દ્રવંશનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આમ ચોવીશ અધ્યાય કહ્યા છે.

અહીં જે ભક્તિ કહી છે તે મરણ પછી મોક્ષ આપનારી છે. જીવતાં સુધી ભગવાનની સાથે રહી લીલાનો આસ્વાદ લેવાનો છે. જ્યારે સાક્ષાત્ રમાપતિ ભૂતળમાં પધાર્યા ત્યારે સ્વરૂપવડે જીવ યશોગાનથી મુક્તિ મેળવે છે. એમાં અહીં સૂર્યવંશથી મર્યાદા અને ચન્દ્રવંશ થી પુષ્ટિલીલા બતાવી છે. પ્રથમ સૂર્યવંશના રાજાઓનું વર્ણન નવ અધ્યાયથી છે. એ રાજાઓ ઉત્તમ, મધ્યમ અને પ્રથમ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારના છે એનું ત્રણ-ત્રણ અધ્યાયથી વર્ણન આપ્યું છે. જેમ-જેમ ભક્ત દોષરહિત અને શુદ્ધ થાય તેમ-તેમ એનો પ્રતાપ અધિક. એમાં ઉત્તમ કક્ષાના રાજાઓમાં સર્વને મુક્તિ આપવાનું સામર્થ્ય હોય છે; મધ્યમ કક્ષાવાળા રાજાઓ લોક અને વેદ નાં સાધનોદ્વારા મુક્તિનો પ્રયત્ન કરનારા છે અને પ્રથમ કક્ષાવાળા જ્ઞાન અને વૈરાગ્યવાળા છે. સુદ્યુમ્ન, કવિ, શર્યાતિ વગેરે પ્રથમ કક્ષાના છે, નાભાગ, અમ્બરીષ શશાદ વગેરે મધ્યમ કક્ષાના છે અને હરિશ્ચન્દ્ર, સગર, ભગીરથ વગેરે ઉત્તમ કક્ષાના છે. પ્રથમ અધ્યાયમાં સુદ્યુમ્નની કથા આવે છે તેમાં સ્ત્રીભાવ અને પુરુષભાવ બનને છે. બ્રાહ્મણોથી સ્ત્રીત્વ થયું, વિષ્ણુના અનુગ્રહથી પુંસ્ત્વ થયું અને શિવજીએ બનને ભાવો સાથે રાખ્યા. એ વડે એને વૈરાગ્ય થયું. એ સ્ત્રીત્વ અને પુંસ્ત્વ થી વંશકર્તા થયો; બ્રહ્માજીના મનથી મરીચિ અને મરીચિના પુત્ર કશ્યપ થયા. એમની પત્ની દક્ષપુત્રી અદિતિથી વિવસ્વાન (સૂર્ય)નો જન્મ થયો. વિવસ્વાનની સંજ્ઞા નામની પત્નીથી શ્રાદ્ધદેવ મનુનો જન્મ થયો. શ્રાદ્ધદેવની પત્ની શ્રદ્ધાથી દશ પુત્રો થયા. એમનાં નામ હતાં : ઇક્ષ્વાકુ, નૃગ, શર્યાતિ, દિષ્ટ, કરૂષ, નરિષ્યન્ત, પૃષધ્ર, નાભાગ અને કવિ. પૃષધ્ર શાપ થવાથી હીન થયો. એ જ્ઞાનનો અવતાર હતો. કવિ વૈરાગ્યરૂપ છે, કરૂષ કીર્તિરૂપ છે, ધૃષ્ટ વીર્યરૂપ છે, નૃગ શ્રીરૂપ છે અને નરિષ્યન્ત ઐશ્વર્યરૂપ છે. મરુત્ત ધર્મીરૂપ છે એ બધા રાજસ રાજાઓ છે. શર્યાતિ સાત્ત્વિક છે; એ યજ્ઞપ્રર્વતક અને કામપૂરક પણ છે, બ્રહ્માદિના અનુગ્રહવાળો તથા ભગવદ્ભાવવાળો છે. આ પ્રથમ કક્ષાના રાજાઓ છે. અહીં પહેલું અવાન્તર પ્રકરણ પૂર્ણ થાય છે. જો ભક્તિ પોતાનો પ્રભાવ ન બતાવે તો એ ફળરૂપ નહિ પણ ધર્મરૂપ ભક્તિ કહેવાય, જે વળી દેવપ્રસાદ, દેવકૃતત્વ અને દેવપોષણ એવા ત્રણ પ્રકારની છે. એમાં નાભાગ શિવને સન્તોષ આપનાર મન્ત્રદ્રષ્ટા છે. અમ્બરીષ ભગવાનના જેવો જ છે. અક્ષરથી ઉત્તમ કૃષ્ણ છે. એ અમ્બરીષ અક્ષરની વીર્યને

હરાવનાર છે. બ્રાહ્મણનો શાપ પણ એને કાંઈ કરી શક્યો નહિ 'અનશન' એ વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરનાર વ્રત છે. એમાં એકાદશી મુખ્ય છે. જળપાન કરવું એ જમવા બરાબર તેમજ ન જમવા જેવું પણ ગણાય. એણે બ્રાહ્મણને જમાડ્યા પહેલાં જળપાન કર્યું તેથી એ મધ્યમ કક્ષામાં મુકાયો. બ્રાહ્મણનો શાપ પણ એનો પરાભવ કરી શક્યો નહિ શિવજીનું આધિભૌતિકરૂપ આદિ ત્રણરૂપ છે. દુર્વાસા આધિભૌતિકરૂપ છે. ભગવાનનું સુદર્શન ચક્ર એ શિવજીનું આધ્યાત્મિકરૂપ છે. અને સાક્ષાત્ શંકર તે આધિદૈવિક રૂપ છે. તે તો ભગવાનને વશ છે. દુર્વાસાને બ્રહ્માએ શાપમુક્ત ન કર્યા એનું કારણ એટલું જ કે અમ્બરીષે બ્રાહ્મણોની આજ્ઞાથી જળપાન કર્યુ હતું એટલે બ્રહ્માની સમ્મતિ એમાં આવી ગઈ. શિવ ભગવાનના ભક્ત હોવાથી ભગવાનની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ન કરે. ભગવાને એને ના કહી એનું કારણ એ છે કે ભગવાનને પ્રિય એવું એકાદશી વ્રત અમ્બરીષે કર્યું હતું. તેથી ભગવાન્ એની ઉપર પ્રસન્ન હતા. દુર્વાસાને બ્રાહ્મણપણાનો ગર્વ હતો. એક વખતે દુર્વાસાને એના સસરા ગાલવ મુનિ સાથે લડાઈ થઈ અને ગાલવે દુર્વાસાને શાપ આપ્યો કે એક વખત એવો પણ આવશે કે તમારા ગર્વનો નાશ થઈ જશે. એ એમનો ગર્વ છોડાવવો હતો તેથી પણ ભગવાને એમને અમ્બરીષ પાસે મોકલ્યા. બ્રહ્મભાવ કરતાં ભક્તિભાવ ઉત્તમ છે. એમ દેખાડવાનો હેતુ પણ આ આખ્યાનનો છે. એવી રીતે બીજું અવાન્તર પ્રકરણ પૂરું થયું.

ઉત્તમ પ્રકરણમાં પ્રથમ હરિશ્ચન્દ્ર છે. એની ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે એમ કહેવામાટે એનો બાપ ત્રિશંકુ ચાણ્ડાલ હતો એમ કહ્યું છે. કોઈ પૂર્વ દોષથી ચાણ્ડાલપણું આવી પડ્યું હતું. એ હરિશ્ચન્દ્રને ત્રણ ઋણ ઉતારવાની ઇચ્છા થઈ. પુત્રપ્રાપ્તિથી પિતૃઋણથી મુક્ત થવું; એમ કરવાને એણે વરુણ સાથે શરત કરી પુત્ર મેળવ્યો. પણ ભગવાન્ ભક્તને જે આપે તે એણે ભગવાનને જ અર્પણ કરવું જોઈએ એવો ભક્તધર્મ છે. જ્યારે વરુણ દૈત્યોનો રાજા છે. છતાં ભક્ત પુત્રને એ મારી શક્યો નહિ એણે યજ્ઞપશુ તરીકે પુત્ર ખરીદી લીધો તેની પણ ભગવાને રક્ષા કરી. આમાં અભક્તનું હૃદય ક્રૂર હોય છે એ બતાવ્યું છે. સગર રાજા સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છે તેના પુત્રોએ સાગર બનાવ્યો છે. તેઓને શ્રેષ્ઠ એટલામાટે ગણવામાં આવ્યા છે કે તેઓએ સાગર બનાવવા રૂપી એક કાયમી લોકોપયોગી કાર્ય કરી બતાવ્યું. એના અંશુમાન, દિલીપ વગેરે થયા તે એના વંશની શુદ્ધિ બતાવનાર થયા. ભગીરથ ગનાને પૃથ્વી ઉપર લાવ્યા. ગનાના સ્વરૂપનું વર્ણન પ્રથમ સ્કંધમાં કહ્યું છે. ખટ્વાન સુધી રાજાઓની કથા કહેવામાં આવી છે. અહીં અવાન્તર ત્રીજું પ્રકરણ પૂરું થયું. ઈશકથા એટલે ભગવાનની કથા. એમાં શ્રીરામચન્દ્રનું પ્રાકટ્ય ત્રણ અધ્યાયથી કહે છે. ત્રીજા અધ્યાયમાં વંશ વર્ણન છે તે પણ ભગવાન્ અને ભક્ત માં ભેદ નથી એમ બતાવવામાટે ઈશકથા નિર્વાહક (નિર્વાહ કરનાર) છે અને ઈશાનુકથા નિર્વાહ્ય છે ઈશાનુકથાનો નિર્વાહ ઈશકથા કરે છે. અવાન્તર ચાર પ્રકરણની સૂચના પણ કરવામાં આવી છે.

બીજું મહાપ્રકરણ અહીંથી શરૂ થાય છે. તેમાં ચન્દ્રવંશ અગિયાર અધ્યાયથી કહેવામાં આવે છે. અત્રિના નેત્રથી ચન્દ્રની ઉત્પત્તિ કરી, આમ તો ચન્દ્રમાં પુષ્ટિમાર્ગીય છે. પણ વિષમતા

એનામાં એ આવી ગઈ હતી કે પોતાની બધી પત્નીઓ ઉપર સરખો પ્રેમ રાખવાને બદલે રોહિણી પ્રત્યે તેને પક્ષપાત હતો અને અમાવાસ્યા તથા પૂર્ણિમા નામની પત્નીઓ ઉપર પ્રેમ ન હતો તે વિષમતાને લીધે ચન્દ્રમામાં કલંક છે. પણ આ તો તેનો આગન્તુક (કાયમી નહિ) દોષ છે; વાસ્તવિક સ્વરૂપ તો યજ્ઞરૂપ અને જ્ઞાનરૂપ છે અને તેથી જ તેના કુલમાં બુધ વગેરે મહાનુભાવો થયા છે. અહીં પણ ભક્તના નવ ભેદ કહ્યા છે. એના નવ અધ્યાય અને બે અધ્યાયથી પરશુરામનું ચરિત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. એમ અગિયાર અધ્યાયમાં ઈશકથા અને ઈશાનુકથાનું વર્ણન છે. આમાં ચાર અવાન્તર પ્રકરણ છે તે પણ પૂર્વવત્ સમજી લેવાં. બૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારા લક્ષ્મીનો અંશ છે, ચન્દ્ર નારાયણનો અંશ છે. એનાથી અત્યન્ત તેજસ્વી બુધ ઉત્પન્ન થયા તેથી જ બૃહસ્પતિએ એ બાળકની ઇચ્છા કરી, નહિ તો બીજાથી સ્વસ્ત્રીમાં થયેલા ગર્ભની ઇચ્છા બૃહસ્પતિ જેવા જ્ઞાની ન કરે તેમજ બધા દેવોએ એ ચન્દ્રનો પુત્ર છે એમ સમ્મતિ આપી તેને સોપાવ્યો તે બ્રહ્માદિ એને ન સોંપાવે. બુધથી ઈલામાં પુરૂરવા નામનો પુત્ર થયો. નારાયણના શ્રીઅંગમાંથી ભક્તિરૂપ ઉર્વશી સ્ત્રી શક્તિ પ્રકટ થઈ તેને મિત્રાવરુણનો શાપ થયો તેથી એ મનુષ્યલોકમાં આવી અને તેણે પુરૂરવા સાથે શરતી સહવાસ સ્વીકાર્યો. એને છ સન્તાન થયા તે ઐશ્વર્ય આદિ છ ગુણયુક્ત થયાં. પુરૂરવાની આસક્તિ ઉર્વશીમાં હોવાથી એ એના લોકમાં જશે. એકાદશમાં એની મુક્તિ પણ કહી છે. વૈરાગ્ય થયા પછી વેદનો વિસ્તાર પણ એ જ કરશે. એ ચન્દ્રવંશમાં પ્રથમ થયા. ગાધિ રાજા સુધી એનો વંશ છે. પુષ્ટિમાં યદુનો વંશ થયો. એણે બ્રાહ્મણો જે દૈત્યોમાં જુમ્યા હતા તેને માર્યા. બ્રાહ્મણોમાં મન્ત્ર છે, ગાયમાં હવિષ છે, પરશુરામ યજ્ઞરૂપ ભગવદ્ અવતાર છે. જ્યારે સહસ્ત્રાર્જુન બળાત્કારે જ જમદગ્નિની ગાયને લઈ ગયો ત્યારે પરશુરામે એને *માર્યો પરશુરામ મૂળ તો ક્ષત્રિય પણ એની માની પ્રાર્થનાથી ચરુ બદલવાના કારણે એ બ્રાહ્મણ થયા. જ્યારે સહસ્ત્રાર્જુનના પુત્રો જમદગ્નિનું માથું કાપી ગયા. ત્યારે પરશુરામે એકવીસવાર પૃથ્વી નિ:ક્ષત્રિય કરી. પરશુરામની મા ભક્તિરૂપા છે. એ જળ ભરવા ગઈ ત્યાં પદ્મમાલી ચિત્રરથ ગન્ધર્વને જોતા વાર લાગી તેથી જમદગ્નિએ પરશુરામને તેની માતાને મારી નાખવા હુકમ કર્યો. મુનિના તપોબળને જાણનાર પરશુરામે પોતાની માને મારી નાખી. મુનિ પ્રસન્ન થતાં એને જીવતી કરી. એ વાત મૂળમાં છે. એમાં રેણુકા દોષયુક્ત નથી. કારણ કે તે આધિદૈવિક ભક્તિરૂપ છે અને ચિત્રરથ ગન્ધર્વ ભગવાનની વિભૂતિ છે. "ગન્ધર્વાણાં ચિત્રરથ: સિદ્ધાનાં કપિલો મુનિ:" (ગીતા 101). "સોમ: પ્રથમો વિવિદે ગન્ધર્વો વિવિદ ઉત્તર:" એ મન્ત્રમાં સોમ, ગન્ધર્વ વગેરે કન્યાને પ્રથમ ભોગવે છે ત્યાર બાદ એને લૌકિક પતિનો સમ્પર્ક થાય છે. જો રેણુકા દોષયુક્ત હોય તો એમાં ભગવદવતાર પરશુરામનું પ્રાકટ્ય ન સમ્ભવે. ક્ષત્રિયભાવમાં ક્રોધ મુખ્ય છે. પરશુરામમાં તે પ્રધાનપણે હતો તેથી એ ક્ષત્રિયમાં ગણાય છે. એ ક્ષત્રિયપણું ભાઈ, મા વગેરેને મારવાથી એણે પ્રકટ દેખાડી આપ્યું છે. રાવણને કેદમાં નાખનાર સહસ્ત્રાર્જુનને સ્વયં એકાકી મારે તે એમનો વીર્યોત્કર્ષ લોકોત્તર છે એમ ગણાય. આ જ કથાનું તાત્પર્ય છે. એ પછી મથુરામાં શૂરસેન ભક્ત થયા તેની કથા છે. ભક્ત બે પ્રકારના થાય

છે: કેટલાક વૈદિક અને કેટલાક ભોગતત્પર. પુરૂરવા, અલર્ક વગેરે વૈદિકો છે. નહુષ, યયાતિ, પુરુ વગેરે ભોગતત્પર છે. એ રાજાઓ મધ્યમ કક્ષાના છે. ભક્ત રન્તિદેવ, યદુ વગેરે ઉત્તમ કક્ષામાં છે. એમનાં પરાક્રમ કહ્યા પછી સાક્ષાત્ ભગવાનના પ્રાકટ્યની વાત આવે છે. અહીં નવ સ્કંધ પૂરા થયા છે. અવાન્તર ચાર પ્રકરણ સાથે બીજું મહાપ્રકરણ અહીં પૂરું થાય છે.
(*શ્રીપરશુરામજીના દાદા ઋચીક ઋષિ અને દાદી સત્યવતી. સત્યવતી ગાધિ રાજાની પુત્રી ક્ષત્રિય કન્યા હતી. એકવાર ઋચીક ઋષિ પાસે એની પત્ની અને સાસુ બનનેએ પુત્ર પ્રાપ્તિમાટે પ્રાર્થના કરી. ઋચીક ઋષિએ બનનેમાટે અલગ-અલગ મન્ત્રોથી ચરુ પકાવ્યા અને સ્નાન કરવા ચાલ્યા ગયા. સત્યવતીની માતાએ વિચાર્યુ કે ઋષિએ પોતાની પત્નીમાટે શ્રેષ્ઠ ચરુ પકાવ્યો હશે માટે તે ચરુ સત્યવતી પાસે માગી લીધો. સત્યવતીએ પોતાનો ચરુ તો માતાને આપી દીધો અને માતાનો ચરુ પોતે ખાધો. ઋચીક ઋષિને ખબર પડતાં સત્યવતીને કહ્યું : "ગજબ થઈ ગયો. હવે તારો પુત્ર તો લોકોને દણ્ડ દેનારો ક્રૂર પ્રકૃતિનો થશે અને તારો ભાઈ થશે બ્રહ્મવેત્તા" સત્યવતીએ અનુનય-વિનય કર્યો ત્યારે ઋષિએ પ્રસન્ન થઈ કહ્યું કે "ઠીક છે, પુત્રને બદલે પૌત્ર એવો ઘોર પ્રકૃતિનો થશે" એ પૌત્ર તે ભગવાન્ પરશુરામ જમદગ્નિના પુત્ર).

પ્રથમ સૂર્યવંશ પ્રકરણ

અધ્યાય 1 ઇલા અને બુધ થી પુરૂરવાની ઉત્પત્તિ

રાજા ઉવાચ
મન્વન્તરાણિ સર્વાણિ ત્વયોક્તાનિ શ્રુતાનિ મે।
વીર્યાણ્યનન્તવીર્યસ્ય હરેસ્તત્ર કૃતાનિ ચ॥1॥
રાજાએ પૂછ્યું : આપે બધા મન્વન્તર કહ્યા તેમાં અનન્ત પરાક્રમવાળા હરિએ જ પરાક્રમો કર્યા તે મેં સાંભળ્યાં॥1॥
દ્રવિડદેશમાં સત્યવ્રત નામનો રાજર્ષિ હતો તેણે ગયા કલ્પમાં ભગવાનની સેવા કરીને જ્ઞાન મેળવ્યું હતું॥2॥
પછી એ જ આ કલ્પમાં વૈવસ્વત મનુ થયા એ પણમેં આપની પાસે સાંભળ્યું. એના પુત્રો ઇક્ષ્વાકુ વગેરે રાજાઓથયા॥3॥
હે બ્રહ્મન્! હવે કૃપા કરી એમના વંશ અને વંશમાં થનારા રાજાઓના ચરિત્રનું વર્ણન કરો. હે મહાભાગ! અમારા હૃદયમાં કથા સાંભળવાની ઉત્સુકતા કાયમ રહ્યા જ કરે છે॥4॥

વૈવસ્વત મનુના વંશમાં જે થઈ ગયા, જે થશે અને હાલમાં જે છે તે બધા જ પવિત્ર કીર્તિવાળા પુરુષોનાં પરાક્રમનું આપ વર્ણન કરો॥5॥

સૂતજી બોલ્યા : હે શૌનકાદિ ઋષિઓ! જ્યારે રાજા પરીક્ષિતે એવી રીતે બ્રહ્મવાદીઓની સભામાં પૂછ્યું ત્યારે ધર્મના પરમ મર્મજ્ઞ શુકદેવજીએ કહ્યું॥6॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : હે પરીક્ષિત! હું તમને સ્રોપમાં મનુનો વંશ કહું છું એ સાંભળો. વિસ્તારથી તો સેંકડો વર્ષે પણ એ ન કહી શકાય॥7॥

નાનાં-મોટાં પ્રાણીઓના આત્મા એ જ પરમ પુરુષ છે. કલ્પના અન્તમાં એ એકલા હતા. આ વિશ્વમાં બીજું કાંઈ ન હતું॥8॥

એની નાભિમાંથી સુવર્ણમય કમળકોશ પ્રકટ થયો. તેમાં ચાર મુખવાળા બ્રહ્માજી થયા॥9॥

બ્રહ્માજીના મનથી મરીચિ થયા અને એના કશ્યપ થયા. એ કશ્યપને દક્ષની પુત્રી અદિતિમાં વિવસ્વાન (સૂર્ય) નામના પુત્ર થયા॥10॥

હે ભરતવંશોદ્ભવ! સંજ્ઞા નામની સૂર્યની સ્ત્રીમાં શ્રાદ્ધદેવ નામના મનુ થયા. તે ઉદાર મનવાળાં શ્રાદ્ધદેવને શ્રદ્ધાનામની સ્ત્રી હતી. તેનાથી ઇક્ષ્વાકુ, નૃગ, શર્યાતિ, દિષ્ટ, ધૃષ્ટ, કરૂષ, નરિષ્યન્ત, નભગ, પૃષધ્ર અને કવિ એ નામના દશ પુત્રો થયા॥11-12॥

વૈવસ્વત મનુને પ્રથમ પ્રજા ન હતી તેથી વસિષ્ઠે એને પ્રજા થાય એવા ઉદેશથી મિત્રાવરુણનો યજ્ઞ કરાવ્યો॥13॥

યજ્ઞના આરમ્ભમાં માત્ર દૂધ પીને રહેનારી વૈવસ્વત મનુની ધર્મપત્ની શ્રદ્ધાએ પોતાના હોતા પાસે જઈને પ્રણામ પૂર્વક યાચના કરી કે મને કન્યાજથાય॥14॥

ત્યારે અધ્વર્યુની પ્રેરણાથી હોતા બનેલા બ્રાહ્મણે શ્રદ્ધાની વિનન્તિ યાદ કરી એકાગ્ર ચિત્તથી વષટ્કારનો ઉચ્ચાર કરી યજ્ઞકુણ્ડમાં આહુતિ આપી॥15॥

જ્યારે પોતાના વિપરીત કર્મથી યજ્ઞના ફલસ્વરૂપ પુત્રને બદલે ઇલા નામની કન્યા થઈ ત્યારે એને જોઈને શ્રાદ્ધદેવ મનુ અતિ પ્રસન્ન ન થયા અને ગુરુ વસિષ્ઠને તેણે કહ્યું : ॥16॥

હે ભગવન્! આપ તો બ્રહ્મવાદી છો, આપે કરાવેલા કર્મનું આવું વિપરીત ફલ કેમ આવ્યું? વૈદિક કર્મનું આવું વિપરીત ફલ તો ક્યારેય ન થવું જોઈએ॥17॥

(જો આવું જ થાય તો લોકોને વૈદિક કર્મમાંથી વિશ્વાસ જતો રહે. જો એમ થાય તો એઓ વૈદિક કર્મ ન કરે અને સન્માર્ગનો નાશ થઈ જાય; માટે એમ ન થવું જોઈએ). તમે બધા મન્ત્રને જાણનાર તો છો જ તેપથી પાપને બાળી નાખીને શુદ્ધ થયા છો તો દેવોમાં અસત્યની પ્રાપ્તિની જેમ તમારા સંકલ્પથી ઊલટું ફળ કેમ થયું?॥18॥

શ્રાદ્ધદેવનું આવું વચન સાંભળીને આમાં હોતાનો સંકલ્પ કન્યાનો હતો તેથી તે કન્યા થઈ છે એ વાત અમારા વૃદ્ધ પ્રપિતાહ વસિષ્ઠ જાણી ગયા. તેથી તેમણે વૈવસ્વત મનુને કહ્યું : ॥19॥

"તમારો પુત્રનો સંકલ્પ હતો અને કન્યા થઈ એ ઊલટું ફળ હોતાના વિપરીત સંકલ્પથી થયું છે પણ મારા તપના બળથી તમને હું શ્રેષ્ઠ પુત્ર આપીશ"

હે રાજન્! એમ કહીને ઇલા સ્ત્રીમાંથી પુરુષ થઈ જાય એટલામાટે પરમ યશસ્વી ભગવાન્ વસિષ્ઠે આદિપુરુષ ભગવાનની સ્તુતિ કરી॥21॥

પ્રભુ વસિષ્ઠ ઉપર પ્રસન્ન થયા અને એને ઇચ્છિત વરદાન આપ્યું. જેના પ્રભાવથી ઇલા જે સ્ત્રી હતી તેજ સુદ્યુમ્ન નામનો શ્રેષ્ઠ પુત્ર બની ગયો॥22॥

હે મહારાજ! એક દિવસ એ સુદ્યુમ્ન વનમાં શિકાર કરવામાટે કેટલાક મિત્રોની સાથે સુન્દર ધનુષ અને અતિ અદ્ભુત બાણ હાથમાં લઈ સિન્ધુદેશમાં જન્મેલા ઘોડા ઉપર ચઢી કવચ પહેરી ઉત્તર દિશામાં મૃગોનો પીછો કરતાં-કરતાં બહુ દૂર નીકળી ગયો॥23-24॥

અન્તમાં સુદ્યુમ્ન મેરુ પર્વતની તળેટીમાં આવેલ એક વનમાં જઈ પહોંચ્યા. તે વનમાં ભગવાન્ શંકર-પાર્વતીની સાથે વિહાર કર્યા કરે છે॥25॥

હે નૃપ! એ સુદ્યુમ્ન શત્રુનો સંહાર કરે એવો પરાક્રમી હતો છતાં એણે એ વનમાં પ્રવેશ કર્યો કે તરત તેણે જોયું કે હું સ્ત્રી બની ગયો છું અને ઘોડો ઘોડી થઈ ગયો છે॥26॥

સાથે એની પાછળ ચાલનાર એના બધા સેવકોને પણ જણાયું કે પોતાની જાત પુરુષની બદલાઈ જઈ સ્ત્રીની થઈ ગઈ છે તેથી એક બીજાને જોતાં બધા સ્ત્રી બની ગયા છે એ જાણી એમને દુ:ખ થયું॥27॥

રાજાએ પૂછ્યું : અહીં પ્રવેશમાત્રથી પુરુષ સ્ત્રી થઈ જાય એમ થવાનું કારણ કહો અને એમ કરનાર કોણ હતું એનો હે ભગવાન્! મને ઉત્તર આપો એ જાણવાની મને બહુ ઉત્સુક્તાછે॥28॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : એક દિવસે વ્રતવાળા ઋષિ લોકો શિવજીના દર્શને દિશાઓ દીપાવતા ત્યાં આગળ આવેલા તેઓને જોઈ પાર્વતી દેવીએ વસ્ત્ર નહિ પહેરેલાં હોય તેથી એ શરમાઈ ગયાં અને મહાદેવજીના ખોળામાંથી ઊઠીને પોતાનાં વસ્ત્ર ધારણ કરવા લાગ્યાં॥29-30॥

દર્શન કરવા આવેલા મુનિઓએ શિવ પાર્વતીનું રમણ જોઈ વિચાર કર્યો કે આ દર્શનનો સમય નથી માટે આપણે આ વખતે આવ્યા એ ઉચિત ન થયું. એવો વિચાર કરી એઓ ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને સીધા બદરિકાશ્રમ તરફ ગયા, જ્યાં નર-નારાયણનો આશ્રમ છે॥31॥

પાર્વતીની ઇચ્છાને જાણી એને વિશેષ લાજ ન આવે એમાટે શિવજીએ તે સમયથી આ આશ્રમમાં જે પ્રવેશ કરે તે સ્ત્રી થાય, પછી તે મનુષ્ય, પશુ કે પક્ષી ગમે તે હો તે પુલ્લિનવાળો હોય છતાં સ્ત્રીલિન થાય એવો પ્રબંધ કરીદીધો॥32॥

ત્યારથી પુરુષ માત્ર એ વન છોડીને મુસાફરી કરે છે. હવે સુદ્યુમ્ન અને એના મિત્રો જે સ્ત્રીઓ થઈ ગયા તે અનુચરી સ્ત્રીઓ પોતાની સાથે એક વનમાંથી બીજા વનમાં ફરવા લાગી॥33॥

સ્ત્રીત્વની લજ્જાથી એ ઘર તરફ ગઈ નહિ. એક વખતે આશ્રમની નજીક ઉત્તમ પ્રમદાને એની સ્ત્રીપરિકર સાથે ફરતી જોઈને શક્તિશાળી બુધને થયું કે મને એ મળે॥34॥

સુન્દર ભ્રુકુટીવાળી ઇલા પણ બુધને જોઈને કામુકી થઈ ગઈ. આ તો ચન્દ્રનો પુત્ર છે, પતિ આવો સુન્દર જોઈએ એવું એને પણ મનમાં થયું તેથી એ બનનેએ ગાન્ધર્વ વિવાહ કર્યો અને

એને બુધથી પુરૂરવા નામનો પુત્ર થયો॥35॥
એવી રીતે મનુનો સુદ્યુમ્ન નામનો પુત્ર સ્ત્રી થયો તેણે પોતાના કુળગુરુ વસિષ્ઠને સંભાર્યા. એમ સાંભળવામાં છે॥36॥
ત્યાં આવી વસિષ્ઠે યજમાનની આવી દશા જોઈ ફરી સ્ત્રીરૂપમાં જોતાં એને દયા આવી તેથી એ બાબતનું દુ:ખ થયું અને કૃપા કરીને એને પાછું પુંસ્ત્વ પ્રાપ્ત થાય એમાટે વસિષ્ઠ શિવજીની આરાધના કરવા લાગ્યા॥37॥
શિવજી વસિષ્ઠ ઉપર પ્રસન્ન થયા. એનું પ્રિય કરવાને માટે પ્રથમ પોતે જ બોલ્યા છે તે પણ સાચું રહે અને વસિષ્ટના યજમાનનું પણ શ્રેય થાય એમ વિચાર કરીને શિવજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું : ॥38॥
"તમે પુત્ર તરીકે સ્વીકારેલો સુદ્યુમ્ન એકમાસસ્ત્રી અને એક માસ પુરુષ રહેશે. એવી વ્યવસ્થાથી સુદ્યુમ્ન આ પૃથ્વીને ભોગવી શકશે તેમજ રક્ષા કરી શકશે॥39॥
આચાર્ય વસિષ્ઠના અનુગ્રહથી વ્યવસ્થાપૂર્વક મનમાન્યું પુરુષત્વ મેળવીને સુદ્યુમ્ન રાજ્ય કરવા લાગ્યો પણ એને પ્રજાએ વખાણ્યો નહિ કેમકે એ એક માસ તો પુરુષ હોય ત્યારે રક્ષા કરે પણ બીજે માસે સ્ત્રી થાય ત્યારે સ્ત્રીધર્મો પ્રકટ દેખાય તેથી લોકોએ એને પસંદ ન કર્યો॥40॥
એને ઉત્કલ, ગય અને વિમલ નામના ત્રણ પુત્ર થયા તે ધર્મમાં પ્રીતિવાળા હતા અને દક્ષિણ દેશના રાજાઓ થયા॥41॥
તત: પરિણતે કાલે પ્રતિષ્ઠાનપતિ: પ્રભુ:।
પુરૂરવસ ઉત્સૃજ્ય ગાં પુત્રાય ગતો વનમ્॥42॥
ઘણા સમય પછી પ્રતિષ્ઠાન (પેઠણ) નગરીના અધિપતિ સુદ્યુમ્ન વૃદ્ધ થયા ત્યારે એમણે પૃથ્વીનું રાજ્ય પોતાના પુત્ર પુરૂરવાને (સુદ્યુમ્નનો દેહ સ્ત્રીનો હતો ત્યારે બુધથી થયેલ પુત્ર તે પુરૂરવા.) આપ્યું અને પોતે તપશ્ચર્યા કરવા વનમાં ગયા॥42॥
ઇતિ શ્રીભાગવત *નવમસ્કંધમાં (ઉપક્રમમાં ચન્દ્રવંશના આરમ્ભરૂપ) "ઇલા અને બુધ થી પુરૂરવાની ઉત્પતિ"
પહેલો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.
વિશેષ: સૂર્યવંશ 13 અધ્યાયમાં અને ચન્દ્રવંશ 11 અધ્યાયમાં એમ ચોવીસ અધ્યાય કહ્યો છે, નિબન્ધમાં બાર-બાર અધ્યાયનાં બે પ્રકરણ ગણવામાં આવ્યાં છે. તેમાં પ્રથમ અધ્યાય ચન્દ્રવંશમાં ગણ્યો છે કેમકે એમાં બુધથી પુરૂરવા થયા અને એ ચન્દ્રવંશના છે. અત્રિ-ચન્દ્ર-બુધ અને પુરૂરવા એ ક્રમથી ચન્દ્રવંશીઓ થયા છે. તેથી અહીં આ અધ્યાયમાં સૂર્યવંશ નામનું પ્રથમ પ્રકરણ સમાપ્તિમાં લખ્યું નથી.

અધ્યાય 2 સૂર્યવંશના રાજાઓનું વર્ણન

વિશેષ: આ બીજા અધ્યાયમાં પૃષધ્ર અને કવિનું ચરિત્ર ભગવદ્ભક્તને પણ વખાણવા લાયક કહેવાશે. અને પછી કરૂષ વગેરેના વંશને પણ આ અધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે.

શ્રીશુક ઉવાચ

એવં ગતેઽથ સુદ્યુમ્ને મનુર્વૈવસ્વત: સુતે।

પુત્રકામસ્તપસ્તેપે યમુનાયાં શતં સમા:॥1॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : જ્યારે સુદ્યુમ્ન વનમાં ગયા ત્યારે વૈવસ્વત મનુએ પુત્રની કામનાથી યમુનાજીના કાંઠા ઉપર સો વર્ષ સુધી તપ કર્યું॥1॥

પ્રજાને માટે મનુએ હરિ ભગવાનનુંયજન કર્યું તેનાથી એને ઇક્ષ્વાકુ વગેરે પોતાના જેવા જ દશ પુત્રો થયા॥2॥

ગુરુ-વસિષ્ઠજીએ મનુના પુત્ર પૃષધ્રને ગાયની સેવામાં રાખ્યો. તે હાથમાં તલવાર લઈ જાગતો રાત્રિએ વાઘ આદિથી ગાયની રક્ષા કરતો॥3॥

એક દિવસે રાત્રિમાં વરસાદ થયો ત્યારે એક વાઘ ગામના ખીરકમાં આવી ગયો. તેથી ગાયો ભય પામી વ્રજમાં દોડવા લાગી॥4॥

એમાંથી એક ગાયને વાઘે પકડી. ગાય ઊંચેથી શબ્દ કરવા લાગી. એ ગાયનું બરાડવું સાંભળી પૃષધ્ર વાઘ પાછળ દોડ્યો॥5॥

અંધારી રાતમાં વાઘ જાણીને એણે અંધારામાં ગાયને તલવાર મારી તેથી ગાયનું માથું નીચે પડી ગયું॥6॥

વાઘનો પણ કાન કપાઈ ગયો. એને પણ ડર લાગ્યો તેથી એ લોહી ટપકતો વનમાં ચાલ્યો ગયો. શત્રુને મારનાર પૃષધ્ર તો એમ જ સમજતો હતો કે મેં વાઘ માર્યો છે પણ અજવાળું થતાં જોયું તો મરેલી ગાય જોવામાં આવી તેથી એ મનમાં દુ:ખી થયો॥7-8॥

જો કે પૃષધ્રે જાણીને અપરાધ કર્યો ન હતો છતાં કુલપુરોહિત વશિષ્ઠજીએ તેને શાપ આપ્યો: "તું આ કર્મથી ક્ષત્રિય નહિ રહે, જા, શૂદ્ર થઈજા"

એ શાપનો પૃષધ્રે સ્વીકાર કર્યો અને ત્યારથી એણે મુનિઓને પ્રિય એવું ભગવદ્ભજનરૂપી વ્રત બ્રહ્મચર્ય પૂર્વક રાખ્યું॥10॥

સર્વ પ્રાણીમાં સમદૃષ્ટિ રાખવાથી તથા પર અને પરમ શુદ્ધ એવા વાસુદેવ ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી એ એમાં એકચિત્ત થઈ ગયો. એણે સન છોડી દીધો, ચિત્તને શાન્ત કરી દીધું અને પ્રભુ ઇચ્છાથી જે કાંઈ મળે તેનાથી એ દેહનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યો॥11-12॥

જ્ઞાનવડે તૃપ્ત થઈ ચિત્તને આત્મામાં સ્થિર કરી સમાધિસ્થ થઈ જાણે જડ હોય, આંધળો હોય અને બહેરો હોય એમ આત્માને બતાવતો એ પૃથ્વીમાં ફરવા લાગ્યો॥13॥

આ દશામાં એ વનમાં ગયો તો વનમાં બળતા અગ્નિને જોઈને એમાં બળી ગયો અને પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત થયો॥14॥

નાનો ભાઈ કવિ હતો તે પણ વિષયની ઇચ્છા રાખતો ન હતો. એ બન્ધુની સાથે રાજ્યને પણ છોડી દઈને ચિત્તમાં પુરુષને પધરાવી કિશોર વયમાં જ વનમાં ગયો અને ત્યાં ભજન કરીને પરમાત્માને પ્રાપ્ત થયો॥15॥

કરૂષ નામના મનુપુત્રથી કારૂષ નામના ક્ષત્રિયો થયા. તેઓ ખૂબ જ બ્રાહ્મણ ભક્ત અને ધર્મપ્રેમી થઈ ઉત્તર દેશોના રક્ષક થયા॥16॥

ધૃષ્ટ નામના મનુપુત્રથી ધાર્ષ્ટ નામનું ક્ષત્રિય કુળ થયું અન્તે તેઓ પૃથ્વી ઉપર આ શરીરથી જ બ્રાહ્મણ બની ગયા. મનુના પુત્ર નૃગનો પુત્ર સુમતિ તેનો ભૂતજ્યોતિ અને એનો વસુ થયો॥17॥

વસુનો પુત્ર પ્રતીક થયો એનો ઓઘવાન એનો પુત્ર પણ ઓઘવાન અને એની ઓઘવતી નામે એક પુત્રી પણ હતી જેને સુદર્શન પરણ્યા॥18॥

હવે મનુના પુત્ર નરિષ્યન્તને ચિત્રસેન પુત્ર થયો. એને ઋક્ષ નામનો પુત્ર થયો. એનો પુત્ર મીઢ્વાન થયો એનો કૂર્ચ અને એનો ઇન્દ્રસેન થયો॥19॥

ઇન્દ્રસેનનો પુત્ર વીતિહોત્ર હતો તેને સત્યશ્રવા નામનો પુત્ર થયો. એનો ઉરુશ્રવા થયો. ઉરુશ્રવાનો દેવદત્ત નામનો પુત્ર થયો॥20॥

એ દેવદત્તને ત્યાં ભગવાન્ અગ્નિનો અવતાર અગ્નિવેશ્ય પુત્ર થયો. એ મોટો ઋષિ થયો. આગળ ઉપર એ જ કાનીન અને મહર્ષિ જાતૂકર્ણ્યના નામથી પ્રખ્યાત થયા॥21॥

એ અગ્નિવેશ્યથી હે નૃપ! અગ્નિવેશ્યાયન નામનું બ્રાહ્મણકુલ થયું, આ પ્રમાણે નરિષ્યન્તના વંશનું મેં વર્ણન કયુરૂં. હવે દિષ્ટનો વંશ સાંભળો॥22॥

દિષ્ટના પુત્રનું નામ હતું નાભાગ જેનું વર્ણન હું આગળ કરવાનો છું તે નાભાગથી આ નાભાગ જુદા. તે પોતાના કર્મને લીધે વૈશ્ય થઈ ગયો. એનો પુત્ર ભલન્દન થયો અને ભલન્દનો વત્સપ્રીતિ થયો॥23॥

વત્સપ્રીતિનો પુત્ર પ્રાંશુ થયો તેનો પ્રમતિ નામનો પુત્ર થયો. પ્રમતિનો ખનિત્ર થયો તેનો ચાક્ષુષ અને એનો વિવિંશતિ નામનો પુત્ર થયો॥24॥

હે મહારાજા પરીક્ષિત! વિવિંશતિનો રમ્ભ અને એનો ખનિનેત્ર બનને પરમ ધાર્મિક થયા. એનો કરન્ધમ થયો॥25॥

કરન્ધમનો અવીક્ષિત થયો એનો ચક્રવર્તી મરુત્ત થયો. અનિરાના પુત્ર મહાયોગી સંવર્તે એનો યજ્ઞ કરાવ્યો હતો॥26॥

મરુત્તના યજ્ઞ જેવો કોઈનો યજ્ઞ થયો નથી. એના યજ્ઞમાં નાના-મોટા બધા પાત્રો સુન્દર અને સોનાનાં હતાં॥27॥

એ મરુત્તના યજ્ઞમાં સોમપાન કરી ઇન્દ્ર મતવાલા થઈ ગયેલા અને બ્રાહ્મણો દક્ષિણાથી ધરાઈ ગયા હતા. મરુત્તો એ યજ્ઞમાં પીરસવામાં રોકાયા હતા અને વિશ્વદેવ સભાસદ હતા॥28॥

એ મરુત્તને દમ નામનો પુત્ર હતો તેનો પુત્ર રાજ્યવર્ધન થયો તેનો સુધૃતિ થયો અને એનો પુત્ર નર હતો॥29॥

એ નરનો પુત્ર કેવલ હતો એનો બન્ધુમાન અને તેનો વેગવાન હતો. એનો પુત્ર બન્ધુ થયો. એનો તૃણબિન્દુ પૃથ્વીનો પતિ થયો॥30॥

આદર્શ ગુણોના ભંડાર તૃણબિન્દુની પાસે, અલમ્બુષા નામની શ્રેષ્ઠ અપ્સરા આશ્રયમાટે આવી તેને એણે રાખી તેનાથી એને ઘણાય પુત્રો અને ઇડવિડા નામની એક કન્યા થઈ॥31॥

એ ઇડવિડા કન્યાને વિશ્રવા નામનો પુલસ્ત્યનો પુત્ર પરણ્યો તેનાથી એને કુબેર નામનો પુત્ર થયો. એ કુબેર ધનદ થયો. એણે યોગેશ્વર એવા પોતાના પિતા વિશ્રવા પાસેથી પરમ શ્રેષ્ઠ અન્તર્ધાનવિદ્યા સમ્પાદન કરેલી તેથી એ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળો થયો. હવે તૃણબિન્દુને વિશાલ, શૂન્યબન્ધુ અને ધૂમ્રકેતુ નામના પુત્રો થયા॥32॥

વંશને કરનાર વિશાલ નામના રાજાએ વૈશાલી નામની પુરી કરી॥33॥

એ વિશાલનો હેમચન્દ્ર, તેનો ધૂમ્રાક્ષ, તેનો સંયમ, સંયમના બે પુત્ર થયા-કૃશાશ્વ અને દેવજ॥34॥

કૃશાશ્વનો પુત્ર સોમદત્ત થયો. એણે અશ્વમેધયજ્ઞો દ્વારા યજ્ઞપતિ ભગવાનની આરાધના કરી અને યોગેશ્વર ભક્તોનો આશ્રય કરી ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્તકરી॥35॥

સૌમદત્તિસ્તુ સુમતિસ્તત્સુતો જનમેજય:।
એતે વૈશાલભૂપાલાસ્તૃણબિન્દોર્યશોધરા:॥36॥

સોમદત્તનો પુત્ર સુમતિ તેનો જનમેજય થયો. આ બધા તૃણબિન્દુના યશને વધારનાર વિશાલના વંશના રાજાઓ થયા॥36॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (પહેલાં પ્રકરણ સૂર્યવંશનો પહેલો) "સૂર્યવંશના રાજાઓનું વર્ણન" નામનો
બીજો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 3 શર્યાતિની કન્યા તથા પુત્ર અને રેવત રાજાની કન્યા રેવતીની કથા

વિશેષ: મનુના પુત્ર શર્યાતિની કન્યાનું વૃત્તાન્ત તથા એના પુત્રનો વંશ આ ત્રીજા અધ્યાયમાં કહેવાશે; તેમજ રેવત રાજાની રેવતી કન્યાના સગપણની વાત પણ આ અધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે.

શ્રીશુક ઉવાચ
શર્યાતિર્માનવો રાજા બ્રહ્મિષ્ઠ: સ બભૂવ હ।
યો વા અનિરસાં સત્રે દ્વિતીયમહ ઊચિવાન્॥1॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : મનુનો પુત્ર રાજા શર્યાતિ વેદોના નિષ્ઠાવાન વિદ્વાન હતા તેણે અનિરા ગોત્રના ઋષિઓના યજ્ઞમાં બીજા દિવસનું કર્મ બતાવ્યું હતું॥1॥

એને સુન્દર નેત્રવાળી સુકન્યા નામની પુત્રી હતી. એનાં નેત્ર કમળ જેવાં હતાં તેથી એ સુકન્યાના નામે પ્રસિદ્ધ હતી. એક દિવસ એને સાથે લઈ શર્યાતિ રાજા વનમાં ચ્યવન ઋષિના આશ્રમે ગયા॥2॥

સખીઓ સાથે સુકન્યા વનમાં ફરી વૃક્ષોનું સૌદર્ય નિહાળતી હતી તેવામાં એક રાફડાના ઊંડાણમાંથી પતંગિયાની જેમ બે જ્યોત છેદમાંથી દેખાઈ॥3॥

દેવની પ્રેરણાથી બાળાએ શોધક બુદ્ધિથી એ પ્રકાશક જ્યોતિને કાંટાવડે વીંધ્યાં તે તો તેમાંથી બહુ લોહી પડવા લાગ્યું॥4॥

એ જ સમયે સેનાના માણસોનાં ઝાડો પેશાબ બંધ થઈ ગયા. શર્યાતિને એની જાણ થતાં ખૂબ આશ્ચર્ય થયું અને કહેવા લાગ્યા:॥5॥

"અરે! આપણે અહીં ચ્યવનના આશ્રમમાં રહ્યા છીએ. તમારામાંથી કોઈએ ચ્યવન મુનિનું કાંઈ અનિષ્ટ તો કર્યું નથીને? મને તો સ્પષ્ટ લાગે છે કે આપણામાંથી કોઈએ ને કોઈએ આ આશ્રમમાં અનર્થ કર્યો હોવો જ જોઈએ"

ત્યારે ડરતાં-ડરતાં સુકન્યાએ પિતાને કહ્યું : આ રાફડામાં બે જોત દેખાતી હતી તેને મેં અજાણતાં કાંટાથી વીંધી છે. એટલું તો મારાથી થઈ ગયું છે॥7॥

પુત્રીનું કહેવું સાંભળી શર્યાતિ ધ્રુજી ઉઠ્યા. પછી રાફડામાં રહેલા મુનિ પાસે જઈને તેમની ધીરે-ધીરે સ્તુતિ કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યા॥8॥

મુનિના અભિપ્રાયને જાણીને શર્યાતિએ સુકન્યાને મુનિની સેવામાં આપી દીધી ત્યારે સેના ઉપર સંકટ આવ્યું હતું તે દૂર થયું. પછી રાજા શર્યાતિ ચ્યવનની રજા લઈ એમના મનનું સમાધાન કરી પોતાના નગરમાં આવ્યા॥9॥

અત્યન્ત ક્રોધી ચ્યવનમુનિ સુકન્યાના પતિ થયા. મુનિના ચિત્તને સુકન્યા જાણી ગઈ અને સાવધાન થઈ એની મરજી પ્રમાણે સેવા કરી ચ્યવન મુનિને પ્રસન્ન કરવા લાગી॥10॥

થોડા સમય બાદ બે અશ્વિનીકુમારો ચ્યવન મુનિના આશ્રમે આવી ચડ્યા. મુનિએ એમના સ્વાગત-સત્કાર કરી અને બોલ્યા :આપ સમર્થ છો તો મારું યૌવન ગયું છે તે પાછુંઆપો॥11॥

જો મારી યુવાઅવસ્થા પાછી મને લાવી આપો તો તમને યજ્ઞમાં સોમપાન કરવાનું મળતું નથી તે હું તમને સોમથી ભરેલું સોમપાત્ર અપાવું તે ઉવમ મદવાળી સ્ત્રી પણ સ્પૃહા કરે એવું મારું રૂપ અને યૌવન આપ કરી આપો"

વૈદશિરોમણિ અશ્વિનીકુમારોએ શરત કબૂલ કરી અને આજ્ઞા કરી કે "ઠીક, હવે આપ સિદ્ધ પુરુષે બનાવેલા આ જલના કુણ્ડમાં ડૂબકી મારો"

આવો હુકમ સાંભળી વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે જેનો દેહ થાકી ગયેલો છે, નાડીનાં દોરડાં ચામડીમાં વ્યાપ્ત થવાથી જેનામાં શિથિલતા આવી ગઈ છે અને જેની ચામડીમાં વળ પડી ગયા છે તથા

જેના માથાના વાળ ધોળા થઈ ગયા છે તેવા એ ચ્યવન મુનિને અશ્વિનીકુમારોએ હ્રદમાં ઉતાર્યા અને એઓ પોતે પણ જળાશયમાં નહાવામાટે પડ્યા॥14॥

તરત જ રૂપયૌવનમાં એક સરખાં, સ્ત્રીઓને વહાલા લાગે તેવા, કંઠમાં કમળની માલા ધારણ કરેલા, કાનમાં કુણ્ડળો ધારણ કરેલા તેમજ અને સુન્દર વસ્ત્ર ધારણ કરેલા ત્રણ પુરુષો જળમાંથી બહાર આવી ઊભા રહ્યા॥15॥

પરમ સાધ્વી સુન્દરી સુકન્યાએ એમને સૂર્ય જેવા તેજસ્વી અને સમાનરૂપવાળા જોયા તેથી એમાં પોતાનો પતિ કોણ હતો એ જાણી શકી નહિ. એ જાણવામાટે એ અશ્વિનીકુમારોને શરણે ગઈ. તે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ અશ્વિનીકુમારોને જ કહ્યું કે "મારો પતિ મને આપો"

સુકન્યાના પતિવ્રત્યથી પ્રસન્ન થયેલા અશ્વિનીકુમારોએ એનો પતિ બતાવ્યો અને પછી ચ્યવનની રજા લઈને વિમાનદ્વારા તેઓ સ્વર્ગ તરફ ગયા॥17॥

કોઈ સમયે યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થતાં સુકન્યાના પિતા શર્યાતિ ચ્યવનમુનિ પાસે આવ્યા ત્યાં પોતાની પુત્રીને જોઈ પણ જે વૃદ્ધ મુનિને પોતે કન્યાદાન આપી ગયા હતા તે બુઢ્ઢાને એની પાસે ન જોતાં એની પાસે સૂર્ય સમાન એક તેજસ્વી યુવાન પુરુષને જોયો. તેથી એને કન્યાના શીલમાં શપાઆવી॥18॥

સુકન્યા આવી, પિતાના ચરણમાં નમન કર્યું તો પણ શર્યાતિએ એને આશીર્વાદ ન આપતાં કાંઈક અપ્રસન્ન હૃદયથી કન્યાને કહ્યું : ॥19॥

"હે અસતી! તારી શું કરવાની ઇચ્છા છે? તેં મારો આપેલો પતિ છોડી દીધો. એ પતિ તો ઘડપણથી ઘેરાયેલો હતો તેથી એ તને ગમ્યો નહીં હોય એટલે રસ્તે ચાલતા મનગમતા યારને પકડી લઈ એની સાથે તું પતિનો વ્યવહાર રાખીને બેઠીછે॥20॥

હે સત્કુળમાં જન્મ લેનાર! તારી બુદ્ધિ આમ કેમ ફરી ગઈ? એવું કરવું એ કુલીન કન્યાને દૂષણરૂપ ગણાય. તેં લાજ છોડી દીધી અને યારને રાખી લીધો અને આમ કરીને તું પિતા અને શ્વશુર બનનેના કુળને નરકમાં ખેંચી રહી છે॥21॥

એવી રીતે બોલતા પિતા સામે પવિત્રહાસ્ય કરી સુકન્યા બોલી"હે પિતાજી! તમે મને જે બુઢ્ઢાને પરણાવી હતી તે જ આ ચ્યવનમુનિ તમારાજમાઈછે॥22॥

એટલું કહી એમની વૃદ્ધાવસ્થા કેવી રીતે ગઈ અને યૌવન શી રીતે મળ્યું એ બધી હકીક્ત એને કહી સંભળાવી ત્યારે શર્યાતિને બહુ આશ્ચર્ય થયું અને પોતાની પુત્રીને ખૂબ પ્રેમપૂર્વક એ ભેટ્યો॥23॥

ચ્યવન મુનિ શર્યાતિ પાસે સોમયજ્ઞ કરાવવા તૈયાર થયા. એમણે એ યાગમાં પોતાના તેજના પ્રભાવવડે જેને કોઈ દિવસ સોમનો ભાગ યજ્ઞમાં મળતો નહતો તેવા અશ્વિનીકુમારને સોમમાં ભાગ કાઢ્યો અને એના નામનિર્દેશથી સોમની આહુતિ ચ્યવને અશ્વિનીકુમારને આપી॥24-25॥

ચ્યવને અશ્વિનીકુમારને નહીં મળતો લાભ આપ્યો તેથી ઇન્દ્રે ચ્યવનઉપર કોપ કર્યો અને યજ્ઞ કરનાર શર્યાતિને મારવામાટે વજ્ર ઉઠાવ્યું ત્યારે ચ્યવને વજ્ર સહિત ઇન્દ્રનો હાથ

થોભાવીદીધો॥26॥

વૈદ્ય હોવાથી સોમ લેવાને અયોગ્ય છે એવું બધા દેવો ગણતા હતા પણ એનો ભાગ યજ્ઞમાં ચ્યવને શરૂ કર્યો ત્યારથી દેવો અશ્વિનીકુમારનો ભાગ આપવાને કબૂલ થયા. શર્યાતિ અને ઉત્તાનબર્હિ, આનર્ત અને ભૂરિષેણ નામના ત્રણ પુત્ર હતા. આનર્તનો પુત્ર રેવત થયો॥27॥

એણે સમુદ્રની અન્દર કુશસ્થલી (જેને હાલમાં દ્વારકા કહે છે.) નામની નગરી વસાવી હતી અને તેમાંજ રહીને તે આનર્ત (આનર્ત એ ઓખા મણ્ડળનું નામ છે)વગેરે દેશોનું રાજ્ય કરતાહતા॥28॥

એને સો શ્રેષ્ઠ પુત્ર હતા જેમાં ક્કુદ્મી સૌથી મોટા હતા. પોતાની કન્યા રેવતી કોને આપવી એની સલાહ લેવામાટે રેવતરાજા રેવતીને લઈને બ્રહ્માજી પાસે ગયા હતા કેમકે એ વખતે ત્યાં જવામાં આવા લોકોમાટે પ્રતિબન્ધ ન હતો॥29॥

ત્યાં એ વખતે સનીત સમારોહ ચાલુ હોવાથી પૂછવાનો વખત મળ્યો નહીં તેથી ગાન થયું ત્યાં સુધી તે થોડી ક્ષણ ઊભા રહ્યા. એટલામાં તો ગાન પૂરું થયું પછી એમણે બ્રહ્માજીને નમન કર્યું ત્યારે બ્રહ્માજીએ આટલે દૂર આવવાનું કારણપૂછ્યું॥30॥

બ્રહ્માજીએ રેવતી કોને આપવી એસમ્બન્ધમાંએનાપિતા રેવતનો અભિપ્રાય જાણ્યો અને હસવાલાગ્યા॥31॥

હે રાજા! તમે જેને તમારી કન્યા આપવાનો વિચાર કરો છો તે બધાને કાળ ખાઈ ગયો. એના પુત્રો અને પૌત્રો પણ હાલમાં નથી. એના પુત્રો તો શું પણ એના ગોત્રને પણ અત્યારે લોકમાં કોઈ જાણતું નથી॥32॥

કેમકે તમે અહીં આવી ગાયન સાંભળ્યું એટલામાં ચાર યુગ સત્તાવીસ વખત ચાલ્યા ગયા; માટે હવે તમે પૃથ્વી ઉપર જાઓ અને દેવના દેવ, ભગવાનના અંશરૂપ બળદેવજીને તમારી કન્યા રેવતી આપજો કેમકે એ મહાબળવાન અને મનુષ્યમાં રત્ન જેવા છે. તમારું કન્યારત્ન પણ એને યોગ્ય છે; તો એ કાર્ય જલદી કરો. પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને માટે ભગવાન્ પોતેપોતાના અંશ બળદેવજી સાથે પૃથ્વી ઉપર અવતર્યા છે. એનાં શ્રવણ-કીર્તન પણ પવિત્ર કરનાર છે માટે એ બળદેવજીને તમે રેવતી પરણાવી દો॥33-4॥

જ્યારે બ્રહ્માજીએ એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે રેવત રાજા બ્રહ્માજીને પ્રણામ કરી એમની રજા લઈ પાછા ફર્યા ત્યેાં તો શત્રુના ત્રાસથી એના ભાઈઓ નગરને મૂકીને ચાલ્યા ગયા હતા. રેવત રાજાએ નગરમાં આવ્યા॥35॥

સુતાં દત્ત્વાનવદ્યાની બલાય બલશાલિને।
બદર્યાખ્યં ગતો રાજા તપ્તું નારાયણાશ્રમમ્॥36॥

પોતાની પુત્રી રેવતી સમ્પૂર્ણ શોભાવળી હતી તેને બળવાળા બળદેવજીને આપી રાજા રેવત પોતે તપશ્ચર્યા કરવા નારાયણના બદરિકાશ્રમમાં ગયા॥36॥

ઇતિશ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં(પહેલાં સૂર્યવંશ પ્રકરણનો બીજો) "શર્યાતિની કન્યા તથા પુત્ર અને રેવત રાજાની કન્યા રેવતીની કથા" ત્રીજો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ

અધ્યાય 4 નાભાગ તથા અમ્બરીષ રાજાનું ચરિત્ર

વિશેષ: મનુના પુત્રના પુત્ર નાભાગ અને એના પુત્ર અમ્બરીષ એની કથા આ ચોથા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવેછે.

શ્રીશુક ઉવાચ
નાભાગો નભગાપત્યં યં તતં ભ્રાતર: કવિમ્।
યવિષ્ઠં વ્યભજન્ દાયં બ્રહ્મચારિણમાગતમ્॥1॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : મનુના પુત્ર નભગને નાભાગ નામનો પુત્ર થયો. એ બધાથી નાનો હતો. એ બ્રહ્મચર્ય રાખી ગુરુકુળમાં રહેતો હતો ત્યારે બીજા ભાઈઓએ પિતાનું ધન વેંચી લીધું. નાભાગ વિદ્વાન થઈ આવ્યો અને એણે ભાઈઓ પાસે પોતાનો ભાગ માગ્યો ત્યારે "આ પિતા તારા ભાગમાટે રાખ્યા છે" એમ ભાઈઓએ કહ્યું. "ભાગ પડ્યા ત્યારે તો તું અમને યાદ ન આવ્યો પણ હવે આ પિતા છે એનો ભાગ પડ્યો નથી તેથી એને તું ભાગમાં રાખી લે"

ત્યારે "હે પિતાજી! ભાઈઓ મને ભાગમાં તમને સોંપે છે તો એ વાત તમે કબૂલો છો?" એમ પૂછતાં એમણે કહ્યુ:"તારા ભાઈ તને છેતરે છે. એ કહે એનો તારે વિશ્વાસ કરવો નહિ. કેમકે સમ્પત્તિનો ભાગ થાય એમ મારો ભાગ થઈ શકે નહિ માટે હું ભાગમાં ઉપયુક્ત સાધન તરીકે ગણાઉંનહિ"

ત્યારે નાભાગે કહ્યું : "જો તમે ભાગરૂપ ન ગણાઓ તો મારે આજીવિકા શાથી ચલાવવી?" ત્યારે નભગે કહ્યું કે "અહીં નજીકમાં બુદ્ધિમાન આંગિરસસ ગોત્રના બ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરે છે. તે યજ્ઞ બાર દિવસનો છે; તેમાં છઠ્ઠા દિવસનું કર્મ બેવાર આવે છે. એ કર્મમાં સુક્તવિશેષમાં એ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો મૂંઝાઈ જાય છે. એ સૂક્ત તું જાણે છે તેથી એ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને એ બે સૂક્ત તું બતાવ એટલે એ યજ્ઞ સમાપ્ત કરી સ્વર્ગમાં જશે; એમનું જે બાકી રહેલું ધન હશે તે તને આપી દેશે માટે તું યજ્ઞમાં જા" એમ પિતાની આજ્ઞા થતાં નાભાગ ત્યાં ગયો અને બે સૂક્ત બતાવ્યાં ત્યારે એ બ્રાહ્મણો પણ યજ્ઞ કરતાં બાકી રહેલું ધન નાભાગને લેવાનું કહી સ્વર્ગમાંગયા॥3-5॥

નાભાગ જ્યાં એ ધન લેવા જાય છે ત્યાં એક કાળા રનનો પુરુષ ઉત્તર દિશા તરફથી આવી બોલ્યો કે યજ્ઞમાં વધેલું ધન તો મારું છે; તું ક્યાં લેવા તૈયાર થયો છે?॥6॥

મનુના પૌત્ર નાભાગે કહ્યું : "મેં સૂક્ત બતાવ્યાં તેથી ઋષિલોકો સ્વર્ગમાં ગયા ત્યારે મને પોતાનું ધન આપી ગયા છે માટે આ ધન મારું છે" રુદ્રે કહ્યું : "આપણા કલહમાં તારા પિતા કહે એ આપણે બનનેને મંજૂર છે" નાભાગે હા કહીને એ એના પિતાને પૂછવા ગયો॥7॥

પિતાએ કહ્યું : "એકવાર દક્ષપ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ઋષિલોકો એવો નિર્ણય લઈ ચૂક્યા છે કે યજ્ઞભૂમિમાં જે કાંઈ બચે તે બધું રુદ્ર દેવનો હિસ્સો થાય. તેથી એ ધન ઉપર તો શ્રીમહાદેવજીનો હક્ક છે તેથી એમને લેવા દે"

નાભાગે જઈને રુદ્રને કહ્યું : "મારા પિતાને મેં પૂછ્યું તો "એ ધન તમારું છે" એમ કહે છે તેથી મેં એમાં મમતા કરી એ મારો અપરાધ આપ ક્ષમા કરો" એમ કહી રુદ્રને નાભાગે પ્રણામ કર્યા॥9॥

ત્યારે રુદ્રે કહ્યું : "તારા પિતાએ ધર્મયુક્ત કહ્યું તેથી મન્ત્રદ્રષ્ટા એવા તને હું બ્રહ્મનું જ્ઞાન જે સનાતન છે તે આપું છું॥10॥

વળી આ યજ્ઞમાં બાકી રહેલું ધન મારું છે છતાં હું ખુશીથી તને આપું છું. તું મારી આજ્ઞાથી લે એનાથી તારી જીવિકા ચાલશે. એટલું કહી સત્યભાષણથી પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન્ રુદ્ર અન્તર્ધાન થઈગયા॥11॥

આ કથાને જે સવાર-સાંજ યાદ કરે તે પણ વિદ્વાન અને મન્ત્રને જાણનાર થાય એટલું જ નહિ પણ પરમાત્માના સ્વરૂપને એ જાણે અને આ સંસારમાં પાછો આવે નહિ॥12॥

નાભાગના પુત્ર અમ્બરીષ થયા. એ મોટા ભગવદ્ભક્ત હતા. જે દુર્વાસાના શાપથી ઇન્દ્ર ભિખારી થઈ ગયો હતો. તેનો શાપ અમ્બરીષને કાંઈ પણ ન કરી શક્યો; અમ્બરીષ રાજા એવો કૃતાર્થ થયો॥13॥

રાજાએ કહ્યું : હે ભગવન્! જેની ઉપર અપ્રતિહત એવા બ્રહ્મદણ્ડની પણ કાંઈ અસર થઈ નહિ તેવા એ અમ્બરીષરાજાનું ચરિત્ર સાંભળવાની મને ઇચ્છા થાય છે॥14॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : અમ્બરીષ સાત દ્વીપવાળી પૃથ્વીનો રાજા, અવિકૃત લક્ષ્મીવાળો અને અતુલ બળવાળો થયો॥15॥

માણસને એના જેવો વૈભવ દુર્લભ ગણાય છતાં અમ્બરીષ તો એને સ્વપ્ન જેવો ગણવા લાગ્યો, કારણ કે એ જાણતો હતો કે વૈભવનું ફળ તો નરક છે અને તેથી એ એમાં મોહ પામ્યો નહિ॥16॥

એ વાસુદેવ ભગવાન્ અને એના ભક્તોમાં પરમ ભાવવાળો હતો તેથી એ આ વિશ્વને માટીના ઢેફા જેવું ગણતો હતો॥17॥

એનું મન કૃષ્ણના ચરણકમળમાં જ હતું એની વાણી વૈકુણ્ઠ ભગવાનના ગુણ ગાવામાં જ ઉપયોગી હતી એના બે હાથ ભગવાનના મન્દિરને સાફ કરવામાં ઉપયોગમાં આવતા હતાઅને ભગવાનની ઉત્તમ કથા સાંભળવામાં એના કાનનો ઉપયોગહતો॥18॥

મોક્ષદાતા ભગવાન્ મુકુન્દની મૂર્તિને અને બિરાજવાના મન્દિરને નીરખવામાં જ એના નેત્રનો વ્યાપાર હતો. ભગવદ્ભક્તનો સ્પર્શ કરવામાં સકળ અંગમાં વ્યાપી રહેલી ચામડી ઉપયોગમાં હતી; ભગવાનના ચરણકમળ સુંગવામાં તેમજ ચરણની તુલસી સુંગવામાં નાકનો વિનિયોગ હતો તથા પ્રભુને ધરવામાં આવેલા મહાપ્રસાદમાં એની જીભનો વ્યાપાર હતો॥19॥

ભગવાનના મન્દિરે જવામાં એ એના પગનો ઉપયોગ કરતો અને ઇન્દ્રિયના નિયામક ભગવાનને નમન કરવામાં એ એના મસ્તકનો ઉપયોગ કરતો; જો કે કામનો ઉપયોગ દાસત્વમાં છે છતાં કામ પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી નહિ પણ ભગવદ્ભક્ત પદાર્થને માથે ચઢાવવાના કાર્યમાં ઉપયોગ થઈ શકે એમાટે એ ચન્દન, માળા વગેરે કરતો॥20॥

એવી રીતે પોતે જે-જે કર્મ કરતા તે બધુંજ ભગવાન્માં અર્પણ કરતા. એમ કરતાં એને ભગવાન્માં સર્વાત્મભાવ થઈગયો અને ભગવદ્ભક્ત બ્રાહ્મણોની આજ્ઞાથી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરતાહતા॥21॥

એણે યજ્ઞના અધીશ્વર વિષ્ણુ ભગવાનની પ્રીતિને અર્થે જે મોટી સમૃદ્ધિ અને દક્ષિણાને અવકાશ હોય છે તેવો અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. એમાં વસિષ્ઠ આદિ મુનિઓ ઋત્વિક હતા. સરસ્વતીના પ્રવાહની અભિમુખમાં જ્યાંથી મારવાડ દેશની શરૂઆત થાય છે ત્યાં એણે આ યજ્ઞ કર્યો અને એદ્વારા યજ્ઞાધીશ્વરને પ્રસન્ન કર્યા॥22॥

એ અમ્બરીષના યજ્ઞમાં ઋત્વિક્ અને સદસ્યો દેવ જેવા દેખાતા હતા એમનાં રૂપ દેવ જેવાં હતાં એમની આંખમાં એઓ નિમેષ વગરના હતા અને એમણે સારાં વસ્ત્રાભૂષણ પહેર્યાહતાં॥23॥

દેવોને પ્રિય એવા સ્વર્ગની અમ્બરીષની પ્રજાએ કદી ઇચ્છા કરી ન હતી કેમકે સ્વર્ગમાં તો કેવળ ભોગ છે અને અહીં તો ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાનનુંચરિત્ર શ્રવણ કરવાનો તથા કીર્તન કરવાનો લાભ મળે તે છોડી સ્વર્ગમાં જવાની કોણ ઇચ્છા કરે?॥24॥

ભગવાને જેને પોતાના માન્યા છે તેવા ભગવદ્ભક્તો સ્વર્ગાદિકના ભોગવી લાલચથી લલચાવી શકાતા નથી, કારણ કે એઓ તો ભગવાનને પોતાના હૃદયમાં જોઈને આનન્દ પામે છે. એમને અણિમાદિ સિદ્ધિઓ પણ આનન્દ આપી શકતી નથી તો કર્મથી મળતો સ્વર્ગ એમને ન ગમે એમાંતો શું કહેવુંવારું?॥25॥

ભક્તિ અને તપરૂપ સ્વધર્મવડે ભગવાનને પ્રસન્ન કરતા એ અમ્બરીષ રાજાએ ધીમે-ધીમે બધી આસક્તિઓને છોડી દીધી॥26॥

ઘર, સ્ત્રી, પુત્ર, બન્ધુજન, મોટા હાથીઓ, રથો, ઘોડા, પાયદળની ચતુરનિણી સેના, અક્ષય રત્ન, આભૂષણો અને હથિયાર તથા અખૂટ ખજાનાઓ વિષે તેમનો દૃઢ નિશ્ચય હતો કે આ બધુંજ અસત્યછે॥27॥

વિશેષ: "જેનાથી અમૃત ન મળે તેને હું શું કરું" એમ ઉપનિષદ્માં મૈત્રેયીએ કહ્યું છે. અમ્બરીષને પણ એ બધાં સુખ આપનાર ન થયા.

ભગવાને એ અમ્બરીષને શત્રુને ભય કરે તેવું ચક્ર આપ્યું હતું. કેમકે એ એકાન્ત ભક્ત હતો. શત્રુનું ધ્યાન રાખવા જતાં ભગવાન્માંથી ચિત્તને ચલિત કરવાનું ભક્તને પોસાય નહિ એટલામાટે ભગવાને એની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ એની રક્ષામાટે ચક્ર આપ્યુંહતું॥28॥

વીર અમ્બરીષની રાણી પણ એના જેવી જ ધર્મિષ્ઠ, સંસારથી વિરક્ત અને ભગવદ્ભક્ત હતી. એકવાર એમણે પત્ની સાથે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની આરાધના કરવામાટે એક વર્ષ સુધી

દ્વાદશી પ્રધાન એકાદશીનું વ્રત કરવાનો નિયમ લીધો॥29॥

વ્રત પૂરું થતાં કાર્તિક માસમાં એમણે ત્રણ દિવસ-રાતના ઉપવાસ કર્યા અને એક દિવસે યમુનાજીમાં સ્નાન કરી મધુવનમાં ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરી॥30॥

એમણે પહેલાં જલની ધારાથી અભિષેક કરી વસ્ત્ર વગેરેથી કેશવની પૂજા કરી ગન્ધમાલ્ય, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય વગેરે ધર્યા॥31॥

એમણે ભગવાનનુંભક્તિપૂર્વક પૂજન કર્યું તથા મોટા ભાગ્યવાળા બ્રાહ્મણોને પણ ભક્તિથી પૂજ્યા॥32॥

એમણે સોનાના શિંગડાવાળી તથા રૂપાની ખરીવાળી તથા સુન્દર વસ્ત્રવાળી દૂઝતી રૂપાળી વાછડાવાળી સાઠ કરોડ ગાયોનું દોહનનાં સાધનો સાથે દાન કર્યું એ પણ ગાયની સેવા કરે તેવા યોગ્ય બ્રાહ્મણોને એ ગાયો આપી તથા છ પ્રકારના રસવાળું અન્ન બ્રાહ્મણોને જમાડ્યું॥ 33-34॥

બ્રાહ્મણોનો મનોરથ પૂરો થતાં એમણે એમને પારણાં કરવાની (જમવાની) આજ્ઞા આપી અને એ જમવાની તૈયારીમાં હતા તેવામાં તો ભગવાન્ દુર્વાસા મુનિ અતિથિ તરીકે ત્યાં આવ્યા॥ 35॥

એમને જોતાં જ રાજાએ ઊભા થઈ એમનું પૂજન કર્યું, આસન આપી એમના ચરણમાં માથું નમાવી નમસ્કાર કર્યા અને ભોજન કરવાની વિનન્તિ કરી॥36॥

દુર્વાસાએ રાજાની માગણી સ્વીકારી અને પોતાનું નિત્ય કર્મ કરવાને યમુના તટે ગયા અને ત્યાં બ્રહ્મનું ધ્યાન કરતાં-કરતાં યમુનાજીના પવિત્ર જલમાં સ્નાન કરવા લાગ્યા॥37॥

એ સમયે દ્વાદશી માત્ર એક ઘડી બાકી રહી હતી (અને અમ્બરીષે એમાં જ પારણાં કરવાં જોઈએ) તેથી ધર્મજ્ઞ અમ્બરીષે ધર્મસંકટ આવી પડતાં બ્રાહ્મણોને પણ બોલાવ્યા॥38॥

પોતાની મુશ્કેલીની વાત કરી કે "દુર્વાસા જમવાના છે, જો એમના પહેલાં પારણું કરવામાં આવે તો દોષ લાગે અને એક ઘડી વીતી જાય અને પારણામાં દ્વાદશી ન મળે તો વ્રત ખણ્ડિત થાય તેથી બનને વાતમાં બાધ ન આવે અને અધર્મ ન થાય એવો કોઈ રસ્તો બતાવો, જે કરવાથી મારા ઘરમાં નિમન્ત્રિત બ્રાહ્મણને જમાડીને જમું અને મારું વ્રત પણ ખણ્ડિત થાય નહિ”

વિચાર કરીને રાજાએ કહ્યું : "કેવળ જળથી પારણું કરું તો ચાલે? હે બ્રાહ્મણ દેવતાઓ જળનું ભક્ષણ કરવું એ ખાધું પણ કહેવાય એટલે એકાદશીનાં પારણાં કર્યા કહેવાય અને નિમન્ત્રિત બ્રાહ્મણને જમાડ્યા વગર જમવું નહિ એ વાતને પણ પુષ્ટિ મળે. જો આમ થાય તો મારું સંકટ પણ દૂર થાય”

બ્રાહ્મણોની સમ્મતિ મળતાં ભગવાનનુંચિન્તન કરી રાજાએ એમ કયુર્ં અને મુનિની વાટ જોઈને બેઠા॥41॥

દુર્વાસા યમુનાજી ઉપરથી નિત્યનિયમ કરી આવ્યા. રાજાએ કહ્યું : "બહુ જલદી પધાર્યા?” પણ એ રાજાએ જળથી પારણું કર્યું એ મુનિ બુદ્ધિથી જાણી ગયા॥42॥

ક્રોધથી એમનું શરીર કંપવા લાગ્યું અને એમણે ભ્રમર ચડાવી. એમાં વળી એ ભૂખ્યા હતા એટલે ક્રોધ વધી ગયો તેથી એ હાથમાં જળ લઈ બોલ્યા :॥43॥

"આ અમ્બરીષ લક્ષ્મીના મદમાં ગાંડો બની ગયો છે એટલું જ નહિ પણ ક્રૂર બન્યો છે. એ ભક્ત નથી છતાં "હું જ ભક્ત છું" એમ માને છે. એણે ધર્મનો લોપ કર્યો એ જુઓ. હું એને ઘેર અતિથિ આવ્યો, મને એણે ભોજનનું નિમન્ત્રણ કર્યું, છતાં એણે મને તો ભોજન આપ્યું નહિ અને પોતે ખાઈ લીધું. એનું ફળ હું એને હમણાં ને હમણાં દેખાડું છું"

એમ બોલી ક્રોધમાં સળગતા દુર્વાસાએ પોતાની જટાને ઉખેડીને અમ્બરીષને મારવાને એમાંથી એક કૃત્યા (મારનારી શક્તિ) ઉત્પન્ન કરી, જે પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવી ભયપર હતી॥46॥

હાથમાં તલવાર લઈ એ કૃત્યાદેવી પગવડે પૃથ્વીને ડોલાવતી અમ્બરીષની સામે આવી પણ અમ્બરીષ એને જોઈને એક પગ પણ ચલિત થયો નહિ એ ત્યાં જ અડગ ઊભા રહ્યા॥47॥

ક્રોધે ભરાયેલો સર્પ અગ્નિમાં પડે અને જેમ બળી મરે તેમ ભગવાને અમ્બરીષની રક્ષામાટે પ્રથમથીજ જે ચક્ર આપ્યું હતું તેણે એ કૃત્યાને સળગાવીદીધી॥48॥

પોતે ઊભી કરેલી કૃત્યા બળી ગઈ ત્યારે દુર્વાસાએ જાણ્યું કે મારો પ્રયાસ વ્યર્થ ગયો. એટલામાં તો એ ચક્ર એમની પાછળ પડ્યું તેથી મુનિ પોતાના પ્રાણ બચાવવા દશેય દિશાઓમાં દોડવાલાગ્યા॥49॥

ઊંચા-ઊંચા ભડકાવાળો દાવાનળ જેમ સર્પની પાછળ પડે તેમ એની પાછળ ભગવાનનુંચક્ર પડ્યું, પોતાની પાછળ ચક્ર પડેલું છે જાણી દુર્વાસા મેરુપર્વતની ગુફામાં પેસી જવા એ દિશામાં દોડ્યા॥50॥

દિશાઓ, આકાશ, પૃથ્વી, અતલ, વિતલ વગેરે નીચેના પાતાળો, સમુદ્રો, લોકપાલ તથા તેમનાદ્વારા સુરક્ષિત લોક અને સ્વર્ગ સુધી જ્યાં-જ્યાં એ ગયા ત્યાં-ત્યાં એ ચક્ર પાછળ આવતું દેખાવા લાગ્યું॥51॥

જ્યારે એમને કોઈ રક્ષા કરનાર મળ્યો નહિ ત્યારે તો એ ચિત્તમાં વધારે ત્રાસી ઊઠ્યા અને રક્ષા કરનારની શોધમાં પડ્યા અને દેવશિરોમણિ બ્રહ્માજી પાસે જઈ "બ્રહ્માજી! આપ સ્વયમ્ભૂ છો. ભગવાનના આ અજિત તેજોમય ચક્રથી કૃપા કરી મને બચાવો" એમ કહ્યું॥52॥

બ્રહ્માજીએ કહ્યું : "બે પરાર્ધને અન્તે જ્યારે સૃષ્ટિની રચનાનો અન્ત આવશે ત્યારે મારા બ્રહ્મલોક સહિત આખું વિશ્વ કાલાત્મા ભગવાનની ભ્રૂકુટિ માત્રથી બળી જશે એવા ભગવાનના ચક્રથી હું તારી રક્ષા કરવાને સમર્થ નથી॥53॥

હું, શિવજી, દક્ષ વગેરે, મરીચિ આદિ પ્રજાપતિઓ એકાદશ રુદ્ર વગેરે ભૂતેશ, દેવેશ એ બધા અમે જેમની આજ્ઞા મસ્તક પર ચઢાવી એમણે બાંધેલા નિયમ પ્રમાણે લોકનું હિત કરીએ છીએ" (તેના ભક્તના દ્રોહીને બચાવવા અમે સમર્થ નથી)॥54॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : વિષ્ણુના ચક્રથી તાપ પામેલા દુર્વાસાને બ્રહ્માજીએ એ પ્રમાણે જવાબ આપી મોકલ્યા ત્યારે દુર્વાસા કૈલાસવાસી શિવજી પાસે જઈ "ચક્રથી મારી રક્ષા કરો" એમ કહીને ઊભા રહ્યા॥55॥

શિવજી બોલ્યા : "હે તાત! એ સમર્થ વિષ્ણુ બહુ મોટા છે. અમે બ્રહ્મા તથા બીજા જીવો એમની ઇચ્છા પ્રમાણે ઉત્પન્ન થતાં અને સમાપ્ત થતાં હજારો બ્રહ્માણ્ડોમાં ફરીએ છીએ તે એના ચક્રને શાન્ત કરવાને સમર્થ નથી॥56॥

હું, સનત્કુમાર, નારદ, ભગવાન્ બ્રહ્મા, કપિલ, અપાન્તરતમ, દેવલ, ધર્મ, આસુરિ, મરિચિ વગેરે સિદ્ધના ઈશ્વરો જે પારને પામેલા ગણાય છે છતાં જે એમની માયામાં વીંટાયેલા છે તે અમે એમની માયાના પારને પામતા નથી॥57-58॥

એ વિશ્વેશ્વરનું આ અસહ્ય શસ્ત્ર છે. માટે જેનું એ શસ્ત્ર છે તે હરિને તમે શરણે જાઓ. એ જ તમારું મંગલ કરશે"

ત્યાંથી પણ નિરાશ થઈ દુર્વાસા ભગવાનના પરમ ધામ વૈકુણ્ઠમાં ગયા કે જ્યાં લક્ષ્મીની સાથે ભગવાન્ સ્વયં બિરાજે છે॥60॥

ભગવાનના શસ્ત્રના તાપથી બળતા દુર્વાસા ધ્રૂજતા કંપતા ભગવાનના ચરણમાં પડી ગયા:"હે અચ્યુત! અનન્ત પુરુષને પામવા યોગ્ય પ્રભુ! હે વિશ્વરક્ષક! હું અપરાધી છું છતાં મને બચાવો॥61॥

મેં તમારો પ્રતાપ જાણ્યો નહિ અને તમારા પ્રીતિપાત્ર ભક્તનો મેં અપરાધ કર્યો. હે વિધાતા! એ મારા અપરાધની નિવૃત્તિ આપ કરો. આપનું નામ લેવા માત્રથી નરકનો જીવ પણ બચે છે તોહુંતો આપના ચરણમાં પડ્યો છું તેથી મારી રક્ષા કરો"

શ્રીભગવાને કહ્યું : હું ભક્તને અધીન છું. હે બ્રાહ્મણ! એની પાસે હું સ્વતન્ત્ર નથી. સાધુ ભક્ત પુરુષો મારા હૃદયને કબજે કરી બેઠા છે. હું પણ ભક્તને જોઈને પ્રસન્ન થાઉં છું. સત્પુરુષ એવા મારા ભક્ત વિના હું મારા આત્માને પણ ઇચ્છતો નથી તેમજ મારાથી અભિન્ન એવી લક્ષ્મી કે જેને મારા સિવાય બીજું કોઈ નથી તેને પણ હું મારા ભક્તની અપેક્ષાએ ગૌણ ગણું છું કેમકે જે સ્ત્રી, ઘર, પુત્ર, મિત્ર, પ્રાણ, ધન આ લોક તથા પરલોક ને છોડીને મારા રક્ષણ નીચે આવ્યા હોય તેઓને હું કેમ છોડી શકું? તેઓએ મારામાં પોતાના હૃદયને બાંધી દીધું હોય છે, જગત્ પ્રત્યે સમાન દૃષ્ટિથી જોનારા હોય છે તેથી જેમ સારી સ્ત્રી સારા પતિને વશ કરે તેમ એ ભક્તોએ મને પ્રેમવડે વશ કરી લીધો છે. એમને સાલોક્યાદિ ચાર પ્રકારની *મુક્તિ આપવામાં આવે છે છતાં તેઓ મારા સિવાય એને પણ ઇચ્છતા નથી. તેઓ કેવળ સેવાથી જ કૃતાર્થ છે, પૂર્ણ છે તે એ કાળથી નાશ પામતાં સ્વર્ગ આદિની તો ઇચ્છા જ કેમ કરે? ભક્તો મારું હૃદય છે. ભક્તોનું હૃદય હું છું. મારા વગર એ કાંઈ જાણતા નથી. એના વગર હું બીજું કાંઈ પણ જાણતો નથી. તેથી મારાથી તમારી રક્ષા તો ન થઈ શકે પણ હું તમને ઉપાય બતાવું તે હે વિપ્ર! તમે સાંભળો, જ્યાંથી તમને આ દુ:ખ થયું છે તેની પાસે જ તમે પહોંચી જાઓ. ભગવદ્ભક્ત ઉપર જે પોતાનું તેજ અજમાવે તે અજમાવનારનું જ

અનિષ્ટ કરે છે. બ્રાહ્મણને તપ અને વિદ્યા એ બે શ્રેય કરનાર છે પણ જો એ દુષ્ટની પાસે હોય તો એ તપ અને વિદ્યા તે દુષ્ટનું અનિષ્ટ કરેછે॥70॥
વિશેષ: 1.સાલોક્ય=ભગવાનના લોક (વૈકુણ્ઠ)માં વાસ. 2.સાર્ષ્ટિ=ભગવાનના ઐશ્વર્ય જેવું ઐશ્વર્ય. 3.સામીપ્ય ભગવાનની સમીપમાં સ્થિતિ. સાલોક્ય કરતાં આ કંઈક વિશેષછે. 4.સારૂપ્ય=ભગવાનના જેવા ચતુર્ભુજ રૂપની પ્રાપ્તિ. શ્રીભાગવત 3।।માં પાંચમી મુક્તિ ઐક્ય-સાયુજ્યનો ઉલ્લેખ પણ છે

બ્રહ્મંસ્તદ્ ગચ્છ ભદ્રં તે નાભાગતનયં નૃપમ્।
ક્ષમાપય મહાભાગં તત: શાન્તિર્ભવિષ્યતિ॥71॥
માટે હે બ્રહ્મન્! તમે નાભાગના પુત્ર અમ્બરીષ પાસે જાઓ; એનાથી જ તમને આ ઉપદ્રવ મટશે અને શાન્તિ થશે॥63-71॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમ સ્કંધમાં (પહેલા સૂર્યવંશ નામના *પ્રકરણનો ત્રીજો) "નાભાગ તથા અમ્બરીષ રાજાનું ચરિત્ર" નામનો
ચોથો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.
વિશેષ: આ સૂર્યવંશના વર્ણન નામના મહાપ્રકરણમાં ચાર અવાન્તર પ્રકરણ ત્રણ-ત્રણ અધ્યાયનાં છે તેમાં પ્રથમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એવા ભક્તના ત્રણ ભેદ અને ભગવદ્અવતારરૂપ ચોથો ભેદ એમ બાર અધ્યાય છે. તેમાં પ્રથમ અવાન્તર પ્રકરણ ત્રણ અધ્યાયનું અહીં પૂર્ણ થયું.

અધ્યાય 5 અમ્બરીષે ચક્રને સ્તુતિવડે શાન્ત કરી દુર્વાસાને પ્રાણસંકટથી બચાવ્યા

વિશેષ: અમ્બરીષ રાજાએ પ્રયત્નપૂર્વક ચક્રની સ્તુતિ કરી અને દુર્વાસાને પ્રાણસંકટથી બચાવ્યા એટલી વાત આ પાંચમા અધ્યાયમાં આવે છે.
શ્રીશુક ઉવાચ
એવં ભગવતાડડદિષ્ટો દુર્વાસાશ્ચક્રતાપિત:।
અમ્બરીષમુપાવૃત્ય તત્પાદૌ દુ:ખિતોડગ્રહીત્॥1॥

શ્રીશુકદેવજીએ યહ્યું: જ્યારે ભગવાને એ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી ત્યારે ચક્રના તેજથી દુ:ખ ભોગવતા દુર્વાસા અમ્બરીષ પાસે પાછા આવ્યા અને દુ:ખિત હોવાથી એના પગ પકડી લીધા॥1॥

દુર્વાસાની આ ચેષ્ટા જોઈને તથા પોતાના પગમાં પડેલા જોઈ અમ્બરીષ શરમાઈ ગયા; એમનું દુ:ખ જોઈને પોતે દુ:ખી થયા અને એ દુ:ખથી દુર્વાસાને છોડાવવામાટે સુદર્શન ચક્રની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા॥2॥

અમ્બરીષે કહ્યું : હે સુદર્શન! ભગવાન્ સૂર્યરૂપ, સોમરૂપ, અગ્નિરૂપ, જ્યોતિરૂપ, જળરૂપ, પૃથ્વીરૂપ, આકાશરૂપ, વાયુરૂપ, વિષય અને ઇન્દ્રિયરૂપ પણ તમે છો. તમને મારા નમસ્કાર હો. હે સહસ્ર! ધારવાળા અને ભગવાનને પ્રિય, હે સર્વાસ્ત્રનાશક! હે પૃથ્વીપતે! આ બ્રાહ્મણનું કુશળ કરો. મંગલરૂપ એવા આપ એમના રક્ષક થાઓ. આપ ધર્મરૂપ, 1ઋતરૂપ, 2સત્યરૂપ, યજ્ઞરૂપ અને યજ્ઞનો ભોગ કરનાર છો. આપ જ સર્વના આત્મા થઈ લોકના પાલક છો. પરમેશ્વરનું પરમ તેજ આપ છો. હે સુનાભ! અખિલ ધર્મની મર્યાદાઓના રક્ષક, અધર્મશીલ અસુરોના ધૂમકેતુરૂપ, ત્રણ લોકની રક્ષા કરવામાં શુદ્ધ તેજસ્વીરૂપ, મનના જેવા વેગવાળા અને અદ્ભુત કર્મવાળા આપને હું નમસ્કાર કરું છું. આપે આપના તેજવડે ભક્તોની આંખ આડે આવે તેવા અજ્ઞાનને ધર્મવડે દૂર કર્યું છે, મહાત્માઓને જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશનું દાન કર્યું છે. હે વાણીના પતિ! આપનો મહિમા કોઈથી જાણ્યો જાય તેવો નથી, અપાર છે. આ ઉચ્ચ-નીચ કાર્યકારણાત્મક જગત્ આપનું સ્વરૂપ છે; આપનાથી જાદું નથી. હે અજિત! જ્યારે નિર્લેપ ભગવાન્ આપને આજ્ઞા કરે છે ત્યારે આપ અસુરની સેનામાં પેસી એનાં બાહુ, પેટ, જાંઘ, પગ અને ગળાં વગેરે કાપતા યુદ્ધમાં અત્યન્ત શોભો છો॥3-8॥

વિશેષ: 1.ઋત="ઋતં ચ સૂનૃતા વાણી” (ભાગ.પુરા.11।।) સત્ય અને મધુર વાણી.

2.સત્ય="સત્યં ચ સમદર્શનમ્” (ત્યાંજ11।।) સમદર્શન અર્થાત્ સર્વત્ર સમસ્વરૂપ, સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનું દર્શન.

ગદાધર ભગવાને વિશ્વમાં ભક્તની રક્ષામાટે અને દુષ્ટ બળને મારવામાટે આપને આજ્ઞા કરેલી છે કેમકે આપ બધાના બળને સહન કરી એનો પરાજય કરવામાં સમર્થ છો. તો અમારા કુળના ભાગ્યનો ઉદય કરવામાટે આ બ્રાહ્મણની રક્ષા કરો. એમ કરશો તો આપે અમારા ઉપર કૃપા કરી એમ અમે જાણીશું॥9॥

જો એમ નહિ થાય અને બ્રાહ્મણનું અનિષ્ટ થશે તો લોકમાં અમારું અપયશ, કુળનાશ અને નરકપાતરૂપ અનિષ્ટ થશે. તેથી બ્રાહ્મણની રક્ષા કરો, જેથી અમારા કુળનું શ્રેય થાય. જો અમે બ્રાહ્મણને કંઈ દાન આપ્યું હોય, યજ્ઞ કર્યો હોય, સ્વધર્મ કર્યો હોય અને અમારું કુળ બ્રાહ્મણને દેવની પેઠે પૂજતું આવ્યું હોય તે આ બ્રાહ્મણ દુ:ખમુક્ત હો॥10॥

ભગવાન્ સમસ્ત ગુણોના એકમાત્ર આશ્રય છે. જો મેં સર્વ પ્રાણીમાં ભગવદ્ભાવના રાખી હોય અને એ સર્વાત્મભાવથી ભગવાન્ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હોય તો આ બ્રાહ્મણ સુદર્શનના દુ:ખથી મુક્ત થાઓ॥11॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : અમ્બરીષ રાજાની સ્તુતિને ધ્યાનમાં લઈ બ્રાહ્મણને ચારે તરફથી બાળતું સુદર્શન નામનું વિષ્ણુનું સુદર્શન ચક્ર શાન્ત થઈ ગયું॥12॥

ચક્રનાં તાપથી દુર્વાસા મુક્ત થઈ ગયા અને એમનું ચિત્ત સ્વસ્થ થઈ ગયું અને હવે એ રાજાને પરમ આશિષ આપતાં એમની પ્રશંસા-વખાણ કરવા લાગ્યા॥13॥

દુર્વાસાએ કહ્યું : "અહો! આજે મેં ભગવાનના પ્રેમી ભક્તોની મોટાઈ જોઈ. હે રાજા! મેં આપનો અપરાધ કર્યો તો પણ આપ મારી મંગલ કામના જ કરો છો. એ જ ભક્તનો મહિમા કહેવાય. પરકાર્ય સાધનાર સાધુને કાંઈ દુષ્કર નથી. એવું કશું નથી જે મહાત્મા પુરુષો છોડી ન શકે, કારણ કે એમણે તો ભક્તને પૂજ્ય અને શ્રેષ્ઠ એવા ભગવાનને પોતાના હૃદયમાં સારી રીતે ધારણ કર્યા હોય છે. જેનું મંગલમય નામ માત્ર સાંભળવાથી પુરુષ નિર્મલ થઈ જાય છે તેવા તીર્થપાદ ભગવાનના જે દાસ બને છે તેનેમાટે કયું કર્તવ્ય કરવાનું બાકી રહી જાય છે? એવાને ભગવાન્ સિવાય કોઈની કામના રહેતી નથી. હે રાજન્! દયાળુ એવા આપે મારા ઉપર કૃપા કરી આપે મારા દોષને જોયો નહિ અને મારા પ્રાણ બચાવ્યા"

અમ્બરીષ રાજા દુર્વાસાના આવવાની પ્રતીક્ષા કરતા હતા, જમ્યા પણ ન હતા; એમણે મુનિના ચરણમાં પડી એમને મનાવ્યા અને જમાડ્યા॥18॥

એમણે આદરપૂર્વક લાવેલા અને સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરે તેવા છ પ્રકારના ભોજનથી એમનો સત્કાર કર્યો. ભોજન કરી મુનિ તૃપ્ત થયા અને આદરપૂર્વક રાજાને જમવાની આજ્ઞાઆપી॥19॥

"ભગવાન્માં તમારી બુદ્ધિ સ્થિર છે તેમારાં દર્શન, સ્પર્શ અને આતિથ્ય સત્કારથી હું પ્રસન્ન થયો છું એટલું જ નહિ પણ મારા પ્રાણ તમે બચાવ્યા તેથી હું તમારી કૃપાને પાત્ર પણ થયો છું॥20॥

સ્વર્ગની દેવાનનાઓ આપના આ ઉજ્જવલ ચરિત્રનું ગાન કરશે. આ પૃથ્વી પણ આપની પરમ પુણ્યમયી કીર્તિનું સપીર્તન કરતી રહેશે"

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : પ્રસન્ન થયેલા દુર્વાસાએ એ પ્રમાણે અમ્બરીષ રાજાના ગુણોની પ્રશંસા કરી તેમની રજા લઈ, જે કેવલ નિષ્કામ કર્મથીજ પ્રાપ્ત થાય છે તે બ્રહ્મલોકમાં આકાશમાર્ગેગયા॥22॥

દુર્વાસા સ્નાન કરવા ગયા ત્યાંથી આવ્યા એમણે કૃત્યા ઉત્પન્ન કરી, સુદર્શને કૃત્યાનો નાશ કર્યો એ દુર્વાસાની પાછળ પડ્યું ત્યેાંથી પાછા ફર્યા અને રાજાએ એમને બચાવ્યા આ બધા કાર્યમાં એક વર્ષ વીતી ગયું; ત્યાં સુધી રાજા તેમના આવવાની આશામાંને આશામાં માત્ર જલ પીને જ રહ્યા॥23॥

બ્રાહ્મણના જમ્યા પછી વધેલું ઉત્તમ અન્ન વિશેષ પવિત્ર ગણાય છે. દુર્વાસાના ગયા પછી અમ્બરીષ રાજાએ એ પવિત્ર અન્નનો આહાર કર્યો અને માનવા લાગ્યા કે દુર્વાસા મુનિને સુદર્શનથી દુ:ખ થયું અને પોતે પણ ત્યાં સુધી શાન્તિ રાખી એ બધાનું કારણ ભગવાનનો પ્રતાપ છે॥24॥

એવા અનેક ગુણવાળા એ રાજા જેને સ્મૃતિમાં પરમાત્મા કહે છે, ઉપનિષદમાં બ્રહ્મ કહે છે અને પુરાણમાં વાસુદેવ ભગવાન્ કહે છે તેમાં સર્વ ક્રિયાના સમર્પણરૂપ ભક્તિ કરતાં-કરતાં બ્રહ્મલોક સુધીના ભોગોને નરકતુલ્ય ગણવા લાગ્યા॥25॥

ત્યાર પછી રાજા અમ્બરીષે પોતાના જેવા સ્વભાવ અને ગુણવાળા પુત્રોને રાજપાટ સોંપી દીધું અને ઘણી ધીરતાથી વનમાં વાસુદેવ ભગવાન્માં મન લગાવી ગુણોના પ્રવાહરૂપ સંસારથી મુક્ત થઈ ગયા॥26॥

ઇત્યેતત્ પુણ્યમાખ્યાનમમ્બરીષસ્ય ભૂપતેઃ।
સપીર્તયન્નનુધ્યાયન્ ભક્તો ભગવતો ભવેત્॥27॥

રાજા અમ્બરીષના આ પવિત્ર આખ્યાનનું જે કીર્તન અને સ્મરણ કરે તે ભગવાનનો ભક્ત બની જાય છે॥27॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (પહેલા પ્રકરણ સૂર્યવંશ વર્ણનમાં અવાન્તર મધ્યમ પ્રકરણનો પહેલો અને સ્કંધનો) "અમ્બરીષે ચક્રને સ્તુતિવડે શાન્ત કરી દુર્વાસાને પ્રાણસંકટમાંથી બચાવ્યા" નામનો પાંચમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 6 ઇક્ષ્વાકુ રાજાનો વંશ અને સૌભરિનું આખ્યાન

વિશેષ: મનુના પુત્ર ઇક્ષ્વાકુનો વંશ, માન્ધાતા સુધીના રાજાઓનાં ચરિત્રો તથા સૌભરિ મુનિનું આખ્યાન પણ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે.

શ્રીશુક ઉવાચ
વિરૂપઃ કેતુમાઞ્છમ્ભુરમ્બરીષસુતાસ્ત્રયઃ।
વિરૂપાત્ પૃષદશ્વોભૂત્ તત્સુતસ્તુ રથીતરઃ॥1॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : અમ્બરીષ રાજાને વિરૂપ, કેતુમાન અને શમ્ભુ નામના ત્રણ પુત્ર હતા. વિરૂપથી પૃષદશ્વ થયો તેનો રથીતર થયો॥1॥

રથીતરને સન્તાન ન હતું. એણે સન્તાન થવામાટે અનિરાને પ્રાર્થના કરી. એ અનિરાએ રથીતરની સ્ત્રીમાં બ્રહ્મ તેજથી સમ્પન્ન કેટલાય પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા॥2॥

જો કે એ રથીતરની પત્નીથી થયા પણ અનિરાથી થયા તેથી એ અનિરસ કહેવાયા. એ રથીતરની બીજી સ્ત્રીઓના પુત્રો કરતાં બ્રાહ્મણોત્પન્ન હોવાથી આંગિરસસો શ્રેષ્ઠ કહેવાયા. એ ક્ષત્રત્વયુક્ત બ્રાહ્મણો થયા॥3॥

(મનુના દશ પુત્રોમાં પૃષધ્ર અને કવિ સંસારમાં વિરક્ત હોવાથી વંશ પ્રવર્ત્તક ન થયા. કરૂષ આદિ સાતના વંશ તારતમ્યથી કહ્યા) એકવાર મનુને છીંક આવતાં નાકમાંથી ઇક્ષ્વાકુ નામના

પુત્ર થયા. પહેલા દશ પુત્રો શ્રદ્ધા નામની સ્ત્રીમાં થયા તે સામાન્ય રીતે કહ્યું છે. આ ઇક્ષ્વાકુને સો પુત્ર થયા જેમાં વિકુક્ષિ, નિમિ અને દણ્ડક એ ત્રણ મોટા હતા॥4॥

ઇક્ષ્વાકુના એ સો પુત્રમાંથી પચીશ પુત્રો આર્યાવર્તના પૂર્વભાગમાં સમુદ્ર સુધીની પૃથ્વીના રાજા થયા, પચીશ આર્યાવર્તના પશ્ચિમ સમુદ્ર સુધી રાજા થયા અને ઉપર્યુક્ત ત્રણ આર્યાવર્તના મધ્ય ભાગના રાજા થયા અને અને બાકીના સુડતાલીસ દક્ષિણ વગેરે પ્રાન્તોના અધિપતિ થયા॥5॥

એકવાર અષ્ટકાશ્રાદ્ધમાટે માંસ જોઈતું હતું તે લાવી આપવાને ઇક્ષ્વાકુએ વિકુક્ષિને આજ્ઞા કરી:"હે વિકુક્ષિ! તું જલદી જા; શ્રાદ્ધને લાયક પવિત્ર પશુઓનું માંસ લાવ"

પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે એ વનમાં ગયો. મૃગોને શ્રાદ્ધ લાયક જોઈ તેણે માર્યા. પણ એટલામાં એ થાકી ગયો અને ક્ષુધિત પણ થયો એમાં એને સ્મૃતિ ન રહી કે આ દ્રવ્ય શ્રાદ્ધમાટે છે; તેથી એમાંથી એક સસલાને લઈ પોતે ખાઈગયો॥7॥

બીજું બધું લાવી પોતાના પિતાને બતાવ્યું. ઇક્ષ્વાકુએ વસિષ્ઠને કહ્યું કે "શ્રાદ્ધમાટે માંસ આપ્યું છે તેને જલ છાંટી લઈ લો" વસિષ્ઠે જોતાં જ કહ્યું કે આ માંસ શ્રાદ્ધના ઉપયોગમાં નહિ આવે॥8॥

કેમકે આ માંસ ખાધા પછી બાકી રહેલ માંસ પૈકીનું છે. પુત્રે શ્રાદ્ધને માટે મંગાવેલ માંસ પોતે ખાધા પછી આપ્યું છે એમ જ્યારે ઇક્ષ્વાકુએ જાણ્યું ત્યારે ન કરવાનું કામ કર્યું તેથી ક્રોધ કરીને રાજાએ પુત્રને દેશપાર કર્યો॥9॥

પછી ઇક્ષ્વાકુ તો વસિષ્ઠની સાથે તત્ત્વવિચાર કરતાં અને યોગ કરતાં કલેવરને છોડી પરમાત્માને પ્રાપ્ત થયા॥10॥

જ્યારે પિતા ગુજરી ગયા ત્યારે વિકુક્ષિ રાજધાનીમાં પાછો આવીને પૃથ્વીનું પાલન કરવા લાગ્યો. એણે ભારે-ભારે યજ્ઞોથી વિષ્ણુનું આરાધન કર્યુ અને એ 'શશાદ' નામથી પ્રસિદ્ધ થયો॥11॥

એનો પુત્ર પુરઞ્જય તે ઇન્દ્રવાહ તથા ક્કુત્સ્થના નામથી પણ ઓળખાતો હતો. જે કર્મો કરવાથી એનાં એ નામ પડ્યાં હતાં તે સાંભળો॥12॥

સત્યયુગના અન્તમાં દેવતાઓને દાનવો સાથે ઘોર સઙ્ગ્રામ થયો હતો. ત્યારે દૈત્યોએ દેવોને હરાવેલા તે વખતે ઇન્દ્ર આદિ દેવોએ વીર પુરઞ્જયને મદદમાટે મિત્ર બનાવ્યો॥13॥

પુરઞ્જયે કહ્યું : "જો મને ઇન્દ્ર પોતાની કાંધ ઉપર બેસાડી લઈ જાય તો હું દાનવોનો પરાજય કરી એને સ્વર્ગનું રાજ્ય અપાવું" ઇન્દ્રને એ વાતની લજ્જા આવી તેથી એમ કરવા ના પાડી પરન્તુ વિશ્વાત્મા ભગવાન્ વિષ્ણુએ એમ કરીને પણ સ્વાર્થસિદ્ધ કરવા સમજાવ્યો અને ઇન્દ્ર મોટો આખલો થયો॥14॥

હથિયાર વગેરે યુદ્ધની સામગ્રી સાથે દિવ્ય ધનુષ તથા તીક્ષ્ણ બાણ લઈ પુરઞ્જય તૈયાર થયો અને ઇન્દ્રની કાંધ ઉપર બેઠો॥15॥

વિષ્ણુએ એને પોતાના તેજવડે પ્રબળ કર્યો અને દેવોને લઈને એ પશ્ચિમ દિશામાં દૈત્યના નગર ઉપર જઈ ચઢ્યો અને એને ચોતરફથી ઘેરી લીધું॥16॥

ત્યાં દૈત્યો અને દેવો વચ્ચે રુવાડાં ઊભાં કરે તેવું ભારે મોટું યુદ્ધ થયું તેમાં ભાલાવડે દૈત્યોને મારી એને યમરાજ પાસે પહોંચાડી દીધા॥17॥

પુરઞ્જયનાં બાણ એવાં પડવા લાગ્યાં કે જાણે પ્રલયનો ઘોર અગ્નિ પ્રકટ્યો. આવી સ્થિતિમાં દૈત્યો રણાનણ છોડીને ભયથી દોડી ગયા અને પોતાના ઘર આગળ પહોંચી ગયા॥18॥

પુરઞ્જયે એમનું નગર, ધન અને ઐશ્વર્ય બધું જીતી લઈ ઇન્દ્રને આપી દીધું. તેથી જ એ રાજર્ષિને પુર જીતવાને કારણે 'પુરઞ્જય', ઇન્દ્રને વાહન બનાવવાને કારણે 'ઇન્દ્રવાહ' અને બળદની કકુદ્(ખૂંધ) ઉપર બેસવાને કારણે 'ક્કુત્સ્થ' કહેવામાં આવે છે. (ખૂંધને સંસ્કૃતમાં 'કકુદ્' કહે છે જેના ઉપરથી નામ કકુત્સ્થ પડ્યું)॥19॥

પુરઞ્જયનો પુત્ર અનેના થયો, તેનો પૃથુ થયો, તેનો વિશ્વરન્ધિ થયો, તેનો ચન્દ્ર થયો, તેનો યુવનાશ્વ થયો॥20॥

યુવનાશ્વનો શાબસ્ત થયો જેણે શાબસ્તી પુરી વસાવી. એનો બૃહદશ્વ થયો; તેનો કુવલયાશ્વ થયો॥21॥

એ કુવલયાશ્વ બહુ બળવાન હતો. ઉત્તંક નામના ઋષિને પ્રસન્ન કરવાને તેણે પોતાના એકવીસ હજાર પુત્રોને સાથે લઈને ધુન્ધુ નામના દૈત્યને માર્યો॥22॥

એ ઉપરથી એનું નામ 'ધુન્ધુમાર' એવું પણ પ્રસિદ્ધ થયું. એના બધા પુત્રો ધુન્ધુના મુખમાંથી જે અગ્નિ નીકળતો હતો તેનાથી બળી ગયા હતા, માત્ર દૃઢાશ્વ કપિલાશ્વ અને ભદ્રાશ્વએ ત્રણ જ એમાંથી બચવા પામ્યા હતા॥23॥

હે ભારત! દૃઢાશ્વનો પુત્ર હર્યશ્વ થયો, તેનો નિકુમ્ભ થયો, તેનો બર્હણાશ્વ થયો, તેનો કૃશાશ્વ થયો, તેનો સેનજિત્ થયો અને એનો યુવાનાશ્વ થયો. તેને સો સ્ત્રીઓ હતી, છતાં એને પ્રજા ન થઈ તેથી એને વૈરાગ્ય આવ્યો અને રાજ્ય છોડી સો સ્ત્રીઓ સાથે એ વનમાં ચાલ્યો ગયો;॥24-25॥

ત્યારે ઋષિઓએ એની ઉપર કૃપા કરી. બ્રાહ્મણોએ એની પાસે એકાગ્રચિત્તવડે ઇન્દ્રદેવતાનો યજ્ઞ કરાવ્યો॥26॥

તેમાં એક વખત રાત્રે રાજા યુવનાશ્વને બહુ તૃષા લાગી તેથી એ યજ્ઞ શાળામાં ગયો. ત્યાં બ્રાહ્મણો તો સૂતા હતા. ત્યારે જળ મળવાનો બીજો કોઈ ઉપાય ન જોતાં બ્રાહ્મણોએ યજમાન પત્નીમાટે જે જળ અભિમન્ત્રિત કરી રાખ્યું હતું તે જ જળ તે પી ગયો॥27॥

બ્રાહ્મણો જાગ્યા અને જુએ તો અભિમન્ત્રિત જળ ન મળે. જળનો કળશ ખાલી જોઈને તેઓ પૂછવા લાગ્યા કે "આ કામ કોનું છે? પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવનારું જળ કોણ પી ગયું?"

ભગવાનની પ્રેરણાથી રાજાએ એ જળ પીધું છે એવું જાણી બ્રાહ્મણોએ ઈશ્વરને નમસ્કાર કરી કહ્યું, "ધન્ય છે! ભગવાનનુંબલ એ જ સાંચુ બલ છે"

જ્યારે પ્રસવનો સમય આવ્યો ત્યારે રાજાના પેટની જમણી બાજૂને ફાડી એમાંથી ચક્રવર્તી પુત્ર જુમ્યો॥30॥

હવે જ્યારે બ્રાહ્મણો "એ યુવનાશ્વનો પુત્ર કોને ધાવશે? એ ભૂખથી રુદન કરે છે" એમ બોલવા લાગ્યા ત્યારે ઇન્દ્ર બોલ્યો કે માં ધાતા એ મને ધાવશે. હે વત્સ! તું રુદન ન કર" એમ બોલી ઇન્દ્રે અમૃત સ્ત્રવનારી પોતાની તર્જની આંગળી એ બાળકના મોંમાં આપી॥31॥

બ્રાહ્મણો અને દેવો ની કૃપાથી એનો પિતા યુવનાશ્વ પણ મર્યો નહિ અને અન્તે એ વનમાં જ તપ કરી સિદ્ધિને પામ્યો॥32॥

હે પરીક્ષિત! ઇન્દ્રે યુવનાશ્વના એ પુત્રનું નામ ત્રસદ્સ્યુ રાખ્યું કારણ કે રાવણ વગેરે (દસ્યુ=એ નામના રાક્ષસો. લૂંટારા, ડાકુ વગેરે અસામાજિક તત્ત્વો.) દસ્યુ પણ એનાથી ઉદ્વિગ્ન અને ભયભીત રહેતા॥33॥

યુવનાશ્વનો પુત્ર માન્ધાતા ચક્રવર્તી રાજા થયો. એણે ભગવાનના તેજથી તેજસ્વી બની સાત દ્વીપવાળી પૃથ્વીનું શાસન એકલે હાથે કર્યુ॥34॥

એ માધાતાએ બહુ દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોથી સર્વદેવમય વિષ્ણુરૂપ, ઇન્દ્રિયથી પર ભગવાનનુંઆરાધન કર્યુ॥35॥

દ્રવ્ય, પુરોડાશ, મન્ત્રવેદનો ભાગ, કર્મમાં પ્રેરનાર વેદભાગરૂપ વિધિ, યજ્ઞ, યજમાન, કર્તા, યજ્ઞ કરાવનાર, બ્રાહ્મણો, ઋત્વિજ એના ફળરૂપ ધર્મ, દેશ અને કાળ એ બધું જ નહિ પણ આ વિશ્વ જે ભગવદ્રૂપ છે તેનું યજન કર્યું॥36॥

જ્યાંથી સૂર્ય ઊગે છે, જ્યાં સૂર્ય આથમે છે તે બધી પૃથ્વી યુવનાશ્વના પુત્ર માન્ધાતાના અધિકારમાં હતી॥37॥

શશબિન્દુની કન્યા બિન્દુમતીથી માન્ધાતાને પુરુકુત્સ, અમ્બરીષ (આ બીજા અમ્બરીષ છે) અને મુચુકુન્દ એ ત્રણ પુત્રો થયા તેમાં મુચુકુન્દ ભક્તિયોગમાં નિષ્ઠાવાળો હતો, માન્ધાતાને ચાર કન્યાઓ થઈ તે પુરુકુત્સાદિ ભાઈઓની બહેનો થાય તે બધી સૌભરિ નામના મુનિને પરણી॥38॥

પરમ તપસ્વી સૌભરિજી એક વાર યમુનાના જળમાં તપશ્ચર્યા કરતા હતા તે સમયે એક મત્સ્યરાજને પોતાની પત્નીઓ સાથે વિહાર કરતો જોયો॥39॥

તેથી એને પણ એ સુખની ઇચ્છા થઈ. તેણે રાજા માન્ધાતા પાસે આવી એક કન્યાની માગણી કરી. રાજાએ કહ્યું : "બ્રહ્મન્! આ કન્યાનો હું સ્વયંવર કરવાનો છું ત્યાં આપ પધારો. જો કન્યા આપને પસંદ કરી લે તો ખુશીથી કન્યાને આપ લઈ જાઓ"

સૌભરિએ વિચાર કર્યો કે "હું સ્ત્રીઓને અપ્રિય એવો બુઢ્ઢો છું તેથી પણ સ્ત્રી ઇચ્છે નહિ. ચામડી ઢીલી થઈ ગઈ છે. વાળ સફેદ થઈ ગયા છે. રાજાએ એ જાણીને જ મને કન્યાના સ્વયમ્યવરની વાત કહી છે પણ હું મારા શરીરને એવું તો સુન્દર બનાવું કે એ સુન્દરતાની સ્પૃહા દેવસ્ત્રીઓ પણ કરે તો મનુષ્યસ્ત્રીનું તો શું કહેવું?"

(એમ વિચાર કરી મુનિએ પોતાનું રૂપ અદ્ભુત બનાવ્યું) અને પોતે કન્યાના નિવાસ સ્થળ તરફ ગયા. મોટી સમૃદ્ધિવાળા એ સ્થળમાં પહોંચતાં જ પચાસ કન્યાઓએ એમને પતિરૂપે સ્વીકારી લીધા॥43॥

એ કન્યાઓને પરસ્પર પ્રેમ હતો તે નષ્ટ થયો અને અંદર પરસ્પર ઝઘડો કરવા લાગી અને એક બીજીને કહેવા લાગી કે "આ પતિ મારે લાયક છે માટે હું વરું તું એને લાયક નથી"

ઋગ્વેદી સૌભરિએ એ બધીયનું પાણિગ્રહણ કરી લીધું. પોતાની અથાહ તપસ્યાના પ્રભાવથી કીમતી રાચરચીલાથી સજ્જ અનેક ઉપવનો અને નિર્મલ જલથી ભરેલાં સરોવરોવાળા અને સુગંધી ફૂલોના બગીચાથી ઘેરાયેલા મહેલોમાં બહુમૂલ્ય પલંગો, આસન, વસ્ત્ર, જર-ઝવેરાત, સ્નાન, અનુલેખન, સ્વાદિષ્ટ ભોજન અને પુષ્પમાલાઓ સાથે પોતાની પત્નીઓની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા. સુન્દર-સુન્દર વસ્ત્ર આભૂષણ ધારણ કરેલા સ્ત્રી-પુરુષો એમની સેવામાં તૈયાર રહેતા, ક્યાંય પક્ષી કલરવ કરતાં હોય તો ક્યાંય ભમરાઓ ગુઞ્જારવ કરતા હોય અને ક્યાંય ભાટચરણ એમની બિરદાવલી ગાતા હોય તેવા વનમાં એ વિહાર કરવા લાગ્યા॥45-46॥

સાત દ્વીપની સાર્વભૌમ સમ્પત્તિને ભોગવનાર માન્ધાતા એ મુનિના ગૃહસ્થીના સુખને જોઈને વિસ્મય પામ્યો અને પોતાને જે લક્ષ્મીનો અહપાર હતો તે એણે છોડી દીધો॥47॥

જેમ ઘી થોડું-થોડું પડે તો અગ્નિ તૃપ્ત થતો નથી તેમ સૌભરિ એવા સમૃદ્ધ ઘરમાં વિલાસ કરતા હતા અને અનેક પ્રકારનાં સુખ ભોગવતા હતા છતાં એમને સન્તોષ થયો નહિ॥48॥

એક દિવસ એ સૌભરિને વિચાર આવ્યો કે "હું ભગવદ્ભજન કરતો હતો ત્યારે મેં જળમાં મત્સ્યમૈથુન જોયું અને મારી આ સ્થિતિ થઈ અને અહો! હું મારા આત્માને ક્યાંથી ક્યાં લઈગયો!॥49॥

હું તપ કરનારો સાધુ, વ્રતનું પાલન કરનારો તેવો હું તેનો આ નાશ થઈ રહ્યો છે એ તો જુઓ. મેં જળમાં મત્સ્યનો સન જોયો એટલા જ છિદ્રથી ઘણા કાળ સુધી તપશ્ચર્યાથી હૃદયમાં એકત્ર કરેલા ભગવત્સ્વરૂપને હું ખોઈ બેઠો॥50॥

માટે મોક્ષની ઇચ્છા કરનારે સ્ત્રીજીવનનો સન કરવો નહિ તથા ઇન્દ્રિયોને એક ક્ષણ પણ બહિર્મુખ થવા દેવી નહિ પણ એને વશ રાખવી અને એકલા રહેવું અને એકાન્તમાં બેસી દેશકાલ પરિચ્છેદ રહિત થઈ સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરમાં જ મન લગાવી દેવું. જો સન કરવો જ પડે તો ભગવાનના અનન્યપ્રેમી નિષ્ઠાવાન ભગવાનને હૃદયમાં ધારણ કરનાર ભક્તોનો સન કરે॥51॥

પ્રથમ હું એક તપશ્ચર્યા કરનાર હતો. મેં મત્સ્યનો સન માત્ર જળમાં જોયો એટલા દુ:સનથી હું પચાસ સ્ત્રીવાળો થયો. એમાં એકને સો-સો પુત્ર થતાં પાંચ હજારરૂપે થયો. માયાના ગુણવડે મારી બુદ્ધિ નષ્ટ થતાં મને વિષયમાં અર્થભાવ થયો.હવે એ સ્ત્રી-પુરુષોના મનોરથનોના અન્તને હું પામી શકું એમનથી॥52॥

આ પ્રમાણે વિચાર કરતા કેટલોક સમય તો એ ઘરમાં જ રહ્યા પછી વિરક્ત થઈ જઈ એમણે સંન્યાસ લઈ લીધો અને વનમાં ચાલ્યા ગયા. પોતાના પતિને જ સર્વસ્વ માનનારી એમની પત્નીઓએ પણ એમની સાથે વનવાસ કર્યો॥53॥

ભગવાન્માં મન સ્થિર કરી ત્યાં એમણે ઘોર તપ કર્યુ. જેનાથી દેહાદિની શુદ્ધિ થાય તેવું તપ કરતાં-કરતાં એમણે અગ્નિની સાથે આત્માને જોડી દીધો॥54॥

તા: સ્વપત્યુર્મહારાજ નિરીક્ષ્યાધ્યાત્મિકીં ગતિમ્।
અન્વીયુસ્તત્પ્રભાવેણ અગ્નિં શાન્તમિવાર્ચિષ:॥55॥

હે મહારાજ! પોતાના પતિ સૌભરિ ભગવાન્માં મળી ગયા એ જોઈ અગ્નિની પાછળ જેમ જવાળા શાન્ત થાય તેમ એમની સ્ત્રીઓ પણ મુનિના પ્રભાવવડે પતિની ગતિને પામી મુક્ત થઈ॥55॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (સૂર્યવંશના વર્ણનરૂપ પહેલા પ્રકરણનો પાંચમો તથા અવાન્તર મધ્યમ પ્રકરણનો બીજો અને સ્કંધનો)"ઇક્ષ્વાકુ રાજાનો વંશ અને સૌભરિ નું આખ્યાન" નામનો
છઠ્ઠો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 7 માન્ધાતાના વંશમાં થયેલ હરિશ્ચન્દ્રની કથા

વિશેષ: માન્ધાતાના વંશમાં મહાશસ્વી હરિશ્ચન્દ્ર રાજા થયા તેણે નરમેઘ યજ્ઞ કર્યો હતો એ વાત આ સાતમા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવે છે.

માન્ધાતુ: પુત્રપ્રવરો યોડમ્બરીષ: પ્રકીર્તિત:।
પિતામહેન પ્રવૃતો યૌવનાશ્વશ્ચ તત્સુત:॥1॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : હે પરીક્ષિત! હું આગળ વર્ણન કરી ગયો કે માન્ધાતાના પુત્રોમાં અમ્બરીષ સર્વશ્રેષ્ઠ હતા. એના દાદા યુવનાશ્વે એનો પુત્ર રૂપે સ્વીકાર કર્યો. એનો પુત્ર થયો યૌવનાશ્વ અને યૌવનાશ્વનો હારિત થયો. માન્ધાતાના વંશમાં આ ત્રણ અવાન્તર ગોત્રોના પ્રવર્તક થયા॥1॥

નર્મદા નામે નાગકન્યા હતી તે એના ભાઈઓએ પુરુકુત્સને આપી. પછી નાગરાજ વાસુકિની આજ્ઞાથી નર્મદા પુરુકુત્સને રસાતળમાં લઈ ગઈ॥2॥

ત્યાં વિષ્ણુની શક્તિથી સમ્પન્ન એણે જે ગન્ધર્વો સર્પોને મારવા આવેલા તેઓને મારી હરાવ્યા. એ ઉપરથી પ્રસન્ન થઈ સર્પોએ એવું વરદાન આપ્યું કે "તમે રસાતળમાં આવી અમને ગન્ધર્વોથી બચાવ્યા તેથી જેઓ આ આખ્યાનનું સ્મરણ કરશે તેઓને સર્પથી ભય નહિ થાય"

રાજા પુરુકુત્સનો પુત્ર ત્રસદ્સ્યુ થયો જે અંગરણ્યનો પિતા થયો. એનો પુત્ર હર્યશ્વ થયો તેનો અરુણ થયો. અરુણથી ત્રિબન્ધન થયો॥4॥

ત્રિબન્ધના પુત્ર સત્યવ્રત થયા. આ જ સત્યવ્રત ત્રિશંકુના નામથી વિખ્યાત થયા. જો કે *ત્રિશંકુ પોતાના પિતા તથા ગુરુ (વશિષ્ઠ) ના શાપથી ચાણ્ડાલ થઈ ગયા હતા, પરન્તુ વિશ્વામિત્રના પ્રભાવથી તે આ જ શરીરથી સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા. દેવોએ ત્રિશપુને સ્વર્ગમાં આવતા અટકાવ્યા અને તે ઊંધે માથે પડી ગયા પરન્તુ વિશ્વામિત્રે એને પોતાના તપના બલથી આકાશમાં જ સ્થિર કરી દીધા. એ અત્યારે પણ આકાશમાં તારા રૂપે દેખાય છે॥5-6॥

વિશેષ: ત્રણ શપુ એટલે દોષ જેને હોય તે ત્રિશપુ કહેવાય છે. એ દોષ હરિવંશમાં આ પ્રમાણે કહ્યા છે:"પિતુશ્ચા પરિતોષેણ ગુરોર્દોગ્ધ્રીવધેન ચ, અપ્રોક્ષિતોપયોગાચ્ચ ત્રિવિધસ્તે વ્યતિક્રમ:" (પિતાનો અસન્તોષ, દૂઝતી ગાયનો વધ અને છાંટ્યા વિનાની વસ્તુનો ઉપયોગ).

ત્રિશપુના પુત્ર હરિશ્ચન્દ્રને માટે *વિશ્વામિત્ર અને વસિષ્ઠ ને ઘણાં વર્ષ સુધી પક્ષી થઈને યુદ્ધ કરવું પડ્યું॥7॥

વિશેષ: વિશ્વામિત્રે રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો તેમાં વસિષ્ઠ આચાર્ય થયાં અને રાજસૂયની દક્ષિણાના મિષથી એમણે વિશ્વામિત્રનું સર્વસ્વ લઈ લીધું. આ વાતની વિશ્વામિત્રને ખબર પડી ત્યારે વિશ્વામિત્રે એમને શાપ આપ્યો કે "તું બગલી થા" ત્યારે વસિષ્ઠે શાપ આપ્યો કે "તું બગલો થા" એ બનને બગલા-બગલીનું ઘણાં વર્ષ સુધી યુદ્ધ થયું એ કથા પુરાણાન્તરમાં છે.

એ હરિશ્ચન્દ્રને પ્રજા ન હતી તેથી દુ:ખી હતો. નારદજીના કહેવાથી એ વરુણ પાસે ગયો અને કહ્યું કે "પ્રભો! મને પુત્ર થાય એવી કૃપા કરો॥8॥

જો મારે વીરપુત્ર થશે તો એ જ પુત્રથી હું આપનું યજન કરીશ" ત્યારે વરુણે વરદાન આપ્યું કે "જો મારું પૂજન કરીશ તો તારે ત્યાં પુત્ર થશે" એનાથી હરિશ્ચન્દ્રને રોહિત નામે પુત્ર થયો॥9॥

પુત્ર થતાં જ વરુણે કહ્યું : "તારે પુત્ર થયો છે માટે એને લઈને મારો યજ્ઞ કર" ત્યારે હરિશ્ચન્દ્ર કહ્યું : "દશ દિવસ થઈ જાય તો આ પુત્ર યાગને લાયક થાય માટે દશ દિવસનો થવા દો"

દશ દિવસ બાદ વરુણે પાછા આવી કહ્યું : "હવે મારો યજ્ઞ કર" ત્યારે હરિશ્ચન્દ્ર બોલ્યા :"આપના યજ્ઞ પશુને દાંત ફૂટી આવે ત્યારે તે યજ્ઞના ઉપયોગમાં આવે"

જ્યારે દાંત આવી ગયા ત્યારે વરુણે આવી કહ્યું : "દાંત તો ઉગી ગયા છે, હવે યજ્ઞ કર" ત્યારે હરિશ્ચન્દ્રે કહ્યું : "જ્યારે આ દૂધિયા દાંત પડી જશે ત્યારે એ યજ્ઞને લાયક પવિત્ર થાય"

દાંત પડ્યા ત્યારે વરુણે યજ્ઞ કરવાનું કહેતાં ફરીને દાંત આવે ત્યારે યજ્ઞ પશુ પવિત્ર થાય એમ હરિશ્ચન્દ્રે કહ્યું॥13॥

ફરીને દાંત આવ્યા ત્યારે વરુણે આવી કહ્યું, "હવે મારો યજ્ઞ કરો" એ જ વાત કહી ત્યારે હરિશ્ચન્દ્રે કહ્યું : "ક્ષત્રિય યજ્ઞ પશુ (રાજાનો છોકરો)કવચ પહેરે અને લડાઈમાં જાય એવો થાય ત્યારે યજ્ઞને લાયક પવિત્ર થાય"

એવી રીતે સ્નેહમાં બંધાઈ પુત્રના ઉપર પ્રેમને લીધે હરિશ્ચન્દ્ર કંઈને કંઈ બહાનું કાઢી વરુણને આગળ ઉપર યજ્ઞ કરવાની આશા આપતો ગયો॥15॥

પિતાને પોતાનો નરમેધ કરવાની ઇચ્છા છે એવું રોહિત જાણી ગયો ત્યારે "મને યજ્ઞમાં હોમી દેશે" એવા ભયથી હાથમાં ધનુષ લઈને એ અરણ્યમાં ચાલ્યો ગયો॥16॥

(પુત્ર વનમાં જતો રહ્યો છે તેથી હવે હરિશ્ચન્દ્ર યજ્ઞ નહિ કરે એમ જાણી) વરુણે હરિશ્ચન્દ્રના પેટમાં જલોદરના રોગરૂપે આક્રમણ કર્યું છે એ વાતની રોહિતને વનમાં ખબર પડી તેથી એ ગામમાં આવવા નીકળ્યો ત્યારે ઇન્દ્રે એને અટકાવ્યો॥17॥

એને ઇન્દ્રે કહ્યું : (હે વત્સ રોહિત! યજ્ઞપશુ બની મરી જવા કરતાં) "પૃથ્વીમાં ફરવું એ શ્રેષ્ઠ છે. ફરવામાં તીર્થો-ક્ષેત્રો આવે અને એમાં એની સેવા મળે" આમ ઇન્દ્રના કહેવાથી રોહિત વનમાં જ એક વર્ષ વધારે રહ્યો॥18॥

એવી જ રીતે બીજે વર્ષે ઇન્દ્ર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ થઈ આવ્યો અને એણે ગામમાં નહિ જવાનો ઉપદેશ કર્યો. એવી રીતે ત્રીજે, ચોથે અને પાંચમે વર્ષે પણ નગરમાં નહિ જવાની જ એણે વાત કરી॥19॥

આ પ્રમાણે છ વર્ષ સુધી રોહિત વનમાં જ રહ્યો. સાતમે વર્ષે જ્યારે તે પોતાના શહેર તરફ જવા લાગ્યો ત્યારે તેણે અજીગર્ત પાસે એના વચલા પુત્ર શુન:શેપને કિમ્મત આપી ખરીદી લીધો અને તેને યજ્ઞપશુ બનાવવામાટે પોતાના પિતાને સોંપી એમના ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. ત્યારે પરમ યશસ્વી અને શ્રેષ્ઠ ચરિત્રવાળા રાજા હરિશ્ચન્દ્રે જલોદર રોગથી છૂટી જઈ પુરુષમેધ યજ્ઞદ્વારા વરુણ વગેરે દેવતાઓનું યજન કર્યું. એ યજ્ઞમાં વિશ્વામિત્ર હોતા, પરમ સંયમી જમદગ્નિ અધ્વર્યુ, વસિષ્ઠજી બ્રહ્મા બન્યા અને અયાસ્ય મુનિ સામગાન કરવાવાળા ઉદ્ગાતા બન્યા. એ વખતે ઇન્દ્રે પ્રસન્ન થઈ હરિશ્ચન્દ્રને સોનાનો એક રથ આપ્યો॥20-23॥

હિત્વા તાં સ્વેન ભાવેન નિર્વાણસુખસંવિદા।
અનિર્દેશ્યાપ્રતર્ક્યેણ તસ્થૌ વિધ્વસ્તબન્ધન:॥27॥

શુન:શેપનું માહાત્મ્ય આગળ કહેવાશે. પોતાની પત્ની સાથે સત્યવાદી હરિશ્ચન્દ્રની સત્યમાં દૃઢતા પૂર્વક સ્થિતિ જોઈને વિશ્વામિત્ર અત્યન્ત પ્રસન્ન થયા તેથી એમણે એને અવિનાશી ભગવદ્જ્ઞાન આપ્યું. એ જ્ઞાનવડે મનને પૃથ્વીમાં, પૃથ્વીને જળમાં, જળને તેજમાં, તેજને વાયુમાં અને વાયુને આકાશમાં, આકાશને અહપારમાં, અહપારને મહત્તત્ત્વમાં લીન કર્યું અને એમાંથી વિષયાકારને છોડી ચિદાત્મક ભગવદંશરૂપ આત્માનું ધ્યાન કરીને એણે ધ્યાનથી જ્ઞાનાંશવિદ્યાવડે વિવિક્ત આત્મામાં જોડી અજ્ઞાનને ભસ્મીભૂત કર્યું અને ધ્યાનાત્મક ચિત્તવૃત્તિને છોડી દઈ બન્ધમુક્ત થયો અને એવી રીતે દેહાધ્યાસથી મુક્ત થઈને અચ્યુત્ય એવા પરમાર્થરૂપ નિજસ્વરૂપમાં સ્થિત થયો, જીવન મુક્તરૂપ બની ગયો॥24-॥27॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (સૂર્યવંશરૂપ પહેલા પ્રકરણનો છઠ્ઠો, અવાન્તર મધ્યમપ્રકરણનો *ત્રીજો) "માન્ધાતાના વંશમાં થયેલ હરિશ્ચન્દ્રની કથા" સાતમો અધ્યાય

સમ્પૂર્ણ થયો.
વિશેષ: પ્રથમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ નામનાં અવાન્તર ત્રણ પ્રકરણોમાં ઈશાનુકથા એટલે ભક્તની કથા કહેવામાં આવી. આ છેલ્લું ઈશકથાનું પ્રકરણ છે તેમાં એકેક અધ્યાયથી રામના જન્મ અને ચરિત છે અને ત્રીજામાં કુશનો જન્મ વગેરે છે તે પણ ગનામાં પડેલા જલની જેમ રામચરિતમાંજ ગણાયછે.

અધ્યાય ૪ સગરના સાઠ હજાર પુત્રોનો કપિલની કોપદૃષ્ટિથી થયેલો નાશ

વિશેષ: રોહિતના વંશમાં સગર નામે મોટો રાજા થયો. તેણે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો તેમાં તેના સાઠ હજાર પુત્રો કપિલના કોપાગ્નિથી બળી ગયા. એ વાત આ અધ્યાયમાં આવે છે.
શ્રીશુક ઉવાચ
હરિતો રોહિતસુતશ્ચમ્પસ્તસ્માદ્વિનિર્મિતા।
ચમ્પાપુરી સુદેવોઽતો વિજયો યસ્ય ચાત્મજ:॥1॥
શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : રોહિતનો પુત્ર હરિત થયો. હરિતનો ચમ્પ થયો. તેણે જ ચમ્પાપુરી વસાવી. ચમ્પનો પુત્ર સુદેવ અને સુદેવનો વિજય થયો॥1॥
વિજયનો ભરુક થયો, ભરુકનો વૃક અને વૃકનો બાહુદ થયો. એના શત્રુએ બાહુકનું બધુ જ રાજ્ય લઈ લીધું ત્યારે પત્ની સાથે એ વનમાં ચાલ્યો ગયો॥2॥
બાહુક વૃદ્ધ થયો અને મરણ પામ્યો ત્યારે એની સ્ત્રી સતી થવા તૈયાર થઈ એવામાં એના ગર્ભમાં પુત્ર છે એમ જાણી મહર્ષિ ઔર્વે એને મરવા દીધી નહિ॥3॥
આ સ્ત્રીના ઉદરમાં ગર્ભ છે એમ એની શોકોએ જાણ્યું ત્યારે એનો ઉત્કર્ષ સહન ન થઈ શકવાથી રાણીને અનાજની સાથે ગર (વિષ) આપી દીધું પરન્તુ ગર્ભઉપર એ વિષની કંઈ અસર થઈ નહિ પણ એ ગર (વિષ)ને સાથે લઈનેજ એક બાળકનો જન્મ થયો. ગરની સાથે જનમવાને કારણે તે ‘સગર’ કહેવાયા. સગર બહુજ યશસ્વી રાજાથયા॥4॥
સગર ચક્રવર્તી સમ્રાટ હતાં એમના જ પુત્રોએ પૃથ્વી ખોદીને સાગર બનાવી દીધો હતો. ઔર્વ ગુરુની આજ્ઞા માની એ સગરે તાલજંઘ, યવન, શક, હૈહય, બર્બર જાતિના લોકોનો વધ ન કર્યો પણ તેમને વિરૂપ બનાવી દીધા. એમાંથી કેટલાકનાં માથાં મૂંડાવી નાખ્યાં, કેટલાકનાં દાઢી મૂછ વધારાવ્યાં, કેટલાકના વાળ છૂટા મુકાવ્યાં તો કેટલાકના અર્ધા માથાં બોડાવ્યાં॥5-6॥
કેટલાકને સગરે વસ્ત્ર ઓઢવાનો જ હુકમ કર્યો, પહેરવાનો નહિ. કેટલાકને માત્ર લંગોટી જ પહેરવાનું કહ્યું, ઓઢવાનું કંઈ નહિ. ત્યાર બાદ ઔર્વ ઋષિના ઉપદેશ પ્રમાણે રાજા સગરે અશ્વમેધ યજ્ઞદ્વારા સમ્પૂર્ણ વેદ અને દેવતામય, આત્માસ્વરૂપ સર્વશક્તિમાન ભગવાનની

આરાધના કરી. તેના યજ્ઞમાં જે ઘોડાને છૂટો મૂકવામાં આવ્યો હતો તેને ઇન્દ્ર ચોરી ગયા॥7-8॥

સગરને સુમતિ અને કેશિની નામની બે સ્ત્રીઓ હતી તેમાંથી સુમતિને સાઠ હજાર છોકરા હતા તે જાતિ અભિમાનવાળા હતા. પિતાની આજ્ઞાથી એઓ ઘોડાની શોધમાં નીકળ્યા. એઓ એ ચોતરફ પૃથ્વીને ખોદી નાખી॥9॥

પૂર્વ ઉત્તર દિશામાં કપિલનો આશ્રમ હતો તેની નજીકમાં તેમણે એ ઘોડો જોયો. એને જોતાં જ એઓ બોલ્યા કે "આંખ મીંચીને બેઠેલા આ ચોરે જ આપણો ઘોડો ચોરેલો છે॥10॥

આને મારે એ પાપી છે" એમ બોલતા સાઠ હજાર આયુધ ઉઠાવીને મુનિ ઉપર તૂટી પડ્યા. ત્યારે સમાધિમાંથી નિવૃત્ત થઈને મુનિએ આંખ ખોલી॥11॥

મુનિએ આંખ ખોલતાં સગરના પુત્રોનાં શરીરમાંથી અગ્નિ પ્રકટ્યો અને એ અગ્નિવડે ક્ષણવારમાં બધા ભસ્મ થઈ ગયા. ખરેખર ઇન્દ્રે એમની બુદ્ધિ હરી લીધી હતી જેથી મોટાનો અપરાધ એઓએ કર્યો॥12॥

મુનિના કોપથી એ બળી મર્યા એ ઠીક તો નથી જ, પરન્તુ એ સગરપુત્રો મોટાનું અપમાન કરનારા હોવાથી તેઓ પોતાના અપરાધથી જ મર્યા એમ કહેવું ઠીક છે. (જેમ આકાશમાં રજ નથી છતાં આકાશ રજવાળું કહેવાય છે; તેમ જગતને પવિત્ર કરનાર કપિલદેવજી સત્ત્વમૂર્તિ છે તેમાં તમોગુણની સમ્ભાવના અજ્ઞો જ કરે; વસ્તુત: રાજપુત્રો પોતાના અપરાધથી જ નષ્ટ થયા છે)॥13॥

જેમણે સંસારસમુદ્ર તરવામાટે સાઙ્ખ્યશાસ્ત્રરૂપ દૃઢ નૌકા કરી તેમનો મુમુક્ષુ આશ્રય કરે તો દુરત્યય મૃત્યુના માર્ગરૂપ સંસારને પેલે પાર પહોંચે એવા વિદ્વાન જ નહિ પણ સાક્ષાત્ પરમાત્મારૂપ કપિલદેવજીમાં શત્રુ, મિત્ર વગેરે ભેદબુદ્ધિની સમ્ભાવના જ કેમ કરી શકાય?॥14॥

સગરની બીજી સ્ત્રી કેશિનીનો પુત્ર અસમંજસ હતો તેનો પુત્ર અંશુમાન થયો. એ પોતાના પિતામહનું શ્રેય થાય એમ ઇચ્છતો હતો॥15॥

અસમંજસ પોતાને કોઈ સારો કહે એવું ઇચ્છતો ન હતો. એ યોગી હતો તેથી એવી રીતે જાણી જોઈને કરતો હતો. એને પૂર્વજન્મની જાણ હતી. પૂર્વજન્મમાં કોઈ દુ:સન થવાથી એ યોગભ્રષ્ટ થયો હતો અને રાજાને ત્યાં જુમ્યો હતો તેથી લોકસનથી ડરીને કોઈ એની પાસે ન આવે એવું ચરિત્ર દેખાડતો હતો॥16॥

એ લોકમાં નિન્દા થાય એવાં કામ કરતો; જ્ઞાતિજનોનું પણ બૂરું કરતો; રમતાં બાળકને લઈ સરયૂ નદીમાં ફેંકી આવતો. એવી રીતે એણે લોકોને ઉદ્વિગ્ન બનાવી દીધા હતા॥17॥

એનું એવું આચરણ જોઈ એના પિતાએ પણ એમાં સ્નેહ છોડી દીધો. પિતાએ એનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે એણે જેટલાં બાળકોને સરયૂમાં ફેંકી દીધેલાં તે બધાને જીવતાં બનાવી સૌને સોંપી દીધાં અને પોતે ત્યાંથી ચાલતો થયો॥18॥

મરેલાં બાળકો ફરી આવેલાં જોઈ અયોધ્યાવાસીઓ વિસ્મય પામ્યા. રાજાને પણ પાછળથી પસ્તાવો થયો॥19॥

રાજાએ અંશુમાનને ઘોડાની શોધમાં મોકલ્યો. કાકાએ ખોદેલ પૃથ્વીને માર્ગે તપાસ કરતો-કરતો એ ચાલતો હતો ત્યાં તો એણે એમના શરીરના મોટા રાખના ઢગલાની પાસે ઘોડાનેજોયો॥20॥

ત્યાં બેઠેલા ભગવદ્રૂપ કપિલ મુનિને જોઈને તેણે પ્રણામ કર્યા અને એકાગ્ર મન કરી હાથ જોડીને એ મુનિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો॥21॥

અશુમાન બોલ્યો: બ્રહ્માજી પણ સમાધિ અને યુક્તિવડે આપને પરમાત્મારૂપે જોઈ શકતા નથી. બ્રહ્માજી કે જેમણે મન, શરીર અને બુદ્ધિ વડે દેવ મનુષ્ય અને પશુ-પક્ષી વગેરે બનાવ્યાં છે તે જો આપના સ્વરૂપને ન જાણે તો એમનાથી પછીના અને એમણે આપેલી બુદ્ધિવાળા એવા અમે આપના સ્વરૂપને ક્યાંથી જાણી શકીએ?॥22॥

સંસારના દેહધારી સત્ત્વ, રજસ અને તમસ પ્રધાનવાળા છે તે પણ આપને સારી રીતે જાણી શકતા નથી. તેઓ જાગ્રત તથા સ્વપ્ન અવસ્થામાં ગુણમય પદાર્થો વિષયોને જુએ છે અને સુષુપ્તિમાં માત્ર અજ્ઞાનને જુએ છે કારણ કે તેઓ ભગવાનની માયાવડે મોહિત થયેલા છે. તેઓ બહિર્મુખ હોવાથી બહારની વસ્તુઓને તો જુએ છે પણ પોતાના જ હૃદયમાં સ્થિત આપને જોઈ શકતા નથી॥23॥

જેમણે પોતાના આત્મસ્વરૂપના અનુભવથી માયાના ગુણોથી થતા ભેદભાવને ફેંકી દીધા છે અને એના કારણરૂપ અજ્ઞાનનો નાશ કરી ચૂક્યા છે તેવા સનકાદિ આપના સ્વરૂપનું ચિન્તન કર્યા કરે છે. તેવા જ્ઞાનધન અને એકરસ આપના સ્વરૂપને હું મૂઢ કેમ ચિન્તન કરી શકું?॥24॥

હે પ્રશાન્ત! માયા એના ગુણ અને ગુણોને લીધે થતાં કર્મ અને કર્મોના સંસ્કારથી નીપજતું લિન શરીર આપને છે જ નહિ, આપનું નામ કે આપનું રૂપ નથી, આપમાં કાર્ય નથી કારણ નથી આપ સનાતન આત્મા છો. જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવાને માટે જ આપે આ શરીર ધારણ કર્યું છે એવા આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ॥25॥

કામ એટલે ભોગની ઇચ્છા, લોભ એટલે મળે તેટલાથી અસન્તોષ, મોહ એટલે અવિવેક, ઈર્ષા એટલે બીજાના સુખને જોઈને સહન ન કરવું એ, આ ચાર દોષથી લોકોનાં ચિત્ત ફરી ગયાં છે તેથી પ્રકૃતિના કાર્યરૂપ લોકમાં (ઘરમાં) પરમાર્થ બુદ્ધિથી એ ભટકે છે, ફરી-ફરી ગૃહસ્થ થતાં ભટકે છે એનો અન્ત આવતો નથી॥26॥

હે સર્વ પ્રાણીના આત્મા! હે ભગવન્! કાળ, કર્મ અને અન્ત:કરણ ના મૂળરૂપ અમારા બધા કુળનું મોહબન્ધન છૂટવું મુશ્કેલ છે. આપે કૃપા કરીને દર્શન આપ્યું છે તેનાથી એ બન્ધન આજે છૂટ્યું॥27॥

શ્રીશુકદેવજી કહ્યું : એ પ્રમાણે જ્યારે પોતાના માહાત્મ્યને પોતે સાંભળ્યું ત્યારે મુનિ બુદ્ધિવડે અનુગ્રહ કરી, હે રાજન્! એ અંશુમાનને કહેવા લાગ્યા॥28॥

શ્રીભગવાને કહ્યું : હે વત્સ! તમારા પિતામહના યજ્ઞના પશુરૂપ આ ઘોડો તમે લઈ જાઓ. આ તમારા પિતૃઓ ભસ્મ થઈ ગયા છે તેમનો ઉદ્ધાર માત્ર ગનાજલથી જ થશે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી॥29॥

અંશુમાને ખૂબ દીનતાથી એમને પ્રસન્ન કરી એમની પરિક્રમા કરી અને ઘોડો લઈ આવ્યા. સગરે એ યજ્ઞ પશુદ્વારા યજ્ઞની બાકી રહેલી ક્રિયા પૂરી કરી॥30॥

રાજ્યમંશુમતિ ન્યસ્ય નિ:સ્પૃહો મુક્તબન્ધન:।
ઔર્વોપદિષ્ટમાર્ગેણ લેભે ગતિમનુત્તમામ્॥31॥

રાજ્ય અંશુમાનને સોંપી સગર રાજા પોતે વિષયોથી નિ:સ્પૃહ અને બન્ધનમુક્ત થઈ ગયા. એ મહર્ષિ ઔર્વે બતાવેલ માર્ગેથી ઉત્તમ ગતિને પામ્યા॥31॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (પહેલાં સૂર્યવંશ નામના પ્રકરણનો સાતમો, અવાન્તર ત્રીજા પ્રકરણનો પહેલો) "સગરના સાઠ હજાર પુત્રોનો કપિલની કોપદૃષ્ટિથી થયેલો નાશ"
આઠમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 9 ગનાજીનું પૃથ્વી ઉપર આગમન

વિશેષ: આ નવમા અધ્યાયમાં અંશુમાનનો વંશ, ગનાજીનું પૃથ્વી ઉપર પધારવું તથા સુદાસ વગેરે રાજાઓનાં આખ્યાન કહેવામાંઆવશે.

અંશુમાંશ્ચ તપસ્તેપે ગનાનયનકામ્યયા।
કાલં મહાન્તં નાશક્નોત્ તત: કાલેન સંસ્થિત:॥1॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : ગનાજીને લાવવાની ઇચ્છાથી અંશુમાને તપશ્ચર્યા કરી. તપ કરતાં ઘણો સમય ગયો તો પણ ગનાજીને લાવવાને એ સમર્થ ન થયો અને કાળે કરીને એ પહોંચી ગયો॥1॥

એનો પુત્ર દિલીપ થયો તેણે પણ એવી જ રીતે તપસ્યા કરી તો પણ તે ગનાજી લાવી શક્યો નહિ. સમય થતાં એનું પણ મૃત્યુ થયું. એનો પુત્ર ભગીરથ થયો તેણે ગનાજીને ભૂતળ ઉપર લાવવાને મહાન તપ કર્યું॥2॥

ભગવતી ગનાજીએ પ્રસન્ન થઈ તેને દર્શન આપ્યા અને કહ્યું "હું તને વરદાન આપવાને આવી છું" ત્યારે ભગીરથે બહુ જ નમ્રતાથી પોતાનો અભિપ્રાય ગનાજીને કહી સંભળાવ્યો. એણે કહ્યું : "મારા પૂર્વજો કપિલના શાપથી ભસ્મ થઈ ગયા છે તેઓનો ઉદ્ધાર કરવા આપ ભૂતળ ઉપર પધારો"

ત્યારે ગનાજીએ કહ્યું : "હું પૃથ્વી ઉપર તો આવું પણ મારા વેગને ધારણ કરનાર કોઈ હોવું જોઈએ જો મને રોકનાર કોઈ ન મળે તો હે રાજન્! હું પૃથ્વીને ભેદીને રસાતળમાં પહોંચી

જઈશ॥4॥

વળી એક બીજી વાત પણ છે. હું પૃથ્વી ઉપર આવીશ ત્યારે માણસો પોતાનાં પાપ મારામાં મૂકી જશે તે બધાં પાપને મારે કયાં મૂકવાં? માટે હે રાજન્! તમારે એ બાબત પણ વિચારવાની છે”

ભગીરથે કહ્યું : "હે માતા! જેમણે લોક-પરલોક, ધન, સમ્પત્તિ અને સ્ત્રી, પુત્ર ની કામનાનો ત્યાગ કર્યો છે જે સંસારની અહન્તા-મમતાને છોડી દઈ શાન્ત થઈ ગયા છે જે ભગવદ્ શાસ્ત્ર પરાયણ છે અને લોકોને પવિત્ર કરવાવાળા પરોપકારી સજ્જન છે તેઓ પોતાના અંગસ્પર્શથી તમારાં પાપોનો નાશ કરી દેશે. કારણ કે એમનાં હૈયામાં અઘરૂપ અઘાસુરને મારનારા હરિ સદા નિવાસ કરે છે॥6॥

વળી તમે વેગ ધરવાનું કહ્યું તો શિવજી આપના વેગને ધારણ કરશે કેમકે એ પ્રાણી માત્રના આત્મા છે. જેમ આખી સાડી તાણા-વાણામાં ઓતપ્રોત છે તેમ આ આખું વિશ્વ શિવજીમાં ઓતપ્રોત છે. એ બધાનું ભલું કરનાર છે. એ તમને રસાતળમાં જવા દેશે નહિ॥7॥

ગનાજી એમ કહી ભગીરથ રાજાએ તપવડે શિવજીને સન્તુષ્ટ કર્યા. શિવજી થોડાજ સમયમાં પ્રસન્ન થઈ ગયા॥8॥

સર્વ લોકનું હિત કરનાર એવું રાજાનું કથન શિવજીએ ‘તથાસ્તુ’ કહી કબૂલી લીધું અને ભગવાનના ચરણના સ્પર્શથી પવિત્ર થયેલાં ગનાજીને શિવે *સાવધાનતાથી ધારણ કર્યા॥9॥

વિશેષ: મૂળ શ્લોકમાં 9।9 માં દધારાવહિતો ગનામ્ એમ કહ્યું છે ત્યાં "સાવધાનતાથી શિવજીએ ગનાને ધારણ કરી” એમાં એ સમજવાનું છે કે ભગવચ્ચરણોદકને શિવજી પોતાના શરીર ઉપરથી જવા દે તો એ સ્નાનજલવત્ ઉચ્છિષ્ટ થઈ જાય. માટે એમ ન થાય તેમ ધ્યાન દઈ, કોઈ બીજાની મહાન વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં ન લેતાં માથા ઉપર સંભાળીને લે તેમ ગનાજીને શિવજીએ ધારણ કરેલાં છે; એટલે ગનાજલ અતિ પવિત્ર ગણાય છે. ગોદાવરી શિવનિર્માલ્યરૂપ થયેલ તે પુન: વરાહતીર્થમાં વરાહજીનો સમ્બન્ધ થતાં દોષમુક્ત થયાં છે; આ વાત ગોદાવરી-માહાત્મ્યમાં સ્પષ્ટછે.

જ્યાં પોતાના પિતૃઓના દેહ ભસ્મ થઈને પડેલા હતા ત્યાં ત્રિભુવનને પવિત્ર કરનાર ગનાજીને લઈને રાજર્ષિ ભગીરથ આગળ ચાલ્યા॥10॥

રાજા પોતાનો વાયુવેગવાળો રથ આગળ ચલાવતો જતો હતો અને એની પાછળ ગનાજીનો પ્રવાહ ચાલતો હતો. એવી રીતે દેશને પવિત્ર કરવા ગનાજી જ્યાં સગરના પુત્રોના દેહ પડ્યા હતા ત્યાં પહોંચ્યા॥11॥

જે ગનાના સ્પર્શ માત્રથી બ્રહ્મદણ્ડથી મરેલા સગરના પુત્રો ભસ્મ માત્ર હતા તેઓને ગનાજલનો સમ્બન્ધ થતાં એ સ્વર્ગમાં ગયા॥12॥

હે પરીક્ષિત! જ્યારે ગનાજલનો શરીરની રાખ સાથે સ્પર્શ થઈ જવાથી સગરના પુત્રોને સ્વર્ગ મળી ગયું તો જેઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક નિયમ થઈ શ્રીગનાજીનું સેવન કરે એની બાબતમાં તો કહેવાનું જ શું હોય?॥13॥

સંસારને મટાડનાર અનન્ત ભગવાનના ચરણકમળમાંથી નીકળેલી ગનાજી જીવને સ્વર્ગમાં પહોંચાડે એ કાંઈ એનું આશ્ચર્યજનક માહાત્મ્ય નથી॥14॥

કેમકે જો પવિત્ર મુનિજનો શ્રદ્ધાવડે પોતાના મનને એમાં રાખે તો નિમેષ માત્રથી કોઈ રીતે ન છૂટી શકે તેવા ત્રિગુણાત્મક સંસારને છોડીને એમનું મન તત્કાલ ભગવદ્ભાવને પામી મુક્ત થાય છે॥15॥

ભગીરથનો પુત્ર શ્રુત થયો તેનો નાભ થયો, આ નાભ પૂર્વોક્ત નાભથી ભિન્ન છે. નાભનો સિન્ધુદ્વીપ થયો અને એનો અયુતાયુ થયો॥16॥

એ અયુતાયુનો ઋતુપર્ણ થયો. તે નળરાજાનો મિત્ર હતો. એણે નળરાજા પાસેથી અશ્વવિદ્યા શીખી અને પોતે નળને પાસા ફેંકવાની વિદ્યા શીખવી. દ્યૂત શાસ્ત્રમાં પાસા નખાય છે એ દ્યૂતશાસ્ત્ર એણે નળને આપ્યું. એ ઋતુપર્ણનો સર્વકામ પુત્ર થયો॥17॥

તેનો સુદાસ થયો. એ મદયન્તીનો પતિ હતો જેને કલ્માષપાદ તથા મિત્રસહ એવા નામથી પણ કવચિત્ લોકો જાણે છે. વસિષ્ઠના શાપથી એ રાક્ષસ થયો અને પોતાના કર્મવડે અપુત્ર રહ્યો॥18॥

રાજાએ પૂછ્યું : એ મહાત્મા સૌદાસને ગુરુનો શાપ કેમ થયો? જો એમાં કાંઈ ગુપ્ત બાબત ન હોય તો એ વાત જાણવાની મારી ઇચ્છા છે॥19॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : સૌદાસ મૃગયા રમવા ગયેલો ત્યાં એણે કોઈ એક રાક્ષસને માર્યો. એણે એના ભાઈને જીવતો રાખેલો તેથી જીવતો રહેલો ભાઈ પોતાના મરેલા ભાઈનું વેર લેવાને રાજાને ત્યાં ગયો અને મરેલા ભાઈનો બદલો લેવા સારું રાજાને ત્યાં રસોઈયા તરીકે નોકર રહ્યો. એક દિવસ રાજાએ ગુરુ વસિષ્ઠને જમવાનું કહાવ્યું હતું તેમને પેલા રસોઈ કરનાર રાક્ષસે માણસનું માંસ રાંધીને પીરસી દીધું॥20-21॥

ગુરુએ પીરસતાં જોઈ લીધું કે આ માંસ ખાવાને લાયક નથી તેથી તરત ક્રોધ કરી વસિષ્ઠે રાજાને શાપ આપ્યો કે "તું રાક્ષસ થઈશ કેમકે રાક્ષસો માણસના માંસનો ઉપયોગ કરે તે, તેં મારેમાટે કર્યો; માટે તુંજ રાક્ષસ થઈને તેમકર॥22॥

રાજાએ તપાસ કરી તો રસોઈ કરનાર રાક્ષસનું આ કામ છે એમ કહી વસિષ્ઠને વીનવ્યા ત્યારે એમણે બાર વર્ષ સુધી રાક્ષસ રહેવાનો અવધિ બતાવ્યો. સૌદાસ પણ ગુરુને શાપ આપવાને તૈયાર થઈ ગયો॥23॥

પરન્તુ મદયન્તીએ સૌદાસને તેમ કરતાં અટકાવ્યો ત્યારે એ સૌદાસે દિશા, આકાશ, પૃથ્વી વગેરે બધું જ જીવમય જોયું તેથી હાથમાં લીધેલ જળ ઉગ્ર હોવાથી કોઈ પ્રાણી ઉપર ન નાખતાં એ જળ પોતાના પગ ઉપર જ નાંખ્યું તેથી એને પગ ઉપર કાળો ડાઘ પડી ગયો તેથી તે ‘કલ્માષપાદ’ પણ કહેવાયો. રાક્ષસ થયા પછી કાળા ડાઘાવાળા પગે એ વનમાં ફરતો હતો ત્યાં એણે કોઈ બ્રાહ્મણ સ્ત્રી-પુરુષને મૈથુન કરતા જોયાં॥24-25॥

એ ભૂખ્યો તો હતો તેથી મૈથુન કરતાં સ્ત્રી-પુરુષમાંથી પુરુષને ખાવામાટે ઉઠાવ્યો ત્યારે એની સ્ત્રી કે જેનો કામ પૂર્ણ થયો ન હતો તેણે કહ્યું "રાજન્! આપ રાક્ષસ નથી. આપ તો ઇક્ષ્વાકુના

વંશના વીર મહારથી છો, મદયન્તીના પતિ છો. આપને આ અધર્મ કરવો ઘટે નહિ. મને સન્તાનની કામના છે અને આ બ્રાહ્મણની કામના પણઅધૂરીછે તેથી આપ મને મારો પતિ કૃપા કરીનેઆપીદો॥26-27॥

આ મનુષ્યનો દેહ સર્વ પુરુષાર્થને આપનાર છે. મનુષ્યમાં પણ બ્રાહ્મણનો વધ તે સર્વ પુરુષાર્થને બરાબર છે॥28॥

વળી આ બ્રાહ્મણ તો તપસ્વી, વિદ્વાન, સારા સ્વભાવવાળો છે, મહાપુરુષરૂપ ઈશ્વરનું આરાધન કરનાર છે. જે બ્રહ્મ સર્વભૂતના આત્મારૂપે સર્વમાં છે, જે ગુણોવડે ભૂતમાં રહે છે તે બ્રહ્મનું આ આરાધન કરવાની ઇચ્છાવાળો હોવાથી બ્રહ્મર્ષિ છે અને તમે રાજર્ષિ છો; તો હે ધર્મજ્ઞ! જેમ બાપનો વધ દીકરો ન કરે તેમ તમે એનો વધ કરી શકો નહિ॥29-30॥

એ સજ્જન છે, નિષ્પાપ છે, ભણેલો છે, વેદનો અર્થ કહેવામાં સમર્થ છે તેથી જેમ ગાયને મારવામાં કોઈ સમ્મત થાય નહિ તેમ આ મારા પતિને મારવામાં તમે કેમ સમ્મત થઈ શકો? તમે તો સત્પુરુષમાં માન્ય છો”

આટલું કહેવા છતાં પણ એ નિવૃત્ત થયો નહિ ત્યારે બ્રાહ્મણી બોલી કે "જો તારે આનું ભક્ષણ કરવાની ઇચ્છા હોય તો મને પ્રથમ ખાઈ જા કારણ કે હું પતિ વિના એક ક્ષણ પણ જીવી શકીશ નહિ. એ મરે તો હું મરી ગયેલા જેવી જ છું”

એમ દયા આવે એવું બોલતી અનાથની જેમ એ ઊભી રહી એટલામાં તો સૌદાસ જે શાપથી મોહિત થયો હતો તે વાઘની પેઠે બ્રાહ્મણને ખાવા લાગ્યો॥33॥

એમ ગર્ભાધાન કરતા પતિને ખવાતો જોઈને એનો શોક કરતી બ્રાહ્મણીએ રાજા ઉપર કોપ કરીને એને શાપ આપ્યો;॥34॥

"હે પાપ! જ્યારે હું કામથી પીડિત હતી તે સમયે તેં મારા પતિને ખાધો તેથી હે અકૃતપ્રજ્ઞ! દુષ્ટ તારું મૃત્યું પણ ગર્ભાધાન કરતી વખતે થશે”

એમ મિત્રસહ-સૌદાસને શાપ આપી પતિલોકમાં જવાને તૈયાર થયેલી બ્રાહ્મણી પતિનાં હાડકાંને સળગેલા અગ્નિમાં નાખીને સ્વામીની સાથે બળી મરી અને પોતાના પતિદેવને જે ગતિ મળી હતી તે ગતિ તેણે પ્રાપ્ત કરી॥36॥

સૌદાસ બાર વર્ષ પર્યન્ત રાક્ષસ રહ્યા પછી શાપમુક્ત થઈને મૈથુન કરવાને તૈયાર થયો ત્યારે મહિષીએ એને બ્રાહ્મણીનો શાપ થયો છે એની યાદ અપાવી મૈથુન કરતાં અટકાવ્યો॥37॥

એ દિવસથી એણે સ્ત્રીસુખ બિલકુલ છોડી દીધું તેથી એને પોતાના કર્મવશાત્ પ્રજા ન થઈ એટલે વસિષ્ઠને તેણે અનુજ્ઞા આપી તેથી વસિષ્ઠે મદયન્તીને ગર્ભાધાન કરાવ્યું॥38॥

એ ગર્ભ સાત વર્ષ સુધી એના પેટમાં રહ્યો. પરન્તુ બાળક જુમ્યું નહિ ત્યારે વસિષ્ઠે એના પેટમાં અશ્મ (પથ્થર) મારી પેટ ફોડી ગર્ભને બહાર કાઢ્યો તેથી ‘એ અશ્મક’ કહેવાયો॥39॥

અશ્મકનો પુત્ર મૂલક થયો. જ્યારે પરશુરામજી પૃથ્વીને ક્ષત્રિય હીન કરી રહ્યા હતા ત્યારે સ્ત્રીઓએ એને છુપાવી રાખ્યો હતો. તેથી જ તેનું એક નામ ‘નારી કવચ’ પણ થયું. એ મૂલક

એટલામાટે કહેવાય છે કે તે પૃથ્વી ક્ષત્રિયહીન થઈ જતાં એ વંશનું તે મૂલ (પ્રવર્તક) બન્યો॥ 40॥

એ મૂલકથી દશરથ થયા, તેના પુત્ર ઐડવિડ થયા. એના વિશ્વસહ અને એના ખટવાન ચક્રવર્તી થયા॥41॥

દેવોએ એની પાસે આવી રક્ષણની પ્રાર્થના કરી ત્યારે એણે દૈત્યોને માર્યા હતા. એ રણમાં કોઈથી ન જિતાય તેવા હતા. દેવતાઓ પાસે એને ખબર પડી કે "મારું જીવન ફક્ત બે ઘડી છે" ત્યારે પોતાની રાજધાનીમાં પાછા આવીને એણે પોતાનું મન ભગવાન્માં લગાવી દીધું॥ 42॥

"અમારા કુળના દૈવતરૂપ બ્રાહ્મણનું કુળ છે. એનાથી અમારા પ્રાણ પણ અમને વહાલા નથી, પુત્ર વહાલા નથી, લક્ષ્મી વહાલી નથી, રાજ્ય, સ્ત્રી, પૃથ્વી વગેરે કશું જ બ્રાહ્મણથી વહાલું નથી॥43॥

નાનપણમાં પણ મારી બુદ્ધિ અધર્મમાં પડી નથી. વળી હું ભગવાન્ સિવાય કોઈ વસ્તુને ઉત્તમ માનતો નથી॥44॥

દેવોએ મને ઇચ્છિત વર માગવાનું કહ્યું હતું, પરન્તુ હું પ્રાણી માત્રના સુખની ઇચ્છાવાળો છું, મારા એકલાના સુખમાટે વરદાન માગતો નથી॥45॥

દેવોના મન અને ઇન્દ્રિયો વિષયોમાં ભટકતાં રહે છે તે પોતાના હૃદયમાં બિરાજતા પ્રિય આત્માને મેળવી શકતા નથી તો રાજસ તામસ ભાવવાળા મનુષ્યો તો ભગવાનને ક્યાંથી મેળવી શકે જ?॥46॥

આ શબ્દ આદિ વિષયો જલદી નાશ પામે તેવા છે એનો સન છોડી અને ભગવદ્ ભક્તિવડે આત્મામાં રહેલા ભગવાનને હું શરણે જાઉં છું"

એમ અન્તર્યામીએ ખેંચેલી બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરીને અજ્ઞાન આદિ બીજા ભાવોને છોડીને એ ભગવદ્ભાવને પામી ગયો॥48॥

યત્-તદ્ બ્રહ્મ પરં સૂક્ષ્મમશૂન્યં શૂન્યકલ્પિતમ્।
ભગવાન્ વાસુદેવેતિ યં ગૃણન્તિ હિ સાત્વતા:॥49॥

ખટવાન રાજાએ જે પરબ્રહ્મ છે, સૂક્ષ્મ છે, અશૂન્ય છે, છતાં શૂન્ય તરીકે કલ્પના કરવામાં આવે છે જેને ભગવદ્ભક્તો ભગવાન્ અને વાસુદેવ એવા નામથી બોલે છે તે ભાવનો સર્વમાંથી મન છોડી આશ્રય કર્યો॥49॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (પહેલાં સૂર્યવંશ પ્રકરણનો આઠમો, ત્રીજા અવાન્તર પ્રકરણનો બીજો) "ગનાજીનું પૃથ્વીઉપર આગમન" નવમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 10 શ્રીરામચન્દ્રજીનું પ્રાકટ્ય અને એમનું ચરિત્ર

વિશેષ: આ અધ્યાયમાં ખટ્વાન રાજાનો વંશ તથા એના વંશમાં અવતાર લેનાર શ્રીરામચન્દ્રજીનું રાવણના વધથી લઈને અયોધ્યા પધાર્યા ત્યાં સુધીનું ચરિત્ર કહેવામાં આવે છે.

શ્રીશુક ઉવાચ

ખટ્વાનાદ્ દીર્ઘબાહુશ્ચ રઘુસ્તસ્માત્ પૃથુશ્રવા:।
અજસ્તતો મહારાજસ્તસ્માદ્ દશરથોઽભવત્॥1॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : ખટ્વાન રાજાના પુત્ર દીર્ઘબાહુ અને દીર્ઘબાહુના પૃથુશ્રવા એટલે પરમ યશસ્વી રઘુ થયા. એના અજ અને એના પુત્ર મહારાજા દશરથ થયા॥1॥

એ દશરથને ત્યાં દેવોએ ભગવાનને પ્રાર્થના કરી ત્યારે લોકનાં દુ:ખ ટાળવાને સાક્ષાત્ બ્રહ્મ પોતાના સ્વરૂપના વિભાગવડે ચાર સ્વરૂપે પ્રકટ થયા તે રામ, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા॥2॥

સીતાપતિ રામનું ચરિત્ર તત્ત્વદર્શી વાલ્મીકિ વગેરે મુનિઓએ વર્ણવ્યું છે. તે-તેં પોતે ઘણી વાર સાંભળ્યું પણ છે॥3॥

એ રામચન્દ્રજીએ પિતાના વચનને સત્ય કરવામાટે રાજપાટ છોડી દીધું. સીતાજીના હાથનો સ્પર્શ પણ ન સહી શકે તેવા, માર્ગે ચાલતાં જેમના શ્રમને લક્ષ્મક્ષ, હનુમાન કે સુગ્રીવે મટાડ્યો છે તેવા કોમળ ચરણવડે વનમાં ફરીને એમણે કેટલાક દિવસ નિર્ગમન કર્યા. (રાવણની બહેન) શૂર્પણખાએ કામબુદ્ધિ દેખાડી તેથી લક્ષ્મણજીએ એનાં નાક-કાન કાપ્યાં તેથી શૂર્પણખા એના ભાઈ રાવણ પાસે પહોંચી અને સીતાના રૂપના વખાણ કરતાં રાવણ સીતાને ઉપાડી ગયો. એ સીતાના વિયોગથી રામે ક્રોધવડે ભ્રૂકુટી ચડાવી તેથી સમુદ્ર પણ ભયભીત થઈ ગયો, જેની ઉપર એમણે પૂલ બાંધ્યો. એવા દુષ્ટ રાક્ષસોના જંગલને લંકામાં જઈ દાવાગ્નિની જેમ બાળી નાખ્યું. એ કોશલ દેશના રાજા શ્રીરામ અમારા રક્ષક હો॥4॥

જેમણે વિશ્વામિત્રના યજ્ઞમાં રાક્ષસોમાં વખણાતા એવા બળવાન મારીચ વગેરે રાક્ષસોને લક્ષ્મણના દેખતાં માર્યા હતા;॥5॥

સીતાના સ્વયમ્વરમાં જે રામચન્દ્રજીએ લોકમાં વીરપુરુષની ગણનામાં આવે તેવા શૂરાઓની સભામાં ત્રણસો માણસો ઉપાડી શકે તેવા શિવજીના ધનુષ્યને હાથમાં ઉઠાવીને હે રાજન્! હાથી જેમ શેરડીના સાંઠાને ભાંગે તેમ ખેંચી વચમાંથી ભાંગી નાખ્યું હતું॥6॥

રૂપ, ગુણ અને સ્વભાવ થી અનુકૂળ એવાં સીતા નામનાં લક્ષ્મીને ધનુષ ઉઠાવવારૂપી પણને પૂર્ણ કરી મેળવી જેમણે એમનો સત્કાર કર્યો હતો તથા માર્ગમાં આવતાં જેમણે ક્ષત્રનો અન્ત કરનાર પૃથ્વી એકવીસ વાર રાજબીજ વગરની કરનાર એવા પરશુરામના વધેલા ગર્વને છોડાવ્યો હતો॥7॥

જેણે સત્યરૂપી દોરડાથી બંધાયેલા તથા સ્ત્રીને અધીન થયેલ પોતાના પિતાનું વચન સત્ય કરવામાટે રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કર્યો હતો તેમજ પ્રેમવાળા સ્નેહીઓનો ત્યાગ કર્યો હતો;

તથા સર્વ સન છોડી સ્ત્રીની સાથે વનવાસ કર્યો હતો॥8॥

જેમણે કામના વિકારવાળી રાવણની બહેન શૂર્પણખાને વિરૂપ બનાવી હતી અને એના ભાઈ ખર, ત્રિશિર અને દૂષણ ને ચૌદ હજારની રાક્ષસ સેના સમેત એકલાએ અસહ્ય અને કોઈ જીતી ન શેક તેવું ધનુષ હાથમાં લઈને માર્યા હતા એટલું જ નહિ પણ વનમાં ફરતાં-ફરતાં કેટલાંય વર્ષ ગાળ્યાં હતાં॥9॥

શૂર્પણખાએ સીતાના રૂપ, ગુણ, સૌન્દર્ય વગેરેનાં વખાણ કરતાં રાવણે સીતાને હરી લાવવાનો મનોરથ કર્યો અને તેથી મારીચને સોનાના જેવી આકૃતિવાળો અદ્ભુત સોનેરી હરણ બનાવી પર્ણકુટી પાસે મોકલ્યો. આશ્રમ પાસેથી નીકળતાં સીતાને એનું ચર્મ જોવાની ઇચ્છા છતાં જેમ વીરભદ્રે દક્ષ પ્રજાપતિનું માથું ઉડાવી દીધું હતું તેમ એ રામે મારીચને મારી નાખ્યો હતો॥ 10॥

રામ લક્ષ્મણની ગેરહાજરીમાં રાક્ષસાધમ રાવણ, જેમ વાઘ-બકરીને ઉઠાવી જાય તેમ, *સીતાને ઉઠાવી ગયો ત્યારે સ્ત્રીના સોબતીની આવી દશા થાય છે એમ જાણે જગતને બતાવતા હોય તેમ સીતાના વિયોગથી દીનની પેઠે રામ પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણ સાથે વનમાં ફરતા રહ્યા॥11॥

વિશેષ: એક વખત સીતાજી બાલ્યભાવથી મેના-પોપટને પકડીને રમતાં હતાં. એમાં મેનાને પૂરી રાખી તેથી એના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા તેથી ખોટું લાગ્યું અને એણે શાપ આપ્યો કે "તેં અમો દમ્પતીને વિયોગ કરાવ્યો તેથી તમો દમ્પતીને પણ વિયોગ થશે" એટલું કહ્યા પછી જ્યારે એ મરી ગયો ત્યારે એ અયોધ્યામાં ધોબી થયો અને પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે "તું પરગૃહમાં રહી આવી તેથી તારો સ્વીકાર હું ન કરું. પરગૃહમાં ગયેલી સ્ત્રીઓ સ્વીકાર તો સ્ત્રી-લોભી રામ કરે" આ વચન રામચન્દ્રજીનાં સાંભળવામાં આવતાં એમણે સીતાનો ત્યાગ કર્યો છે એ પણ રામની લીલા છે. આ વાત રામાશ્વમેધમાં કહી છે. લક્ષ્મણજીના ત્યાગની વાત પણ એ જ પ્રમાણે લીલારૂપ સમજવી.

સીતાને છોડાવવા જતાં જટાયુ નામનો ગીધ રાવણને હાથે મરાયેલો તેની ઊર્ધ્વગમનની ક્રિયા પુત્રવત્ કરી. કબન્ધ પોતાને મોઢામાં લેવાને આવેલો તેને માર્યો. વાલીને મારી સુગ્રીવ વગેરે વાનરો સાથે મિત્રતા બાંધીને એની મારફતે સીતાની શોધ કરાવી. જેના ચરણની સેવા બ્રહ્માજી અને શિવજી વગેરે કરે છે તે શ્રીરામ એવી રીતે મનુષ્યનાટ્ય કરતા-કરતા સમુદ્રના કિનારા ઉપર વાનરસેના સહિત પધાર્યા॥12॥

ત્રણ દિવસ સમુદ્રના કિનારા ઉપર બેઠા છતાં સમુદ્ર કાંઈ બોલ્યો નહિ ત્યારે શ્રીરામચન્દ્રે ભ્રૂકુટી ચઢાવી ક્રોધ દેખાડી સમુદ્ર તરફ કટાક્ષ કર્યો ત્યારે સમુદ્રમાં રહેલાં મગર, માછલાં, સર્પ વગેરે આમ-તેમ તરફડવા લાગ્યાં અને સમુદ્ર બીક લાગવાથી ગર્જના કરતો બંધ થઈ ગયો અને માણસનું રૂપ ધારણ કરી પૂજા સાધન અને ઘણી ભેટ માથા ઉપર લઈને શ્રીરામચન્દ્રના ચરણનાં શરણમાં આવી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો॥13॥

હે ભૂમન્! જગતના મૂળ પુરુષ, સર્વની પૂર્વે પુરુષરૂપે પ્રકટ થયેલ એવા આપને મૂર્ખબુદ્ધિવાળા એવા અમે જાણી શક્યા નહિ. આપના જ સત્ત્વભાગથી દેવો, રજોગુણના અંશથી પ્રજાપતિઓ અને તમોગુણથી ભૂતના પતિ રુદ્ર વગેરે થાય છે તે ત્રણે ગુણના નિયામક આપ છો॥14॥

હે વીર શિરોમણિ! આપ પ્રસન્નતા પૂર્વક મારા ઉપરથી પસાર થાઓ અને વિશ્રવસ મુનિના મળરૂપ રાવણને મારી આપનાં વીરપત્ની સીતાને મેળવો. મારી ઉપર પૂલ બાંધો. એનાથી આપનો યશ વધશે. દિગ્વિજય કરનાર રાજાઓ એ સેતુ ઉપર આવી આપનું યશોગાન કરશે॥15॥

વાનરના હાથમાં ચલિત થતાં વૃક્ષો સાથે નાના-મોટા જે પર્વતો આવ્યા તેને સમુદ્રમાં નાખી સમુદ્ર ઉપર પાળ બાંધી સૈન્ય સાથે સુગ્રીવ, નીલ, હનુમાન વગેરેને સાથે રાખી વિભીષણે જે માર્ગ બતાવ્યો તે માર્ગે પૂર્વે હનુમાને બાળેલી લંકામાં શ્રીરામચન્દ્રજી દાખલ થયા. જ્યારે શ્રીરામચન્દ્રજી વાનર સેના સહિત લંકામાં પેઠા ત્યારે રમત-ગમતનાં ઠેકાણાં, અનાજ ભરવાના કોઠાર, ખજાનાનાં મકાન, ગામના દરવાજા, સભાસ્થાનો, ઘરની અગાસીઓ, ઓરડીઓ, કબૂતરખાનાં વગેરે સર્વ સ્થળો વાનરોથી ભરાઈ ગયાં અને જેમ હાથીઓની ભીડથી નદી ભરાઈ ગઈ હોય તેવી લંકા દેખાવા લાગી॥16-17॥

આ જોઈને રાવણના જાણવામાં આવ્યું કે વાનરો લંકાનો નાશ કરે છે ત્યારે એણે નિકુમ્ભ, કુમ્ભ, ધૂમ્રાક્ષ, દુર્મુખ, સુરાન્તક, નરાન્તક, પ્રહસ્ત, અતિકાય, વિકમ્પન વગેરે પોતાના બધા અનુચરો, પુત્ર મેઘનાદ અને અન્તે ભાઈ કુમ્ભકર્ણને પણ રામની સામે લડવાને રણસઙ્ગ્રામમાં મોકલ્યાં॥18॥

તલવાર, ત્રિશૂળ, ધનુષ, પ્રાસ, ઋષ્ટિ, શક્તિ, બાણ, ભાલાં, ખડ્ગ આદિ શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સુરક્ષિત અને પાસે પણ ન જઈ શકાય તેવી રાક્ષસ સેનાની સામે સુગ્રીવ, લક્ષ્મણ, હનુમાન, ગન્ધમાદન, નીલ, અંગદ, જામ્બવાન અને પનસ વગેરે વીરોને સાથે લઈ શ્રીરામચન્દ્રજીએ રાક્ષસોની સેના સાથે લડવા તૈયાર થયા॥19॥

શ્રીરામચન્દ્રજીની સેનાના નાયકો, હાથી, પાયદળ, રથ અને ઘોડા ઉપર ઝાડો, પર્વતો, ગદાઓ બાણો વગેરે લઈને, સીતાના સ્પર્શથી જેનું મંગલ નષ્ટ થયું છે તેવા રાવણની સેનાના માણસોની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા॥20॥

પોતાની સેનાનો નાશ થતો જોઈ રાવણે ક્રોધ કર્યો અને પુષ્પક વિમાનમાં બેસી જ્યાં શ્રીરામચન્દ્રજી બિરાજતા હતા ત્યાં આવ્યો અને ત્યાં સ્વર્ગીય અને અતિ દેદીપ્યમાન લડાયક રથ લઈને ઇન્દ્રનો સારથિ માતલિ આવેલો હતો તેના ઉપર તીક્ષ્ણ બાણો ફેંક્યાં॥21॥

એને રામે કહ્યું : "હે રાક્ષસના મળતુલ્ય! કૂતરાની પેઠે અમારી ગેરહાજરીમાં તું અમારી સ્ત્રીને લઈ ગયો એ કાર્ય તેં લાજ છોડીને કર્યું છે. અધર્મ કરનારને જેમ કાળ ફળ આપે છે તેમ હું તને તારા કામનું ખરાબ ફળ આજે આપું છું. જેમ કોઈ કાળનું ઉલ્લસ્ત્રન કરી શકતું નથી તેમ મને પણ તું જીતી શકે એમ નથી”

એમ વાણીથી એનો તિરસ્કાર કરી ધનુષમાં બાણ સાંધી એ બાણ એના ઉપર છોડ્યું. એ બાણ વજ્રની પેઠે એની છાતીને ફાડી અંદર પેસી ગયું. એનાથી દસે મોઢામાંથી રુધિર વહેલા લાગ્યું અને જેમ સુકૃતથી સ્વર્ગમાં ગયેલો જીવ પુણ્ય સમાપ્ત થતાં પૃથ્વીમાં પડે તેમ એ રાવણ વિમાનમાંથી નીચે પડ્યો ત્યારે લોકોમાં હાહાકાર થઈ ગયો॥23॥

રાવણના મરાયાથી લંકામાંથી મન્દોદરીની સાથે કેટલીક યાતુધાનીઓ નીકળી અને જ્યાં રાવણનું મડદું પડ્યું હતું ત્યાં આવી રોવા લાગી॥24॥

ત્યાં આવી પોતાના પતિઓને લક્ષ્મણના બાણથી મરેલા જોઈ તેઓએ આલિનન કર્યું અને પોતાના હાથે માથાં છાતી કૂટી દુ:ખથી દીન બની સુન્દર સ્વર કાઢી રોવા લાગી:॥25॥

"હે નાથ! અમે બધાં લંકાવાસી મરી ગયા છીએ. લોકોને રડાવનાર રાવણશત્રુ દુ:ખ દે છે તેવી લંકા તમારા વગર કોની પાસે પોતાનું દુ:ખ રોશે? એની રક્ષા કોણ કરશે? આપ કામને અધીન થયા તેથી આ થનાર વસ્તુને જાણી નહિ અને સીતાના તેજના પ્રતાપને જાણી શક્યા નહિ અને તેથી તમારી આ દશા થઈ. હે કુળનન્દન! અમને અને લંકાને તમે ધણી વગરના કર્યા અને તમારા દેહને ગીધનું અન્ન બનાવ્યો, આત્માને નરકને માટે તૈયાર કર્યા"

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી વિભીષણે પોતાના કુટુમ્બની પિતૃમેધની વિધિથી ઉત્તરક્રિયા કરી॥29॥

ત્યાર બાદ શ્રીરામચન્દ્રજીએ અશોકવનના આશ્રમમાં શિંશપાના વૃક્ષ મૂળમાં વિરહના રોગથી જેમનું શરીર કૃશ થઈ ગયેલું છે તેવાં સીતાજીને બેંઠેલાં જોયાં॥30॥

શ્રીરામનું દર્શન થતાં જ જેમનું મુખકમળ પ્રફુલ્લ બન્યું છે તેવાં રામનાં પ્રિયતમા સીતાજીને જોઈ રામને એમની ઉપર દયા આવી॥31॥

સીતાજીને ત્યાંથી પુષ્પક વિમાનમાં બેસાર્યા, લક્ષ્મણ, સુગ્રીવ તથા હનુમાન ની સાથે વિભીષણ પાસે આવ્યા અને રાક્ષસના સ્વામી રાવણની લંકામાં એને ગાદી ઉપર બેસાડ્યા અને કલ્પ સુધી આયુષ્ય આપી પોતાના વનવાસનો ચૌદ વર્ષનો નિયમ પૂરો થયો હોવાથી પોતે અયોધ્યા તરફ આવ્યા॥32॥

ઇન્દ્ર આદિ દેવ આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા હતા અને માર્ગમાં બ્રહ્મા આદિ જેમનાં પરાક્રમોની સ્તુતિ કરતા હતા તેવા રામ અયોધ્યા પધાર્યા॥33॥

પોતાનો ભાઈ ભરત પોતાની ગેરહાજરીમાં ગોમૂત્રમાં પકવેલા જવની કાંજીનું ભોજન કરે છે તથા ઝાડની છાલનાં વસ્ત્ર પહેરે છે તથા પૃથ્વી ઉપર દર્ભ પાથરી સૂએ છે તથા જટા વધારી છે ત્યારે એની દશાનું સ્મરણ કરી પરમ કરુણાશીલ ભગવાનનુંહૃદય ભરાઈ આવ્યું. જ્યારે ભરતજીએ ખબર પડી કે મારા મોટા ભાઈ ભગવાન્ શ્રીરામજી આવી રહ્યા છે ત્યારે તે નાગરિકો, મન્ત્રીઓ અને પુરોહિતો ને સાથે લઈ અને ભગવાનની પાદુકાઓ સિરપર પધરાવી તેમનું સામૈયું કરવા રવાના થયા. જ્યારે ભરતજી પોતાના રહેવાના સ્થાન નન્દીગ્રામથી નીકળ્યા ત્યારે આમ જનતા એમની સાથે મંગલગાન કરતી, ગાતી, વાજાં વગાડતી, વેદવાદી બ્રાહ્મણો વારંવાર વેદમન્ત્રોનો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા અને એનો ઘોષ ચોતરફ ગુંજી ઊઠ્યો.

સોનેરી બુટ્ટીદાર ધ્વજાઓ લહેરાવા લાગી. સોનેથી મઢેલા રથ જેના ઉપર રંગબેરંગી ધ્વજાઓ ફરકતી હતી, સોનાના સાજથી સજ્જ સુન્દર ઘોડા અને સોનાનાં કવચ પહેરેલાં સૈનિકો એમની સાથે ચાલવા લાગ્યા. સાજન મહાજન, શ્રેષ્ઠ વારાનનાઓ, પાયદળ અને મહારાજાને યોગ્ય નાની-મોટી તમામ વસ્તુઓ સાથે ચાલતી હતી. ભગવાનને જોતાં જ પ્રેમના પૂરથી ભરતજીનું હૃદય ગદ્ગદ થઈ ગયું, નેત્રોમાં આંસુ છલકાઈ આવ્યાં એ ભગવાન્નાં ચરણોમાં પડ્યા॥34-39॥

એમણે પ્રભુ આગળ એમની પાદુકાઓ રાખી અને હાથ જોડી ઊભા રહ્યા. આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહી રહી છે. ભગવાને બનને હાથોથી પકડી ઘણી વાર સુધી ભરતજીને હૃદય સરસા દાબ્યા અને પરસ્પર નેત્રના જળથી એક બીજાને ભીંજવ્યાં॥40॥

પછી રામે સીતા અને લક્ષ્મણ ને સાથે લઈ જેઓ બ્રાહ્મણમાં પ્રખ્યાત હતા તેમને પોતે નમસ્કાર કર્યા અને પ્રજાએ રામને નમસ્કાર કર્યા॥41॥

એ વખતે ઉત્તરકોસલ દેશમાં રહેતી સમસ્ત પ્રજા પોતાના સ્વામી ભગવાનને ઘણા દિવસે આવેલા જોઈ પોતાના ખેસ-દુપટ્ટા હલાવી-હલાવી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરતી આનન્દમાં આવી જઈ નાચવા લાગી॥42॥

પછી ભરતજીએ પાદુકા લીધી, સુગ્રીવે પંખો અને વિભીષણે શ્રેષ્ઠ ચામર લીધાં, સફેદ છત્ર હનુમાને લીધું॥43॥

ભાથા સાથે ધનુષ શત્રુઘ્ને લીધું. તીર્થોનાં જલથી ભરેલું કમણ્ડળ સીતાજીએ ઉઠાવ્યું. અંગદે સોનાની તરવાર ઊઠાવી અને હે નૃપ! ઢાલ જામ્બવાને લીધી॥44॥

રામચન્દ્રજી સ્ત્રીઓની સાથે પુષ્પક વિમાનમાં બિરાજ્યા ત્યારે જેમ ગ્રહોની સાથે ચન્દ્ર શોભે તેમ એ શોભવા લાગ્યા. બન્દીજનો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા॥45॥

ભાઈઓનાં અભિનન્દન સ્વીકારી એમણે ઉત્સવયુક્ત પુરીમાં પ્રવેશ કર્યો. પહેલાં એ રાજભવનમાં ગયા ત્યાં પોતાની માતાઓ, મોટેરાઓ, મિત્રો, નાનાઓએ એમનો સત્કાર કરતાં રામે તેમનો પણ યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો. સીતાજી અને લક્ષ્મણજી પણ એ જ પ્રમાણે બધાને યથાયોગ્ય રીતે મળ્યા॥46-47॥

એ વખતે જેવી રીતે મૃતક શરીરમાં પ્રાણોનો સંચાર થઈ જાય તેમજ માતાઓ પોતાના પુત્રોના આગમનથી હર્ષિત થઈ ગઈ. એમણે એમને પોતાની ગોદમાં બેસાડી લીધા અને આંસુઓથી એમને અભિષેક કર્યો. એ વખતે એમનો શોક મટી ગયો॥48॥

પછી વસિષ્ઠજીએ બીજા ગુરુજનોની સાથે વિધિપૂર્વક ભગવાનની જટા ઉતરાવી અને બૃહસ્પતિજીએ જેવી રીતે ઇન્દ્રનો અભિષેક કર્યો હતો તેવી જ રીતે ચારેય સમુદ્રોના જલ આદિથી એમનો અભિષેક કર્યો॥49॥

એવી રીતે શિરઃસ્નાન કરી સુન્દર વસ્ત્રો તથા આભૂષણો વગેરે ધારણ કર્યા. પોતાના ભાઈઓ તથા સીતાજીએ પણ સુન્દર વસ્ત્ર-અલપાર ધારણ કર્યા તેમની સાથે શ્રીરામચન્દ્રજી અત્યન્ત શોભાયમાન થયા॥50॥

પછી ભરતે પ્રણામ કરી તેમને પ્રસન્ન કરી આગ્રહ કર્યો ત્યારે શ્રીરામે રાજ્યાસનનો સ્વીકાર કર્યો॥51॥

સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી પ્રજા પોતપોતાના વર્ણ અને આશ્રમ ના ધર્મો પાળવા લાગી. પ્રજા રામને પિતા તુલ્ય માનતી હતી તો રામ એને પોતાની સન્તતિ તુલ્ય ગણી એની રક્ષા કરતા હતા॥52॥

ત્રેતાયુગ હતો છતાં સત્યયુગના જેવા ધર્મ થયા એટલે કે ધર્મ સમ્પૂર્ણ અંશે પ્રવર્ત્યો. જ્યારે ધર્મને જાણનાર અને સર્વ ભૂતને સુખ આપનાર રામ રાજા થયા ત્યારે કાળ સર્વાંશે ધર્મને અનુકૂળ થયો॥53॥

હે પરીક્ષિત! રામના રાજ્યમાં વનો, નદીઓ, પર્વતો, દેશો, દ્વીપો અને સમુદ્રો બધાં કામધેનુની જેમ લોકોની બધી કામના પૂર્ણ કરનાર થયાં॥54॥

મનની પીડા, શરીરની પીડા, વૃદ્ધાવસ્થા, મનોવ્યથા, શોક, મોહ, ભય, શ્રમ વગેરે રામના રાજ્યમાં લોકોને કશું થતું નહિ તેમજ લોકોને ભૂતલ ઉપર રહેવાની ઇચ્છા હોય તો ત્યાં સુધી મૃત્યુ પણ થતું નહિ॥55॥

એક સ્ત્રીવ્રત પાળતા, રાજર્ષિના ચરિત્રને દેખાડતા, પવિત્રતાથી રહેતા રામ પોતે ગૃહસ્થના ધર્મને પાળતા હતા અને પ્રજાને એના ધર્મ પળાવતા હતા॥56॥

પ્રેમ્ણાનુવૃત્ત્યા શીલેન પ્રશ્રયાવનતા સતી।
ધિયા હ્રિયા ચ ભાવજ્ઞા ભર્તુ: સીતાહરન્મન:॥57॥

પ્રેમવડે, આજ્ઞાકારીપણાવડે, સ્વભાવવડે, વિનયની નમ્રતાવડે, બુદ્ધિવડે, લજ્જાવડે અને હૃદયના ભાવવડે સીતાજીએ પણ પોતાના પતિના મનને પોતાની તરફ વાળી લીધું હતું॥57॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (પહેલા સૂર્યવંશ પ્રકરણનો નવમો અને અવાન્તર ઉત્તમ પ્રકરનો ત્રીજો) "શ્રીરામચન્દ્રજીનું પ્રાકટ્ય અને એમનું ચરિત્ર" દશમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 11 શ્રીરામે સર્વસ્વ-દક્ષિણાવાળો યજ્ઞ કર્યો

વિશેષ: ભરત આદિ ભાઈઓ સાથે રામે અયોધ્યામાં રહીને ત્યાં યજ્ઞ વગેરે કર્યા એ વાત આ અગિયારમાં અધ્યાયમાં કહેવામાં આવે છે.

ભગવાનાત્મનાડડત્માનં રામ ઉત્તમકલ્પકૈ:।
સર્વદેવમયં દેવમીજ આચાર્યવાન્ મખૈ:॥1॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : ગુરુ વસિષ્ઠજીને પોતાના આચાર્ય બનાવી સર્વદેવમય પોતાના આત્મારૂપ ભગવાનને રામે પોતાના આત્માવડે ઉત્તમ સાધન-સામગ્રીવાળા યજ્ઞોથી આરાધ્યા॥1॥

હોતાને પૂર્વ દિશા આપી, બ્રહ્માને દક્ષિણ દિશા આપી, અધ્વર્યુને પશ્ચિમ દિશા આપી અને સામવેદનો ઉચ્ચાર કરતા ઉદ્ગાતાને ઉત્તર દિશા આપી॥2॥

એની વચમાં જેટલી પૃથ્વી બચી તે આચાર્યને આપી દીધી. શ્રીરામચન્દ્રજીનો દૃઢનિશ્ચય હતો કે નિ:સ્પૃહ બ્રાહ્મણજ આ પૃથ્વીના એકમાત્ર અધિકારીછે॥3॥

તેથી બધી પૃથ્વી બ્રાહ્મણોને આપી દીધી. પોતે વસ્ત્ર, અલપાર જે કાંઈ શરીર ઉપર ધારણ કર્યુ હતું તે સિવાયનું જે કાંઈ હતું તે બધું જ બ્રાહ્મણોને આપી દીધું. એ જ પ્રમાણે રાણી જનકતનયા-સીતાજી પણ માત્ર કંઠમાં મંગલસૂત્ર અને વસ્ત્રયુક્ત રહ્યાં॥4॥

જ્યારે આચાર્ય વગેરે બ્રાહ્મણોએ જોયું કે શ્રીરામ તો બ્રાહ્મણોનેજ પોતાના ઇષ્ટદેવ માને છે ત્યારે એમનું હૃદય પ્રેમથી ભીનું થઈ ગયું. એમણે પ્રસન્ન થઈ આખી પૃથ્વી ભગવાનને પાછીઆપીઅનેકહ્યું॥5॥

હે પરમેશ્વર! આપ ત્રણેય ભુવનના એકમાત્ર સ્વામી છો. આપ તો અમારા હૃદયમાં બિરાજી પોતાની જ્યોતિથી અજ્ઞાન-અન્ધકારનો નાશ કરી રહ્યા છો. આ સ્થિતિમાં ભલા, આપે અમને આપવામાં શું બાકી રાખ્યું છે?॥6॥

આપનું જ્ઞાન અનન્ત છે. પવિત્ર કીર્તિવાળાઓમાં આપ સર્વશ્રેષ્ઠ છો. જે કોઈને કોઈ પ્રકારનો ક્લેશ નથી પહોંચાડતા તેવા મહાત્માઓને આપે આપના ચરણકમલ આપી દીધાં છે. આવું હોવા છતાં આપ બ્રાહ્મણોને પોતાના ઇષ્ટદેવ માનો છો. હે ભગવન્! આપના આવા રામરૂપને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ॥7॥

એકવાર પ્રજાની સ્થિતિ જાણવામાટે ભગવાન્ રાતે વેશપલટો કરી કોઈને જણાવ્યા વિના ફરતા હતા. એ વખતે એમણે કોઈ ધોબીને પોતાની પત્નીને આ પ્રમાણે કહેતાં સાંભળ્યો॥8॥

તું અસતી અને દોષવાળી છે, વળી તું પારકા ઘરમાં રહીને આવી છે તેવી સ્ત્રીને તો સ્ત્રીલોભી રામે સીતાને રાખી તેવોજ હોય તે રાખે. તું એવી છે માટે હું તને ઘરમાં નહિરાખું॥9॥

બહુ મોઢે બોલતા અને કોઈ રીતે ન સમજાવી શકાય તેવા આ લોકવાદથી શ્રીરામ ભય પામ્યા. એમણે સીતાને વનમાં છોડી દીધાં. સીતા વાલ્મીકિ મુનિના આશ્રમમાં જઈ રહ્યાં॥10॥

સીતા જ્યારે વનમાં ગયાં ત્યારે સગર્ભા હતાં. સમય થતાં એમણે કુશ અને લવ નામના બે પુત્રને જન્મ આપ્યો. મુનિ વાલ્મીકિએ એમના જાતકર્મ આદિ સંસ્કાર કર્યા॥11॥

લક્ષ્મણજીને અંગદ અને ચિત્રકેતુ નામના બે પુત્રો થયા. હે મહીપતે! ભરતને પણ તક્ષ અને પુષ્કલ તેમજ શત્રુઘ્નને સુબાહુ અને શ્રુતસેન નામના બે પુત્રો થયા॥12॥

ભરતજીએ દિગ્વિજયમાં કરોડો ગન્ધર્વને જીત્યા તથા એમનું બધું ધન લાવીને રાજા શ્રીરામચન્દ્રજીને નિવેદન કર્યું॥13॥

શત્રુઘ્નજીએ મધુવનમાં મધુના પુત્ર લવણ નામના રાક્ષસને માર્યો અને ત્યાં મથુરા નામની પુરી વસાવી॥14॥

સ્વામીએ વનમાં મોકલી આપેલી સીતાએ બે પુત્રને મુનિની પાસે રાખ્યા અને પોતે રામના ચરણનું ધ્યાન કરતાં પૃથ્વીમાં સમાઈ ગઈ॥15॥

આ સાંભળી શ્રીરામને ઘણો શોક થયો તે બુદ્ધિથી રોક્યો. આમ છતાં સીતાના ગુણોને સંભારતા એનો શોક શ્રીરામથી રોકી શકાયો નહિ અને એ શોકને રોકવાને સમર્થ થયા નહિ॥16॥

હે પરીક્ષિત! સ્ત્રી-પુરુષનો પ્રસન સમર્થ પુરુષોને પણ આવી રીતે ત્રાસ આપનાર થાય છે તો પછી જાડી બુદ્ધિવાળાને દુ:ખ દે એમાં શું કહેવું?॥17॥

સીતાજી ગયા પછી રામે બ્રહ્મચર્ય રાખ્યું અને 13,000 વર્ષ સુધી અખણ્ડ અગ્નિહોત્રનો હોમ કર્યો॥18॥

*દણ્ડકારણ્યના કાંટાથી વીંધાયેલા પોતાનાં ચરણકમળને પોતાને સ્મરનારના હૃદયમાં ધારણ કરી શ્રીરામચન્દ્રજી પ્રકાશાત્મક એવા પોતાના વૈકુણ્ઠધામમાં પધાર્યા॥19॥

વિશેષ: ચૌદ વર્ષના વનવાસ દરમિયાન શ્રીરામચન્દ્રજી નાગા ચરણે જ રહ્યા છે. કમલ કરતાંય કોમલ ચરણારવિન્દમાં કેટલાય કાંટા-કાંકરા વગેરે ખૂંચી ગયા હશે! પણ ઠેઠ સુધી એ કાંટા-કાકંરાને ચરણમાંથી પોતે કાઢી દૂર કર્યા નથી અને સ્વધામગમન કર્યું ત્યારે પણ કાંટા-કાંકરાઓ વાળા ચરણ સાથે ગમન કર્યુ! એક વખત ચરણનો આશ્રય કરેલ હોય તેને પોતે દૂર કરે તો શરણાગત વત્સલનું બિરુદ લાજે! માટે તો શ્રીરામ-રાજ્યાભિષેક વખતે બધા દેવો સ્તુતિ કરે છે તેમાં બ્રહ્માજી તો એ કાંટાળાં કઞ્જ-કમલનો યાદ કરી તેમને શરણે જાય છે. "ધ્વજ કુલિસ અપુસ કઞ્જ જુત બન ફિરત કણ્ટક કિન લહે, પદ કઞ્જ દ્વન્દ મુકુન્દ રામ રમેસ નિત્ય ભજામહે" જે ચરણોમાં ધ્વજા, વજ્ર, અપુશ અને કમલનાં ચિહ્ન છે, જે ચરણકમલમાં વનમાં ફરતી વખતે કાંટા ભોંકાઈ જવાથી કપાશી થઈ ગઈ છે, હે મુકુન્દ! હે રામ! હે રમાપતિ! અમે આપનાં એ જ બનને ચરણકમલોને ભજતા રહીએ છીએ. (કિન: કણી, કપાશી) ઉત્તરકાણ્ડ, શ્રીરામચરિતમાનસ.

શ્રીરઘુનાયકે શસ્ત્રસમુદાયવડે રાક્ષસોને માર્યા, સમુદ્રને બાંધ્યો એ કાંઈ એમની કીર્તિ વધારનાર નથી કેમકે એઓ તો સાક્ષાત્ ભગવાન્ છે. દેવોની પ્રાર્થનાથી પોતે ભૂતલ ઉપર આવ્યા અને મનુષ્યનાટ્ય બતાવવામાટે શત્રુને મારવામાં એમણે વાનરોની સહાયતા લીધી, પરન્તુ પોતે કર્તું, અકર્તું અને અન્યથાકર્તું સમર્થ હોવાથી એમને સહાયતાની કાંઈ જરૂર ન હતી. છતાં એમ કરીને પોતે લોકના જેવી લીલા બતાવી છે॥20॥

દિશાઓના હાથીના કાનમાં અલપારરૂપ પહોંચતો, શાસ્ત્રથી અવિરુદ્ધ, પાપને દૂર કરનાર એવો એ શ્રીરામચન્દ્રજીનો પવિત્ર યશ માર્કણ્ડેય આદિ મુનિઓ રાજાની સભામાં અદ્યાપિ પણ ગાય છે; જેમના ચરણકમળને ઇન્દ્ર, કુબેર વગેરે પોતાના મુકુટવડે સેવે છે તેવા શ્રીરામચન્દ્ર ભગવાનનો અમે આશ્રય કરીએ છીએ॥21॥

જ્યાં મોટો યોગી લોકો યોગપ્રભાવથી જઈ શકે ત્યાં જેઓએ શ્રીરામચન્દ્રજીને જોયા કે તેમનો સ્પર્શ કર્યો કે તેમને અનુસર્યા તેવા સઘળા કોસલ દેશના રહેનારાઓ શ્રીરામચન્દ્રજીનાં

દર્શન આદિથી પહોંચ્યા॥22॥

જે પુરુષ પોતાના કાનોથી ભગવાન્ શ્રીરામનું ચરિત્ર સાંભળે છે તેને સરલતા, કોમલતા આદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે પરીક્ષિત! એટલું જ નહિ. એ સમસ્ત કર્મબન્ધનોથી મુક્ત થઈ જાયછે॥23॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું : ભગવાન્ શ્રીરામચન્દ્રજી પોતાનાભાઈઓ સાથે કેવો વર્તાવ રાખતા હતા? ભાઈઓ, પ્રજાજનતથા અયોધ્યા- વાસીઓ શ્રીરામચન્દ્રજી સાથે કેવો વ્યવહાર રાખતા હતા?।।

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : ત્રિભુવનપતિ શ્રીરામે દિગ્વજ્ય કરવાને ભાઈઓને દિશા જીતવામાટે મોકલ્યા અને પોતે પોતાની પ્રજાને દર્શન આપતાં સેવકો સાથે અયોધ્યાયની રક્ષા કરી॥25॥

એ વખતે અયોધ્યાપુરીના રસ્તાઓ સુગંધી જળથી છંટાયા હતા, હાથીના મદનાં બિન્દુ પણ માર્ગમાં પડતા હતાં અને પોતાના સ્વામીના આગમનથી જાણે નગરી મસ્ત બની હોય તેવી સમૃદ્ધિવાળી બનીહતી॥26॥

વળી અયોધ્યાપૂરીનાં મહેલો, દરવાજા, સભાગૃહો, વિહાર, દેવગૃહો વગેરે ઉપર સુવર્ણ કળશ ઝગમગી રહ્યા હતા અને ઠેકઠેકાણે પતાકાઓ રાખી શૃનાર યુક્ત બનાવવામાં આવી હતી॥27॥

પુષ્પયુક્ત સોપારીના પાનથી, કેળના સ્તમ્ભથી તથા એના ફળોથી એ શોભી રહી હતી. કેટલીક જગ્યાએ વસ્ત્રોના શૃનાર કરવામાં આવ્યા હતા તો કેટલીક જગ્યાએ આરસા બાંધેલા હતા; ક્યાંક પુષ્પ માળાઓની શોભા હતી તો ક્વચિત્ બારીક વસ્ત્રની આશ્ચર્ય પમાડે તેવી પતાકાઓથી આખી પુરી શોભાયમાન બની રહીહતી॥28॥

નાગરિકો હાથમાં ભેટો લઈ શ્રીરામના દર્શનાર્થે આવતા અને એમને પ્રાર્થના કરતા, "દેવ! પહેલાં આપે જ વરાહ અવતારમાં પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો તેમ હમણાં પણ આપ જ એનું પાલન કરો" એવી આશિષો કહેતા॥29॥

ઘણા કાળ પછી શ્રીરામચન્દ્ર ફરી નગરીમાં પધાર્યા હતા તેથી શ્રીરામચન્દ્રનાં દર્શન કરવાને પ્રજાજનો, પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ઘરના ઉપરના ભાગમાં ચડી અતૃપ્ત નેત્રથી દર્શન કરતાં ભગવાનને પુષ્પથી વધાવવા લાગ્યાં॥30॥

પોતાની પૂર્વે થઈ ગયેલા રાજાઓએ જે રાજભવન ભોગવેલું તથા જેમાં અસઙ્ખ્ય ખજાના અને મોટી કીમતનાં રાચરચીલાં ગોઠવવામાં આવેલા હતાં તેવાં પ્રવાળના ઉમરા, બારણાં તેમજ વૈદુર્યમણિના સ્તમ્ભની પઙ્ક્તિઓથી, મરકતમણિની બેઠકોથી, સ્ફટિક મણિથી ભીતોથી જે શોભાયમાન હતું તેમાં શ્રીરામ ગયા॥31-32॥

એમાં વિચિત્ર માળાવાળી ધજાઓ, વસ્ત્રો, મણિઓ અને અંશુક બારીક વસ્ત્રો અને ચૈતન્ય જેવા પ્રકાશવાળાં મુક્તાફળ વગેરેથી મણ્ડિત અને મનને ખેંચીલે તેવાં અનેક પ્રકારના ભોગસાધનોથી શણગારેલાંઘરહતાં॥33॥

એમાં ધૂપ, દીવા તથા સુગંધી ફૂલોની શોભા થઈ રહી હતી. દેવ જેવા પુરુષો એનીશોભામાંવૃદ્ધિ કરી રહ્યા હતા. તેનાથી રાજભવન શોભાયમાનહતું॥34॥
એમાં આત્મારામ જિતેન્દ્રિય પુરુષોના પણ શિરોમણિ ભગવાન્ રામચન્દ્રજી સ્નેહવાળાં અને પ્રેમાળ પત્ની સીતા દેવીની સાથે વિહાર કરી રહ્યા હતા॥35॥
બુભુજે ચ યથાકાલં કામાન્ ધર્મમપીડયન્।
વર્ષપૂગાન્ બહૂન્ ણૈંણામભિધ્યાતાઙ્ઘ્રિપલ્લવ:॥36॥
જગત્ જેમના ચરણ-કમળનું ધ્યાન કરે છે તેવા શ્રીરામચન્દ્રજી ધર્મનો બાધ ન આવે તેમ સમયે-સમયે કામાદિનો હજારો વર્ષ પર્યન્ત ત્યાં રહી ભોગવવા લાગ્યા॥36॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (સૂર્યવંશ નામના પહેલા પ્રકરણનો દશમો, અવાન્તર ચોથાનો પહેલો)
‘શ્રીરામે સર્વસ્વ દક્ષિણાવાળો યજ્ઞ કર્યો” નામનો
અગિયારમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 12 કુશનો વંશ અને ઇક્ષ્વાકુના પુત્ર શશાદનો વંશ

વિશેષ: આ બારમાં અધ્યાયમાં રામના પુત્ર કુશનો વંશ કહીને ઇક્ષ્વાકુના પુત્ર શશાદનો વંશ સમ્પૂર્ણ કહેવાશે.
શ્રીશુક ઉવાચ
કુશસ્ય ચાતિથિસ્તસ્માન્નિષધસ્તત્સુતો નભ:।
પુણ્ડરીકોઽથ તત્પુત્ર: ક્ષેમધન્વાભવત્તત:॥1॥
શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : કુશનો પુત્ર અતિથિ થયો, અતિથિનો નિષધ થયો, નિષધનો નભ થયો, નભનો પુણ્ડરીક થયો અને પુણ્ડરીકનો ક્ષેમધન્વા પુત્ર થયો॥1॥
ક્ષેમધન્વાનો દેવાનીક, દેવાનીકનો અનીહ, અનીહનો પારિયાત્ર, પારિયાત્રનો બલ, બલનો સ્થલ અને સ્થલનો વજ્રનાભ પુત્ર થયો. એ સૂર્યના અંશથી ઉત્પન્ન થયો હતો॥2॥
વજ્રનાભનો ખગણ, ખગણનો વિધૃતિ, તેનો હિરણ્યનાભ, જે જૈમિનિનો શિષ્ય થઈને યોગાચાર્યની પદવીથી પ્રસિદ્ધ થયો॥3॥

એ હિરણ્યનાભ પાસેથી કોસલ દેશવાસી યાજ્ઞવલ્ક્ય અધ્યાત્મયોગ ભણ્યા હતા, જે અધ્યાત્મવિદ્યા મોટો અભ્યુદય કરનારી છે તથા હૃદયની ચિદ-ચિદ્ ગ્રન્થિને છેદનારી છે॥4॥

હિરણ્યનાભનો પુષ્ય થયો. પુષ્યનો ધ્રુવસન્ધિ થયો, તેનો સુદર્શન થયો, સુદર્શનનો અગ્નિવર્ણ થયો, અગ્નિવર્ણનો શીઘ્ર અને શીઘ્રનો પુત્ર મરુ થયો॥5॥

મરુ યોગવડે સિદ્ધ થયો હતો અને કલાપ ગ્રામમાં આજ દિવસ સુધી રહે છે. કલિના અન્તમાં સૂર્યવંશ નષ્ટ થતાં તેને એ પાછો ચલાવશે॥6॥

મરુનો પ્રસુશ્રુત અને એનો સન્ધિ થયો સન્ધિનો અમર્ષણ થયો, તેનો મહસ્વાન થયો અને એનો વિશ્વસાહ્ન થયો॥7॥

એનો પ્રસેનજિત્ થયો, પ્રસેનજિત્નો તક્ષક થયો, તેનો બૃહદબલ થયો. આ જ બૃહદ્બલને તમારા પિતા અભિમન્યુએ યુદ્ધમાં માર્યો હતો॥8॥

ઇક્ષ્વાકુ વંશના આટલા રાજાઓ થઈ ગયા છે. હવે જે થવાના છે તેને કહું છું એ સાંભળો. બૃહદ્બલનો પુત્ર બૃહદ્રણ થશે॥9॥

વિશેષ: દ્વાપરયુગના અન્ત સુધીના સૂર્યવંશના રાજાઓનો વંશ કહીને હવે તે પછીના વંશનું વર્ણન કરે છે તેમાં "થશે" એમ ભવિષ્ય સૂચન તે સમયમાટેનું છે વર્તમાન સમયમાં તો તે થઈ ગયેલા રાજાઓ છે.

બૃહદ્રણનો ઉરુક્રિય અને ઉરુક્રિયનો વત્સવૃદ્ધ નામનો પુત્ર થશે. એનો પ્રતિવ્યોમ અને એનો ભાનુ થશે. ભાનુનો પુત્ર દિવાક થશે જે ઇન્દ્રનો સેનાપતિ થશે॥10॥

એનો સહદેવ, તેનો બૃહદશ્વ, તેનો ભાનુમાન, ભાનુમાનનો પ્રતીકાશ્વ, તેનો સુપ્રતીક થશે॥11॥

સુપ્રતીકનો મરુદેવ થશે. મરુદેવનો સુનક્ષત્ર અને સુનક્ષત્રનો પુત્ર પુષ્કર થશે, એનો અન્તરિક્ષ, તેનો સુતપા અને એનો અમિત્રજિત થશે॥12॥

એનો બૃહદ્રાજ, તેનો બર્હિ, બર્હિનો કૃતઞ્જય પુત્ર થશે. એનો રણઞ્જય અને એનો સઞ્જય થશે॥13॥

એનો શાક્ય, શાક્યનો શુદ્ધોદ નામનો પુત્ર થશે. એનો પુત્ર લાંગલ થશે. એનો પ્રસેનજિત્, તેનો ક્ષુદ્રક થશે॥14॥

તેનો રણક, તેનો સુરથ, તેનો સુમિત્ર થશે, જે એના વંશનો છેલ્લો પુરુષ ગણાશે. એટલા બૃહદ્બલ રાજાના વંશના પ્રજાઓ થશે॥15॥

ઇક્ષ્વાકુણામયં વંશ: સુમિત્રાન્તો ભવિષ્યતિ।
યતસ્તં પ્રાપ્ય રાજાનં સંસ્થાં પ્રાપ્સ્યતિ વૈ કલૌ॥16॥

ઇક્ષ્વાકુના આ વંશમાં સુમિત્ર છેલ્લો થશે કેમકે એના ગયા પછી કલિયુગ આવતાં ઇક્ષ્વાકુ વંશનો અન્ત થશે॥16॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (પહેલાં સૂર્યવંશ પ્રકરણનો અગિયારમો તથા અવાન્તર ચોથા પ્રકરણનો બીજો) "કુશનો વંશ અને ઇક્ષ્વાકુના પુત્ર શશાદનો વંશ" નામનો બારમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 13 નિમિરાજાનો વંશ જેમાં જનક વગેરે બ્રહ્મજ્ઞાની થયા

વિશેષ: જનક વગેરે બ્રહ્મજ્ઞો જેના કુળમાં થયા છે તેવા નિમિ રાજાનો વંશ આ અધ્યાયમાં કહેવામાં આવે છે.
શ્રીશુક ઉવાચ
નિમિરિક્ષ્વાકુતનયો વસિષ્ઠમવૃતર્ત્વિજમ્।
આરભ્ય સત્રં સોઽપ્યાહ શક્રેણ પ્રાગ્વૃતોઽસ્મિ ભો:॥1॥
શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : ઇક્ષ્વાકુના પુત્ર નિમિ હતા. એમણે યજ્ઞનો આરમ્ભ કરી મહર્ષિ વસિષ્ઠની ઋત્વિજ તરીકે પસંદગી કરી વસિષ્ઠજીએ કહ્યું, "હે રાજન્! ઇન્દ્રે પોતાના યજ્ઞમાટે પહેલાં જ મારી પસંદગી કરી લીધી છે॥1॥
તેથી એનો યજ્ઞ સમાપ્ત કરાવી તમારી પાસે આવીશ; ત્યાં સુધી તમે વાટ જુઓ" ત્યારે નિમિ કાંઈ બોલ્યા નહિ અને વસિષ્ઠ ઇન્દ્રનો યજ્ઞ કરાવવા ગયા અને એમણે એનો યજ્ઞ કરાવ્યો॥2॥
નિમિ પોતે આત્મ-અનાત્મના વિવેકને જાણનાર હતા તેથી આયુષ્યને અનિત્ય માની જ્યાં સુધી ગુરુ વસિષ્ઠજી ન આવે ત્યાં સુધીના સમયમાટે એની વાટ ન જોતાં એમણે બીજા ઋત્વિજોદ્વારા યજ્ઞ શરૂ કર્યો॥3॥
ઇન્દ્રનો યજ્ઞ કરાવી વસિષ્ઠજી આવ્યા અને જોયું તો નિમિનો યજ્ઞ શરૂ થઈ ગયો હતો. શિષ્યે પોતાની આજ્ઞા ન માની તેથી ક્રોધ કરી એ બોલ્યા કે "તું પોતે પણ્ડિત છે એમ માને છે અને મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લસ્ત્રન કરે છે" માટે તારો દેહ પડો॥4॥
એ ઉપરથી નિમિએ ગુરુને સામે શાપ આપ્યો કે "તમે ધર્મ જાણ્યા વગર લોભથી મને શાપ આપો છો તેથી તમારો દેહ પણ પડો કેમકે તમે અધર્મ કરો છો"
એમ કહી પોતે આત્મવિદ્યામાં કુશળ હોવાથી નિમિએ દેહનો ત્યાગ કર્યો. અને વસિષ્ઠે પોતાનો દેહ છોડ્યો. પછી ઉર્વશીના દર્શનથી મિત્રાવરુણનું વીર્ય ફલિત થયું હતું તે ઘડામાં નાખ્યું તેમાંથી વાલ્મીકિ અને વસિષ્ઠ થયા. આ કથા પ્રમાણે વસિષ્ઠ કુમ્ભથી ઉત્પન્ન થયા॥6॥
નિમિનો દેહ મુનિઓએ સુગંધી વસ્તુમાં રાખ્યો અને યજ્ઞ સમાપ્ત કર્યો ત્યારે ત્યાં જે દેવો આવ્યા હતા તેઓને વિનન્તિ કરી કે॥7॥
"જો તમે યજ્ઞથી પ્રસન્ન થયા હો તો નિમિરાજાનો દેહ જીવતો થાઓ" દેવોએ દેહને જીવતો કર્યો, પરન્તુ નિમિએ કહયું કે "મને દેહનું બન્ધન જોઈએ નહિ. જે મુનિઓ વિયોગ થશે એવા

ભયથી ડરીને દેહના યોગને ઇચ્છતા નથી તેઓ તો સંસાર દુ:ખને દૂર કરનાર ભગવાનના ચરણ કમળને ભજે છે તેથી હું દેહને ધારણ કરવાને ઇચ્છતો નથી જેમકે દેહવાળાને દુ:ખ, શોક અને ભય વગેરે થાય છે. વળી જળમાં જ્યાં માછલું જાય ત્યાં એનું મૃત્યુ થાય છે તેમે સર્વત્ર દેહવાળાને મૃત્યુ અવશ્ય થશે જ. તેથી પણ હું જીવવાને ઇચ્છતો નથી"

જ્યારે નિમિએ એવું કહ્યું ત્યારે દેવો બોલ્યા :"હે નિમિ! તમે દેહને ન રાખો પણ લોકના નેત્રમાં પલકરૂપે રહો" એ નિમિ લોકના નેત્રમાં રહી આંખ ઉઘાડતાં-મીંચતાં બધાના જાણવામાં આવે છે॥11॥

રાજા વગર લોકને ભય થશે એમ માની ઋષિઓએ નિમિના દેહનું મંથન કર્યુ તેમાંથી કુમાર થયો॥12॥

એનો જન્મ થતાં એ 'જનક' એવા નામથી અને વિદેહથી (વિદેહ=1.મૃતદેહ 2.માતાના દેહ વગર.) થયો તેથી 'વૈદેહ' એવા નામથી પ્રસિદ્ધ ગયો. વળી એ દેહનું મંથન કરવાથી થયો માટે 'મૈથિલ' પણ કહેવાતો એણે 'મિથિલા'નામની નગરી વસાવી॥13॥

એ જનકનો પુત્ર ઉદાવસુ થયો, ઉદાવસુનો નન્દિવર્ધન થયો, તેનો સુકેતુ થયો અને સુકેતુનો, હે મહિપતે! દેવરાત પુત્ર થયો॥14॥

એનો બૃહદ્રથ થયો, બૃહદ્રથનો મહાવીર્ય, મહાવીર્યનો સુધૃતિ, સુધૃતિનો ધૃષ્ટકેતુ, તેનો હર્યશ્વ અને હર્યશ્વનો મરુ થયો॥15॥

મરુનો પ્રતીપક થયો, તેનો કૃતિરથ થયો. તેનો દેવમીઢ, એનો વિશ્રુત, તે વિશ્રુતનો મહાધૃતિ પુત્ર થયો॥16॥

એ મહાધૃતિનો કૃતિરાત થયો, તેનો મહારોમા થયો, તેનો સ્વર્ણરોમા થયો અને એનો હ્રસ્વરોમાં થયો॥17॥

આ જ હ્રસ્વરોમાના પુત્ર મહારાજ સીરધ્વજ હતા. તે જ્યારે યજ્ઞને માટે ધરતી ખેડતા હતા ત્યારે તેના સીર(હળ) ના અગ્રભાગથી સીતાજીની ઉત્પત્તિ થઈ. આથી એનું નામ સીરધ્વજ પડ્યું॥18॥

સીરધ્વજના પુત્ર કુશધ્વજ થયા, તેના ધર્મધ્વજ થયા, ધર્મધ્વજના કૃતધ્વજ અને મિતધ્વજ નામના બે પુત્ર થયા॥19॥

કૃતધ્વજથી કેશિધ્વજ નામના પુત્ર થયા અને મિત્રધ્વજથી ખાણ્ડિક્ય નામના પુત્ર થયા. કેશિધ્વજ બ્રહ્મવિદ્યામાં કુશળ હતા॥20॥

ખાણ્ડિક્ય કર્મકાણ્ડના મર્મજ્ઞ હતા. તે કેશિધ્વજની બીકથી ઘરમાંથી નીકળી ચાલ્યા ગયા. કેશિધ્વજના ભાનુમાન થયા ભાનુમાનના શતદ્યુમ્ન થયા॥21॥

એના શુચિ થયા. શુચિના સનદ્વાજ થયા, સનદ્વાજના ઊર્ધ્વકેતુ થયા, તેના અજ થયા અને અજના પુરુજિત્ થયા॥22॥

એના અરિષ્ટનેમિ, અરિષ્ટનેમિના શ્રુતાયુ, શ્રુતાયુના સુપાર્શ્વક, તેના ચિત્રરથ, તેના ક્ષેમપિ પુત્ર થયા. જે મિથિલાના રાજા થયા॥23॥

એ ક્ષેમધિનો સમરથ, તેના સત્યરથ થયા, તેના ઉપગુરુ, ઉપગુરુના ઉપગુપ્ત થયા. તે અગ્નિનો અંશ હતા॥24॥

ઉપગુપ્તના વસ્વનન્ત, વસ્વનન્તના યુયુધ, તેના સુભાષણ, સુભાષણના શ્રુત, શ્રુતના જય અને જયના વિજય થયા. વિજયના પુત્ર ઋત થયા॥25॥

એ ઋતના પુત્ર શુનક થયા, તેના વીતહવ્ય થયા. તેના ધૃતિ, ધૃતિના બહુલાશ્વ અને બહુલાશ્વના કૃતિ થયા અને એના મહાવશી થયા॥26॥

એતે વૈ મિથિલા રાજનનાત્મવિદ્યાવિશારદા:।
યોગેશ્વરપ્રસાદેન દ્વન્દ્વૈર્મુક્તા ગૃહેષ્વપિ॥27॥

હે પરીક્ષિત! આ મિથિલના વંશમાં જન્મેલા બધા રાજાઓ ‘મૈથિલ’ કહેવાય છે. એ બધાય આત્મજ્ઞાનથી સમ્પન્ન અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં સુખ-દુ:ખ આદિ દ્વન્દ્વોથી મુક્ત હતા કારણ કે યાજ્ઞવલ્કલ્ય વગેરે મોટા-મોટા યોગેશ્વરોની એમના ઉપર મહાન કૃપા હતી॥27॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (પહેલા સૂર્યવંશ નામના પ્રકરણનો બારમો, અવાન્તર ચોથો પ્રકરણનો ત્રીજો) "નિમિ રાજાનો વંશ જેમાં જનક વગેરે બ્રહ્મજ્ઞાની થયા” નામનો તેરમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો. પ્રથમ મહાપ્રકરણ સમ્પૂર્ણ.

બીજું ચન્દ્રવંશ પ્રકરણ

અધ્યાય 14 પુરૂરવા રાજા ઉર્વશીમાં આસક્ત થઈ ગન્ધર્વલોકમાં ગયા

વિશેષ: 1.એમ તેર અધ્યાયથી સૂર્યવંશ કહ્યો. હવે 11 અધ્યાયથી સોમ (ચન્દ્ર)વંશ કહે છે. તેમાં આ ચૌદમાં અધ્યાયમાં બૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારામાં ચન્દ્રથી બુધ થયા અને બુધથી ઇલામાં પુરૂરવા નામે પુત્ર થયા એ કથા આ સ્કંધના પ્રથમ અધ્યાયમાં આવી જાય છે અને પુરૂરવાની વાત અહીં કહેવામાં આવે છે.

2.અહીં પ્રકરણ વિભાગમાં સૂર્યવંશના 13 અધ્યાય અને ચન્દ્રવંશના અગિયાર અધ્યાય કહ્યા છે પણ નવમસ્કંધના પ્રથમ અધ્યાયમાં ચન્દ્રવંશ સિવાય બીજી કથા નથી તેથી એ અધ્યાયને નિબન્ધમાં સૂર્યવંશમાં ગણ્યો નથી. એ કારણથી બનને પ્રકરણ બાર-બાર અધ્યાયનાં રાખવામાં આવ્યાં છે. પ્રથમ સૂર્યવંશના બાર અધ્યાયમાં અવાન્તર ચાર પ્રકરણ આવ્યાં તેવાં જ અવાન્તર ચાર પ્રકરણ ચન્દ્રવંશમાં પણ ત્રણ-ત્રણ અધ્યાયમાં આવશે. પ્રથમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ ભક્તના ત્રણ પ્રકરણ અને ત્રણ અધ્યાયથી ભગવત્ પ્રાકટ્ય એટલે ઈશ અને ઈશાનુકથા બનનેનું વર્ણન વંશોમાં તુલ્યછે.

શ્રીશુક ઉવાચ

અથાત: શ્રૂયતાં રાજન્ વંશ: સોમસ્ય પાવન:।

યસ્મિન્નૈલાદયો ભૂપા: કીર્ત્યન્તે પુણ્યકીર્તય:॥1॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : (સૂર્યવંશ કહેવાયો) હવે પવિત્ર કરનાર ચન્દ્રવંશ કહેવાશે એ તમે સાંભળો. હે રાજન્! એમાં પવિત્ર યશવાળા પુરૂરવા વગેરે રાજાઓ થયા છે॥1॥

હજાર મસ્તકવાળા વિરાટ પુરુષ નારાયણના નાભિ-સરોવરના કમલથી બ્રહ્માજીની ઉત્પત્તિ થઈ. તેનાથી પિતાના જેવા પરાક્રમવાળા અત્રિ નામના પુત્ર થયા॥2॥

એની બે આંખોથી અમૃતમય પુત્ર ચન્દ્રમાનો જન્મ થયો. બ્રહ્માજીએ એને બ્રાહ્મણ, નક્ષત્રગણ અને ઔષધિ નો અધિપતિ બનાવી દીધો॥3॥

એ સોમે (ચન્દ્રે) ત્રણ લોકને જીતીને રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો આથી એનો ઘમણ્ડ વધી ગયો અને બૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારાનું બળાત્કારે હરણ કર્યુ॥4॥

દેવગુરુ બૃહસ્પતિજીએ પોતાની સ્ત્રી પાછી માગી પણ એ એને આપી નહિ. અનેક વખત એમાટે યાચના કરી પણ મતવાલા ચન્દ્રે એ ન આપી ત્યારે એ સ્ત્રીને લીધે દેવ અને દૈત્ય ની વચ્ચે મોટી લડાઈ થઈ॥5॥

બૃહસ્પતિજીની સાથે શુક્રાચાર્યજીને દ્વેષ હતો તેથી શુક્રાચાર્યજીએ તેમજ સર્વ અસુરોઓએ ચન્દ્રનો પક્ષ કર્યો, પરન્તુ બૃહસ્પતિજી પોતાના વિદ્યાગુરુ અનિરાજીના પુત્ર થાય તેથી શિવજી પોતાના ગણથી વીંટાઈને ગુરુના પક્ષમાં રહ્યા॥6॥

બધા દેવોની સાથે ઇન્દ્ર પણ ગુરુના પક્ષમાં લડવા તૈયાર થયો. એમ તારાના નિમિત્તે દેવ-દૈત્યનો મોટો વિનાશ થયો॥7॥

બૃહસ્પતિજીના પિતા અનિરાએ આ બધી વાત બ્રહ્માજીને નિવેદન કરી ત્યારે બ્રહ્માજીએ ચન્દ્ર (સોમ) નો તિરસ્કાર કરી તારાને એની પાસેથી લઈ લીધી અને એના સ્વામી બૃહસ્પતિજીને સ્વાધીન કરી; પણ તપાસ કરતાં બૃહસ્પતિજીને માલૂમ પડ્યું કે તારા સગર્ભા છે॥8॥

"હે દુષ્ટા! મારા ક્ષેત્રમાં બીજાએ ગર્ભને સ્થાપિત કર્યો હોય તે તું છોડી દે. હે સતી! હું પુત્રની ઇચ્છાવાળો છું. તું સ્ત્રી છે માટે તને હું ભસ્મ કરતો નથી”

જયારે તારાએ સોનાની કાન્તિવાળા એ કુમારને ગર્ભમાંથી દૂર કર્યો ત્યારે ચન્દ્ર અને બૃહસ્પતિજી બનનેને એ બાળક ગમ્યો તેથી એ પુત્રની ઇચ્છા કરી॥10॥

"મારો પુત્ર છે, તારો નથી" એમ પરસ્પર એઓ વિવાદ કરવા લાગ્યા ત્યારે દેવો, ઋષિઓ વગેરે તારાને પૂછવા લાગ્યા કે "આ પુત્ર તને કોનાથી થયો છે?" શરમને લીધે જયારે તારા એનો કાંઈ પણ જવાબ આપી શકી નહિ॥11॥

ત્યારે ખોટી લજ્જાથી કોપ કરી કુમાર બોલ્યો:"ઓ દુષ્ટ વર્તનવાળી! તેં જેનાથી ખોટું કામ કર્યું હોય તેનું નામ લઈ દે; મને ખરું કહે, ગર્ભ કોનાથી રહ્યો છે"

બ્રહ્માજી શરમવાળી તારાને એકાન્તમાં લઈ ગયા ત્યાં એને શાન્ત કરી એને ખોટું ન લાગે એમ પૂછતાં એણે ધીમેથી કહ્યું કે "ગર્ભ સોમ (ચન્દ્ર) થી રહ્યો છે" ત્યારે એ પુત્રને સોમ લઈ ગયો॥13॥

એનું બ્રહ્માજીએ બુધ નામ પાડ્યું. પુત્ર મળતાં ચન્દ્ર ખુશી થયો॥14॥

એ બુધને ઇલાથી પુરૂરવા નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, જે હકીકત આગળ કહેવામાં આવી ગઈ છે. એક દિવસ ઇન્દ્રની સભામાં દેવર્ષિ નારદજી એ પુરૂરવાનાં રૂપ, ગુણ, ઉદારતા, સ્વભાવ, ધન-સમ્પત્તિ અને પરાક્રમ નું ગાન કરી રહ્યા હતા તે સાંભળી ઉર્વશીના હૃદયમાં કામભાવ થયો અને એનાથી પીડિત થઈ તે દેવાનના પુરૂરવાની પાસે ચાલી આવી॥15-16॥

સ્વર્ગમાં રહેનારી ઉર્વશી મનુષ્ય લોકમાં કેમ આવી? એને મિત્રાવરુણને શાપ હતો તેથી એ મનુષ્યલોકમાં આવી. આવીને મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ અને જાણે કામદેવ પોતે જ મનુષ્ય લોકમાં પુરૂરવારૂપે આવ્યો હોય એમ લાગતાં એને ધીરજ રહી નહિ, ઉર્વશી રાજાની પાસે આવી॥17॥

એને જોતાં જ રાજાનાં નેત્ર હર્ષથી પ્રફુલ્લિત થઈ ગયાં, શરીરમાં રોમાંચ થયો અને સ્નિગ્ધ વાણીથી તેણે દેવીને કહ્યું॥18॥

રાજા પુરૂરવાએ કહ્યું : "હે સુન્દરી! તમારું સ્વાગત કરું છું. બેસો, હું તમારી શી સેવા કરું? તમે મારી સાથે વિહાર કરો અને આપણા બનનેનો આ વિહાર અનન્ત કાળ સુધી ચાલતો રહે"

ઉર્વશી બોલી: "હે સુન્દર! તમારામાં કોનાં મન અને આંખ ન ઠરે? તમારા વક્ષ:સ્થળની સામે આવનારને રમવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થતાં એનાં વિવેકધૈર્યાદિ છૂટી જાય છે॥20॥

હે રાજન્! આ ઘેટાની જોડી મેં પુત્રરૂપે પાળી છે; હું તમારી પાસે એને મારી થાપણ તરીકે રાખું છું. તમે એની રક્ષા કરો. એ ઘેટાની જોડીને તમે સાચવશો ત્યાં સુધી હું તમારી સાથે રમી શકીશ. જે રૂપ ઉદારતા આદિ ગુણોથી વખણાતો હોય તે જ સ્ત્રીઓનો પતિ થઈ શકે અને તેવાની સાથે રમણ કરે॥21॥

મારે ખોરાકમાં ઘી જોઈશે. વળી હું મૈથુનના સમય સિવાયના કાળમાં તમને વસ્ત્ર વગરના ન જોઉં" એણે આ ત્રણ શરતો સંભળાવી જે પુરૂરવાએ કબૂલ કરી:॥22॥

"તમારું રૂપ તથા તમારી ચતુરાઈ મનુષ્યલોકને મોહ પમાડે એવાં છે. તમે સાક્ષાત્ દેવી છો અને કૃપા કરીને પોતાની ઇચ્છાથી આવ્યાં છો; તો તમને કયો મનુષ્ય ન સેવે વારું?"

એ ઉર્વશી પુરૂરવા સાથે વિહાર કરવા લાગી. પુરૂરવા પણ જયાં દેવો વિહાર કરે છે તેવાં ચૈત્રરથ, નન્દનવન વગેરે સ્થાનોમાં દેવોને લાયક ભોગવડે ઉર્વશીની સાથે ઇચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરવા લાગ્યો॥24॥

ઉર્વશી પદ્મતન્તુ (કમલ કેસર) ના ગન્ધ જેવા ગન્ધવાળી હતી. એની સાથે રમતાં એના મુખની સુગન્ધિના લોભમાં પડતાં ઘણો સમય ચાલ્યો ગયો॥25॥

સ્વર્ગની સભામાં ઉર્વશી નહિ દેખાતાં ઇન્દ્રે કહ્યું કે "ઉર્વશી વગર મારી સભા શોભતી નથી" તેથી એને શોધવાને એણે ગન્ધર્વોને પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યા॥26॥

મધરાતે ઘોર અન્ધકારમાં ગન્ધર્વોએ આવી ઉર્વશીએ રાજાને જે બે ઘેટા સોપ્યાં હતાં તે ઉઠાવી ચાલતા થયા॥27॥

જયારે ગન્ધર્વો ઘેટા લઈને ચાલ્યા ત્યારે એ શબ્દ કરવા લાગ્યા. એ શબ્દ સાંભળી ઉર્વશી બોલી:"નપુંસક છતાં પોતાને વીર પુરુષ માનનાર આ પુરૂરવાએ મને મારી નાખી. મેં જાણ્યું હતું કે મારા પુત્ર ઘેટાઓને આ રાજા સાચવશે તેથી જ મેં એને સોપ્યા હતા પણ એ એને સંભાળી શક્યો નહિ. ચોર લોકો મારા પુત્રને લઈ ગયા છે તેથી હવે હું જીવતે મૃતવત્ થઈ ગઈ છું. જેનો વિશ્વાસ કરતાં ચોર મારા છોકરાને લઈ ગયા તેથી મારો પણ નાશ થયો. જે રાજા રાતમાં સ્ત્રીની પેઠે ભયમુક્ત ફરે છે અને દિવસે પુરુષની પેઠે વ્યવહાર કરે છે તેવાનો મેં આશ્રમ કર્યો"

એ પ્રમાણે ઉર્વશીની વાણીરૂપી બાણથી વીંધાયેલો પુરૂરવા હાથમાં તરવાર લઈ, અંકુશ લાગવાથી ખિજાયેલા અને ક્રોધે ભરાયેલા હાથીની જેમ કપડાં પહેર્યા વગર નગ્નદેહે રાતમાં ગન્ધર્વોની પાછળ પડ્યો॥30॥

ગન્ધર્વોએ રાજાને પાછળ આવતો જોઈ ઘેટાઓને રસ્તામાં પડતાં મૂકી દીધાં ત્યારે વીજળી જેવો ઝબકારો અંધારામાં થયો. એ વીજળીના ઝબકારામાં ઉર્વશીએ ઘેટાઓને લાવતા પુરુરવાને વસ્ત્રહીન અવસ્થામાં આવતો જોયો॥31॥

(શરતનો ભન થતાં ઉર્વશી બિછાનામાંથી ચાલી ગઈ). ઉર્વશીને શયનમાં ન જોતાં રાજા ઉદાસ થઈ ગયો અને એનામાં એનું ચિત્ત લાગેલું હોવાથી ગાંડો બની શોક કરવા લાગ્યો અને ગાંડાની પેઠે પૃથ્વીમાં ભટકવા લાગ્યો॥32॥

એક દિવસ રાજાએ ઉર્વશીને કુરુક્ષેત્રમાં પ્રફુલ્લિત મુખવાળી એની પાંચ સખીઓ સાથે જોઈ ત્યારે સારી વાણીવડે કહેવા લાગ્યો:॥33॥

"હે પ્રિયે! ઊભી રહે, ઊભી રહે! હે નિષ્ઠુર! ભોગવડે તૃપ્ત કર્યા વગર તું મને છોડી જાય એ યોગ્ય નથી; માટે તું ઊભી રહે. આપણે બનને વાતો કરીએ. હે દેવી! મારો દેહ અહીં જ પડશે કેમકે તેં એને આકર્ષિત કર્યો છે. જો તું કૃપા નહિ કરે તો આ શરીરને વાઘ અને સિંહ વગેરે ખાઈ જશે"

ઉર્વશી બોલી: "તમે પુરુષ છો તમારે આમ મરવું ઘટે નહિ. તમારા શરીરને નારડાં અને ગિધડાં ખાઈ ન શકે. જેમ ફાડી ખાનાર જનાવરનું હૃદય ક્રૂર હોવાથી મિત્રતા સમ્ભવે નહિ તેમ સ્ત્રીની મિત્રતા પણ હોય જ નહિ. સ્ત્રીઓને દયા ન હોય. એ ક્રૂર હોય છે. એમના ક્રોધનો પાર હોતો નથી. તેઓ માફ કરી શકતી નથી. જોખમ ખેડવું એને વહાલું હોય છે. થોડા સ્વાર્થને માટે એ વિશ્વાસવાળા ભાઈ કે પતિને પણ મારે તો પછી બીજાને મારે એમાં તો કહેવું શું!॥ 36-37॥

એમના હૃદયમાં મિત્રતા તો હોતી જ નથી. મૂર્ખોમાં ખોટો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી પછી એના સ્નેહને એ છોડી દે છે અને પુરુષને દેખીને ચલાયમાન થતી એ નવા-નવા પુરુષને ઇચ્છે છે અને મનમાં આવે એમ વર્તે છે॥38॥

તો પછી તમે ધીરજ ધરો. તમે રાજ રાજેશ્વર છો, ગભરાઓ નહિ. દરેક વર્ષને અન્તે એક રાત તમે મારી સાથે રહેશો ત્યારે તમારે બીજાં પણ સન્તાન થશે"

ઉર્વશીને સગર્ભા જોઈ પુરૂરવા પોતાની રાજધાનીમાં પાછા આવ્યા. વર્ષ પુરું થતાં પાછા એ કુરુક્ષેત્રમાં ગયા ત્યાં સુધીમાં ઉર્વશી એક વીરપુત્રની માતા થઈ ચૂકી હતી॥40॥

અને આનન્દમાં આવી એની સાથે એ એક રાત્રિ રહ્યા. વિરહમાં આતુર અને કૃપણ એવા રાજા પ્રતિ ઉર્વશી બોલી:॥41॥

"મારા વિના તમને ન જ ચાલે તો આ ગન્ધર્વોને સ્તુતિ વગેરેથી પ્રસન્ન કરો. જો એની દયા થાય તો તમે મને મેળવી શકો" પુરૂરવાએ એ ગન્ધર્વોની સ્તુતિ કરી. ગન્ધર્વો પ્રસન્ન થયા. હે રાજન્! એમણે રાજાને એક અગ્નિની થાળી આપી. (ગન્ધર્વોએ તો અગ્નિની થાળી એટલા માટે આપી કે જો રાજા એ અગ્નિવડે યજ્ઞ કરે તો એને ઉર્વશીના લોકની પ્રાપ્તિ થાય, પરન્તુ) રાજાએ તો એ થાળીને જ ઉર્વશી માની લીધી અને એની સાથે વનવનમાં ઘૂમ્યા॥42॥

ત્યાં તો આ ઉર્વશી નથી પણ અગ્નિની થાળી છે એમ જાણીને થાળીને વનમાં છોડી દીધી અને એ આવ્યો રોજ રાત્રે એ એનું ધ્યાન કરતો. એમ કરતાં-કરતાં ત્રેતાયુગ આવ્યો ત્યારે એના હૃદયમાથી વેદત્રયી ઉત્પન્ન થઈ॥43॥

જયારે પ્રથમ એક વેદ હતા તેના ત્રણ થયા અને કર્મને બતાવનાર થયા ત્યારે એને જ્ઞાન થયું કે "મારે ગન્ધર્વોએ જે થાળી અગ્નિની આપી હતી તેનો ઉપયોગ ઉર્વશીના લોકમાટે કરવાનો છે" એવું જ્ઞાન થતાં તો એણે જે વનમાં જે સ્થળે એ થાળી છોડી હતી ત્યાં એ આવ્યો ત્યાં તો એણે ખીજડાના ઝાડની અંદર પીપળો ઊગેલો જોયો તેથી આમાં અગ્નિ છે એમ જાણી એણે પીપળાના કાષ્ઠની બે અરણી કરી. આ બધું એણે ઉર્વશીના લોકની કામનાથી કર્યું॥ 44॥

એણે ઉર્વશીનું મન્ત્રથી ધ્યાન કર્યું. એમાં ઉપલી અને નીચલી અરણીરૂપ ઉર્વશી છે અને પોતે વચમાં છે એવી ગર્ભગ્રહણની ભાવના કરી અને એનું મથન કર્યું. મથન કરતાં-કરતાં એમાંથી અગ્નિ થયો તે આહવનીય ગાર્હપત્ય અને દક્ષિણાગ્નિ એવા ત્રણ ભેદવાળો થયો તેને રાજાએ પોતાના પુત્ર તરીકે માન્યો॥45-46॥

પછી સર્વ દેવરૂપ ઇન્દ્રિયથી પર એવા ભગવાન્ હરિનો યજ્ઞ એણે ઉર્વશીનો લોક મેળવવાની કામનાથી કર્યો॥47॥

હે પરીક્ષિત! ત્રેતા યુગની પહેલાં સત્યયુગમાં એકમાત્ર પ્રણવ (ૐકાર) જ વેદ હતો. બધાં વેદશાસ્ત્રો એમાં જ અન્તર્ગત હતાં. દેવતા એક માત્ર નારાયણ હતા. બીજું કોઈ હતું નહિ અગ્નિ પણ ત્રણ ન હતા. કેવલ એક જ હતો અને વર્ણ પણ કેવલ એક 'હંસ' જ હતો॥48॥

પુરૂરવસ એવાસીત્ ત્રયી ત્રેતામુખે નૃપ।
અગ્નિના પ્રજયા રાજા લોકં ગાન્ધર્વમેયિવાન્॥49॥

હે પરીક્ષિત! ત્રેતાની શરૂઆતમાં પુરૂરવાથી જ વેદ ત્રણ થયા અને અગ્નિ પણ ત્રણ થયા. રાજા પુરૂરવાએ અગ્નિને સન્તાન રૂપે સ્વીકારી ગન્ધર્વલોકની પ્રાપ્તિ કરી॥49॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (બીજા ચન્દ્રવંશ મહાપ્રકરણનો તથા અવાન્તર પહેલા પ્રકરણનો પહેલો અને સ્કંધનો) "પુરૂરવા રાજા ઉર્વશીમાં આસક્ત થઈ ગન્ધર્વ લોકમાં ગયા" નામનો
ચૌદમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 15 ગાધિરાજાના દૌહિત્રને ત્યાં પરશુરામનો જન્મ

વિશેષ: પુરૂરવાના પુત્રના વંશમાં ગાધિ રાજા થયા. તેની પુત્રીના પુત્રને ત્યાં ભગવાનના અવતારરૂપ પરશુરામ થયા જેનું ચરિત્ર આ પંદરમાં અધ્યાયમાં કહેવાય છે.

શ્રીશુક ઉવાચ
ઐલસ્ય ચોર્વશીગર્ભાત્ ષડાસનનાત્મજા નૃપ।
આયુ: શ્રુતાયુ: સત્યાયૂ રયોડથ વિજયો જય:॥1॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : હે રાજન્! પુરૂરવાને ઉર્વશીના ગર્ભથી આયુ, શ્રુતાયુ, સત્યાયુ, રય, વિજય અને જય એ છ પુત્રો થયા॥1॥

શ્રુતાયુનો પુત્ર વસુમાન થયો, સત્યાયુનો શ્રુતઞ્જય થયો, રયનો એક થયો (અથવા 'શ્રુત' પાઠ હોય તો શ્રુત અને એક એમ બે પુત્રો થયા) અને જયનો અમિત થયો॥2॥

વિજયનો ભીમ, ભીમનો કાઞ્ચન અને એનો હોત્ર થયો. હોત્રનો જહ્નુ થયો. આ જહ્નુ ગનાજીને પોતાની અંજલિમાં લઈને પી ગયા હતા. જહ્નૃનો પુરુ થયો. પુરુનો બલાક અને બલાકનો અજક થયો॥3॥

એનો કુશ, કુશના ચાર પુત્રો હતા કુશામ્બુ તનય, વસુ અને કુશનાભ॥4॥

એ કુશામ્બુનો ગાધિ નામનો પુત્ર થયો. ગાધિને સત્યવતી નામની કન્યા હતી. ઋચીક નામના ઋષિએ એ કન્યાની માગણી કરી. ઋચીકને એ કન્યા આપવી યોગ્ય નથી એમ લાગવાથી ગાધિએ (યુક્તિથી) ઉત્તર આપ્યો:॥5॥

"તમે ચન્દ્રના જેવા શ્વેત તેજસ્વી અને એક કાને શ્યામ એવા એક હજાર ઘોડા કન્યાને બદલે, આપો. અમે તો કન્યાને બદલે કાંઈક લેનાર કુશિકો છીએ॥6॥

જ્યારે ગાધિ રાજાએ એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે એના મનનો આશય જાણીને ઋચીક વરુણની પાસે ગયા અને એના માગ્યા પ્રમાણે વરુણ પાસેથી ઘોડા લઈ ગાધિને આપી એ સુન્દરી સત્યવતીને પરણ્યા॥7॥

કેમકે સત્યવતી સુન્દર મુખવાળી હતી. એક વાર એવું બન્યું કે સત્યવતી અને એની મા જે ગાધિની સ્ત્રી અને ઋચીક મુનિની સાસુ થાય તે બનનેએ ઋચીક મુનિ પાસે પુત્ર પ્રાપ્તિને માટે પ્રાર્થના કરી ત્યારે ઋચીક મુનિએ બનનેમાટે અલગ-અલગ મન્ત્રવડે ચરુ પકાવી પોતે સ્નાન કરવા ગયા॥8॥

એટલામાં સત્યવતીને માટે તૈયાર કરેલો ચરુ શ્રેષ્ઠ હશે એમ જાણી એની માએ એ સત્યવતી પાસે માગ્યો ત્યારે સત્યવતીએ પોતાનો ચરુ શ્રેષ્ઠ જાણી પોતાની માને આપ્યો અને માતાને માટે તૈયાર કરેલો ચરુ પોતે લીધો॥9॥

આ વાત મુનિના જાણવામાં આવતાં મુનિ બોલ્યા :"તમે ચરુનો અદલો-બદલો કર્યો એ બહુ ખોટું કર્યું. કેમકે તારો ભાઈ બ્રહ્મ જાણનારમાં શ્રેષ્ઠ થશે પણ તારો પુત્ર ઘોર અને દણ્ડ આપનારથશે”

સત્યવતીએ ઋચીકને આજીજી કરી ત્યારે કહ્યુંકે "પુત્ર નહિ તો પૌત્ર એવો ભયાનક દણ્ડ ધરનાર થશે” એથી સત્યવતીના જમદગ્નિ થયા તે શાન્ત થયા॥11॥

એ સત્યવતી સમસ્ત લોકોને પવિત્ર કરનારી મહાપવિત્ર કૌશિકી નદી થઈ ગઈ. જમદગ્નિ રેણુ ઋષિનાં પુત્રી રેણુકાને પરણ્યા॥12॥

જમદગ્નિથી રેણુકામાં વસુમાન વગેરે અનેક પુત્રો થયા તેમાં સૌથી નાના પરશુરામજી થયા. એમનો યશ સમ્પૂર્ણ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે॥13॥

લોકો એને ભગવાન્ વાસુદેવનો અંશ કહે છે. એણે સહસ્ત્રાર્જુન વગેરેના કુલનો અન્ત આણ્યો એટલું જ નહિ પણ એણે આ પૃથ્વીને એકવીસ વાર ક્ષત્રિય વગરની કરી દીધી॥14॥

ક્ષત્રિયો દોષવાળા થવાથી પૃથ્વીને ભારરૂપ હતા તેઓને રામે થોડા અપરાધને લીધે પણ મારી નાખ્યા કેમકે એ લોકો બ્રાહ્મણનું અહિત કરનાર હતા. વળી, રજોગુણ તથા તમો ગુણથી વ્યાપ્ત હોવાથી પણ એમણે તેઓનો નાશ કર્યો॥15॥

રાજાએ પૂછ્યુંએ ક્ષત્રિયો અન્ત:કરણને નિયમમાં રાખનાર હતા તો પણ એમણે ભગવાનનો શો અપરાધ કર્યો હતો જેથી ભગવાનને વારંવાર ક્ષત્રિયકુળનો નાશ કરવો પડ્યો?॥16॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : હૈહય કુળનો અર્જુન નામે ક્ષત્રિયશ્રેષ્ઠ હતો તેણે ભગવાનના અંશરૂપ દત્ત ભગવાનનુંઆરાધન કર્યું॥17॥

ત્યારે દત્તે પ્રસન્ન થઈ એને એક હજાર હાથ આપ્યા; કોઈ પણ શત્રુ પાસે આવી શકે નહિ એવું તેજ આપ્યું; ઇન્દ્રિયોની શક્તિ ક્ષીણ થાય નહિ એવાં શક્તિ ઐશ્વર્ય તેજ વીર્ય બળ

વગેરે બધું આપ્યું, યોગેશ્વરપણું આપ્યું; એમાંયે અણિમાં આદિ સિદ્ધિઓ આપી. એનાથી અર્જુન, જેમ લોકમાં પવન ફરે તેમ, ઇચ્છા પ્રમાણે ફરવા લાગ્યો॥18-19॥

એકવાર એ સુન્દર સ્ત્રીઓની સાથે નર્મદાના જળમાં મદોન્મત્ત થઈ વિહાર કરી રહ્યો હતો. વૈજયન્તી માળાને ધારણ કરી હતી. પોતાના હજાર હાથવડે નર્મદાના જળને પણ તેણે રોકી દીધું॥20॥

એટલામાં વિજય કરવા નીકળેલો રાવણ માહિષ્મતીની પાસે પડાવ નાખી પડ્યો હતો અને દેવપૂજા કરતો હતો ત્યાં તો નર્મદામાં જળ રોકાવવાથી વધવા માંડ્યાં તેથી રાવણનો મુકામ જળમાં ડૂબવા લાગ્યો. રાવણથી એ સહન થઈ શક્યું નહિ॥21॥

રાવણ અર્જુન પાસે આવ્યો ત્યાં તો સ્ત્રીઓનાં દેખતાં અર્જુને એને પકડી લીધો અને માહિષ્મતી નામની પોતાની નગરીમાં એને કેદ કર્યો. પછી ઘણા લાંબા સમયે વાંદરાની જેમ એને છોડી મૂક્યો॥22॥

એક દિવસ આવો પરાક્રમી સહસ્ત્રાર્જુન મૃગયા કરતો ગાઢ વનમાં જઈ ચડ્યો ત્યાં દૈવેચ્છાથી જમદગ્નિનો આશ્રમ એના જોવામાં આવ્યો. એ આશ્રમમાં આવ્યો॥23॥

પરમ તપસ્વી જમદગ્નિ મુનિની પાસે એક ગાય હતી તેને લીધે એ તપોધન મુનિએ રાજા, મન્ત્રીઓ, સૈન્ય અને એમનાં વાહન બધાંનો સત્કાર કર્યો॥24॥

મુનિએ સૌનો સત્કાર કર્યો તો પણ એને કોઈ ચીજ ઓછી ન પડી. "કામધેનુ ગાયને લીધે આમ થયું અને મારે સર્વ સમૃદ્ધિ છે પણ આવી કામધેનુ ગાય નથી" એથી જો કે મુનિએ રાજાનો ઘણો સત્કાર કર્યો છતાં એનાથી રાજા પ્રસન્ન ન થયો અને રાજાને એ કામધેનુને લઈ જવાનો વિચાર થયો;॥25॥

તેથી પોતાના બળવડે ઋષિ પાસેથી એ ગાય ઉઠાવી જવામાટે રાજાએ પોતાના માણસોને હુકમ કર્યો. એના માણસોએ આક્રોશ કરતી ગાય અને એના વાછરડાને જબરીથી ઉપાડી માહિષ્મતીમાં પહોંચાડ્યાં॥26॥

રાજા અને એના માણસો ગાયને બળાત્કારથી લઈ ગયા ત્યાર પછી પરશુરામજી આશ્રમમાં આવ્યા અને રાજાએ જે દુષ્ટતા કરી હતી તે સાંભળીને જેવો છંછેડેલો નાગ ક્રોધ કરે તેવો ક્રોધ રામે કર્યો॥27॥

એમણે પોતાનો ભયાનક (પરશુ) કુહાડો હાથમાં લીધો અને ઢાલ, ભાથા, ધનુષ વગેરે સહિત જેમ સિંહ હાથીની પાછળ પડે તેમ જતા અર્જુનની પાછળ દોડ્યા ॥28॥

જેમણે વસ્ત્રને ઠેકાણે કાળું મૃગચર્મ ધારણ કર્યું હતું જેમની જટા સૂર્યનાં કિરણોની જેમ પ્રકાશ કરતી હતી અને જે ધનુષબાણ, પરશુ વગેરે આયુધોથી સજ્જ થયેલા હતા તેવા ભૃગુકુળશ્રેષ્ઠ પરશુરામને માહિષ્મતીમાં પેસતા અર્જુને જોયા॥29॥

એમને એકલાને હઠાવવામાટે હાથી, ઘોડા, પ્યાદા તથા ખડ્ગ, બાણ, શક્તિ વગેરે આયુધવાળી સત્તર અક્ષૌહિણી સેના મોકલી તે બધી સોનાનો રામે એકલે હાથે નાશ કર્યો॥30॥

મન અને વાયુ ની ઝડપથી રામ પોતાનો (પરશુ) કુહાડો ફેરવતા જતા હતા અને શત્રુના સૈન્યનો નાશ કર્યે જ જતા હતા. જ્યાં કુહાડો ફરતો ત્યાં કોઈના હાથ, કોઈની ડોક, કોઈના સારથિ, કોઈના ઘોડા કપાઈ-કપાઈને નીચે પડતા હતા॥31॥

ત્યાં રણભૂમિમાં રુધિરના ઢગલા થઈ એનો કીચ થયો. બધું સૈન્ય છિન્ન-ભિન્ન થઈ ગયું. કોઈની ઢાલ, ધનુષ, કોઈની ધજાઓ પડેલી જોઈ અર્જુનને ક્રોધ થયો અને જાતે ચડી આવ્યો॥32॥

અર્જુનના હજાર હાથથી પાંચસો ધનુષ ચાલવા માંડ્યાં. એમાંથી એક સાથે બાણ છૂટવા માંડ્યાં તે રામ ઉપર જવા લાગ્યા. રામ તો એક જ ધનુષ અને બાણવડે એ પાંચસોને ઉડાવી દેવા લાગ્યા॥33॥

એમાં ન ફાવ્યો ત્યારે સઙ્ગ્રામમાં પર્વતો અને વૃક્ષો ઉઠાવી એમની ઉપર ફેંકવા એ રણભૂમિમાં આવ્યો. જેમ હજાર ફણવાળા શેષની ફણાઓને કાપે તેમ રામે અર્જુનના હજાર હાથને પોતાના કુહાડાવડે બળાત્કારે કાપવા માંડ્યાં॥34॥

એના હજાર હાથ કપાઈ ગયા પછી એનું માથું જે પર્વતના શિખર જેવું બાકી રહ્યું તેને પણ કુહાડાથી ઉડાવી દીધું ત્યારે એના દસ હજાર છોકરા રણસઙ્ગ્રામમાં પરશુરામ લડતા હતા ત્યાંથી ભયના માર્યા નાસી ગયા॥35॥

શત્રુના વીરને મારનાર પરશુરામે અત્યન્ત ખેદ પામેલી ગાયને વાછડા સહિત લાવી આશ્રમમાં પિતા પાસે રજુ કરી॥36॥

માહિષ્મતીમાં સહસ્ત્રાર્જુને તથા પોતે જે કંઈ કર્યુ હતું તેની બધી વાત એમણે પોતાના ભાઈઓ તથા પિતાને કહી બતાવી એ સાંભળી જમદગ્નિ બોલ્યા :॥37॥

"રામ, રામ, મહાબાહો! તમે પાપ કર્યું કેમકે તમે સર્વ દેવમય નરદેવને વ્યર્થ જ માર્યો. એને મારવો જોઈએ નહિ॥38॥

આપણે બ્રાહ્મણો છીએ. હે તાત! ક્ષમાથી જ આપણે પૂજવાને યોગ્ય થયા છીએ. બીજું તો શું પણ બ્રહ્માજી પણ ક્ષમાના બલને પ્રતાપે બ્રહ્મપદને પામ્યા છે॥39॥

સૂર્યની કાન્તિ શોભે તેમ બ્રાહ્મણનું તેજ પણ ક્ષમા ગુણથી શોભે છે. ક્ષમા કરનારને ભગવાન્ હરિ જલદી પ્રસન્ન થાય છે॥40॥

રાજ્ઞો મૂર્ધાવષિક્તસ્ય વધો બ્રહ્મવધાદ્ ગુરુ:।
તીર્થસંસેવયા ચાંહો જહ્યંગાચ્યુતચેતન:॥41॥

હે અંગ! જેનો રાજ્યાભિષેક થયો હોય તેવા રાજાને મારવો એ બ્રાહ્મણને મારવા કરતાં પણ વિશેષ છે. માટે આ દોષથી તારે છૂટવું જોઈએ. એનેમાટે તું ભગવાનને ચિત્તમાં રાખી તીર્થોનું સેવન કર જેનાથી રાજવધનું પાપ ધોવાઈ જાય"

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (ત્રીજા ચન્દ્રવંશ પ્રકરણનો તથા અવાન્તર પ્રકરણનો બીજો) "ગાધિરાજાના દૌહિત્રને ત્યાં પરશુરામનો જન્મ થયો" નામનો પંદરમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 16 પરશુરામે ક્ષત્રિયોને મારી યજ્ઞ કર્યો

વિશેષ: સોળમા અધ્યાયમાં પરશુરામ ક્ષત્રિયોનો વધ કરશે, યજ્ઞ કરશે અને આ જ અધ્યાયમાં વિશ્વામિત્રના વંશની કથા પણ કહેવામાં આવશે.

પિત્રોપશિક્ષિતો રામસ્તથેતિ કુરુનન્દન।
સંવત્સરં તીર્થયાત્રાં ચરિત્વાડડશ્રમમાવ્રજત્॥1॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : હે કુરુનન્દન! પિતા જમદગ્નિએ ઉપદેશ કર્યો તેનો સ્વીકાર કરી એક વર્ષ સુધી તીર્થ કરી પરશુરામનાં પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા॥1॥

એક વાર પરશુરામના માતા રેણુકા ગના કિનારે ગયાં હતાં ત્યાં ગન્ધર્વનો રાજા ચિત્રરથ કમલોની માલા પહેરી અપ્સરાઓ સાથે જલક્રીડા કરતો હતો તેને જોયો॥2॥

રેણુકા ગનામાં જલ ભરવા ગયેલાં પણ ત્યાં એને ક્રીડા કરતો જોઈને કાંઈક ચિત્રરથની ક્રીડા જોવાની સ્પૃહાથી એને સ્મરણમાં હોમનો સમય થઈ ગયો છે એવું જતું રહ્યું॥3॥

હવનનો સમય વીતી ગયો છે તેથી મુનિ શાપ દેશે એવી બીકથી જલદી આવી ઘડો મહર્ષિની સામે મૂકી હાથ જોડીને ઊભી રહી॥4॥

મુનિ યોગ પ્રભાવથી સ્ત્રીના *માનસિક વ્યભિચારને જાણીને ક્રોધે ભરાયા અને બોલ્યા :"હે પુત્રો! આ તમારી પાપી માતાને મારો" એવું કહ્યું છતાં કોઈએ માતાને મારી નહિ॥5॥

વિશેષ: કન્યાને પ્રથમ સોમ અને પછી ગન્ધર્વ ભોગવે છે, ત્રીજો લૌકિક પતિ થાય છે એમ સોમ: પ્રથમો વિવિદે ગન્ધર્વો વિવિદ ઉત્તર: એવી શ્રુતિ છે તેથી ચિત્રરથમાં સ્પૃહા થતાં રેણુકાને વ્યભિચાર નથી થતો તેથીજ મુનિએ એને ફરી જીવતી કરીછે.

તેથી પરશુરામને હુકમ કર્યો કે "આ તારા ભાઈઓ સહિત તારી માતાને મારી નાખ" ત્યારે મુનિનાં તપ અને સમાધિના પ્રતાપને જાણનાર પરશુરામે માતા સહિત ભાઈઓને મારી નાખ્યા॥6॥

પરશુરામનાં આ કાર્યથી સત્યવતી નન્દન મહર્ષિ જમદગ્નિ ઘણા જ પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું, "હે પુત્ર! તારી જે ઇચ્છા હોય તે વરદાન માગી લે" પરશુરામે કહ્યું, "પિતાજી! મારાં માતા અને બધા ભાઈઓજીવતા થઈ જાય તથા એમને એ યાદ ન રહે કે મેં એમને મારી નાખ્યાં હતાં"

પરશુરામે આટલું કહેતાં જ જેવી રીતે કોઈ સૂઈને ઊઠે તેમ બધાં અનાયાસ જ સકુશળ બેઠા થઈ ગયાં,પરશુરામે પોતાના પિતાજીનું તપોબલ જાણીનેજ તો પોતાના સુહૃદોનો વધ કર્યોહતો॥8॥

સહસ્ત્રાર્જુનના છોકરાઓ પોતાના પિતાને પરશુરામે માર્યા એ યાદ કરીને પરશુરામને પહોંચી શકે એમ નથી એમ જાણી દુ:ખી હતા એમને કયાંય પણ સુખ હતું નહિ॥9॥

એક દિવસ પરશુરામ પોતાના ભાઈઓની સાથે આશ્રમની બહાર ગયેલા છે એમ જાણી બાપને માર્યાનું વેર લેવાનો આ મોકો ઠીક છે. એમ જાણી એ હૈહયાર્જુનના છોકરાઓ એ આશ્રમમાં આવ્યા તો ત્યાં અગ્નિશાળામાં ઉત્તમશ્લોક ભગવાન્માં ચિત્ત એકત્ર કરી

પરશુરામના પિતા જમદગ્નિ બેઠેલા છે અને બહારની કોઈ સૂધ-બૂધ નથી એવું જોઈ એમને મારવાનો પાપી નિશ્ચય કરી આવેલા એ ક્ષત્રિયોએ જમદગ્નિને મારી નાખ્યા॥10-11॥

પરશુરામની માતાએ પતિના પ્રાણ બચાવવા દીનતા પૂર્વક માગણી કરી, પરન્તુ એ નીચ અને ક્રૂર ક્ષત્રિયો તો બળાત્કારે જમદગ્નિનું માથું કાપી એને લઈ ચાલતા થયા॥12॥

સતી રેણુકા દુ:ખ અને શોક થી વ્યાકુળ થઈ ગઈ. એ પોતાને હાથે પોતાની છાતી તથા માથું ફૂટતી જોરજોરથી રોવા લાગી, "હે પરશુરામ! હે પરશુરામ! જલદી આવો"

પોતાની માતાનું કરુણક્રન્દન સાંભળી રામ દૂર હતા ત્યાંથી જલદી ત્યાં આવ્યા. આશ્રમમાં આવી એમણે જોયું તો પિતાને કોઈએ મારી નાખ્યા છે॥14॥

પિતાને મરેલા જોઈ દુ:ખ થયું. શત્રુએ એમને માર્યા એનો ક્રોધ થયો અને શોકને લીધે એ મૂંઝાઈ ગયા. "હા તાત! સાધો, ધર્મિષ્ઠ" એવા સમ્બોધનોથી બોલાવતા, "આપ અમને છોડી સ્વર્ગમાં ગયા" એમ કહેવા લાગ્યા॥15॥

એ પ્રમાણે વિલાપ કરતા પિતાનો દેહ ભાઈઓને સોંપી ક્ષત્રિય જાતિનો પૃથ્વીમાંથી નાશ કરી નાખવાનો પરશુરામજીએ સંકલ્પ કર્યો અને પછી કુહાડો લઈ એ માહિષ્મતી નગરી ગયા॥16॥

હે પરીક્ષિત! પરશુરામે માહિષ્મતી નગરીમાં જઈ સહસ્ત્રબાહુ અર્જુનના (દસ હજારેય) પુત્રોનાં માથાંથી નગરની વચ્ચોવચ્ચ એક બહુ જ મોટો પર્વત ખડો કરી દીધો. એ નગરની શોભા તો બ્રહ્મઘાતી (બ્રાહ્મણ હત્યારા) નીચ ક્ષત્રિયોને લીધે નાશ પામી ગઈ હતી॥17॥

એમનાં લોહીથી એક મોટી ભયપર નદી વહી નીકળી જેને જોઈને બ્રાહ્મણોના દ્રોહીઓનું હૃદય ભયથી કમ્પી ઊઠ્યું હતું. ભગવાને જોયું કે અત્યારના ક્ષત્રિયો અત્યાચારી થઈ ગયા છે. તેથી હે રાજન્! તેમણે પોતાના પિતાના વધને નિમિત્ત બનાવી પૃથ્વીને એકવીસ વાર ક્ષત્રિય હીન બનાવી દીધી અને કુરુક્ષેત્રના સમન્ત પઞ્ચકમાં એવાં *પાંચ તળાવ બનાવી દીધાં જે લોહીના જલથી ભર્યા હતાં॥18-19॥

વિશેષ: મહાભારતમાં પાંચ તળાવ કર્યાનું કહેવાયું છે તેથી અહીં શોણિતોદાન્ હ્રદાન્ નૃપ। પાઠ લઈ અર્થ કર્યો છે. નવમો ઉલ્લેખ છે તે બીજા કલ્પની કથા છે.

પરશુરામજીએ દર્ભ લાવી પોતાના પિતાનું મસ્તક તેના ધડ સાથે સાંધી દીધું અને યજ્ઞોદ્વારા સર્વ દેવમય આત્મસ્વરૂપ ભગવાનનુંયજન કર્યુ॥20॥

હોતાને દક્ષિણામાં પૂર્વ દિશા, બ્રહ્માને દક્ષિણ દિશા, અધ્વર્યુને પશ્ચિમ દિશા અને ઉદ્ગાતાને ઉત્તર દિશા આપી દીધી॥21॥

આ જ પ્રમાણે બીજાઓને અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઈશાન વગેરે ખૂણા આપ્યા. કશ્યપજીને મધ્યભાગ આપ્યો. આર્યાવર્ત ઉપદ્રષ્ટાને આપ્યો અને આપતાં બાકી રહ્યું એ બધું સદસ્યોને આપ્યું॥22॥

પછી બ્રહ્મનદી સરસ્વતીમાં યજ્ઞાન્ત (અવભૃથ) સ્નાન કરી સમગ્ર પાપથી મુક્ત થઈ. મેઘથી રહિત સ્વચ્છ આકાશમાં સૂર્ય શોભે તેમ, શોભવા લાગ્યા॥23॥

જમદગ્નિ પોતે ચૈતન્ય દેહને ધારણ કરી સાત ઋષિઓની અંદર એક ઋષિ તરીકે એના મણ્ડળમાં રહ્યાં॥24॥

કમળ સરખા નેત્રવાળા પરશુરામજી પણ આગામી મન્વન્તરમાં સપ્તર્ષિઓના મણ્ડળમાં રહી વેદોનો વિસ્તાર કરશે॥25॥

દણ્ડ કરવાનું છોડી દઈ આજ પણ પરશુરામજી મહેન્દ્રપર્વતમાં શાન્તજીવન ગાળે છે અને સિદ્ધ-ગન્ધર્વ-ચારણ એમના યશનું ગાન કર્યા કરેછે॥26॥

એવી રીતે ભૃગુકુળમાં વિશ્વાત્મા ભગવાને પધારીને પૃથ્વીના ભારરૂપ ઘણા રાજાઓને ઘણીવાર મારી પૃથ્વીનો ભાર ઓછો કર્યો॥27॥

ગાધિ રાજાને પ્રજ્વલિત અગ્નિ જેવો એક પુત્ર થયો તેણે તપવડે ક્ષત્રિયત્વનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મતેજ પ્રાપ્ત કરી લીધું॥28॥

હે નૃપ! એ વિશ્વામિત્રના સો પુત્રો હતા તેમાં મધ્યમ પુત્રનું નામ મધુચ્છન્દા હતું તેથી બધા પુત્રો મધુચ્છન્દસ કહેવાયા॥29॥

આપણે પૂર્વે કહી ગયા કે શુન:શેપનું માહાત્મ્ય આગળ કહેવાશે. એ કહેવામાટે આપણે વિશ્વામિત્રનું ચરિત્ર અહીં કહેવું રહ્યું. શુન:શેપ ભૃગુવંશનો હતો. એને વિશ્વામિત્રે પુત્ર કર્યો હતો અને દેવરાત એનું નામ રાખ્યું હતું. વિશ્વામિત્રે પોતાના સો પુત્રોને બોલાવી એમને કહ્યું કે "આ તમારો મોટો ભાઈ છે એમ તમે મારી આજ્ઞાથી માનો"

આ એ જ પ્રસિદ્ધ ભૃગુવંશી શુન:શેપ હતો જે હરિશ્ચન્દ્રના યજ્ઞમાં યજ્ઞપશુના રૂપમાં ખરીદી લાવવામાં આવ્યો હતો. વિશ્વામિત્રજીએ પ્રજાપતિ વરુણ આદિ દેવતાઓની સ્તુતિ કરીને એને પાશબન્ધનમાંથી છોડાવી લીધો હતો. દેવતાઓના યજ્ઞમાં આ જ શુન:શેપ દેવતાઓદ્વારા વિશ્વામિત્રજીને આપવામાં આવ્યો હતો. તેથી "દેવૈ: રાત:" આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે ગાધિવંશમાં આ તપસ્વી દેવરાતના નામથી વિખ્યાત થયો॥31-32॥

વિશ્વામિત્રજીના પુત્રોમાં જે મોટા હતા એમણે શુન:શેપને મોટા ભાઈ માનવાની વાત ઠીક ન લાગી. એથી વિશ્વામિત્રજીએ ક્રોધ કરી તેમને શાપ આપી દીધો કે "દુષ્ટો! તમે બધા મ્લેચ્છ થઈ જાઓ"

મધુચ્છન્દા અને એનાથી નાના પચાસ પુત્રોએ કહ્યું કે "આપ અમને શુન:શેપને મોટા ભાઈ માનવાની આજ્ઞા કરો છો એ અમારે મંજૂર છે. આપની આજ્ઞાને અમે માથે ચઢાવીએ છીએ"

એમ કહી મન્ત્રદ્રષ્ટા દેવરાતને એમણે કહ્યું કે "તમે અમારા મોટા ભાઈ છો, અમે બધા તમારા અનુયાયી નાના ભાઈઓ છીએ. ત્યારે વિશ્વામિત્રજીએ પોતાના એ આજ્ઞાકારી પુત્રોને કહ્યું : "તમે વીરપુત્રોવાળા થશો કેમકે તમે મારું કહ્યું માનીને મારું માન રાખ્યું છે. તમે મને વીરપુત્રવાળો કર્યો॥35॥

હે કુશિકો! આ દેવરાતને તમે અનુસરજો" આ વિશ્વામિત્રજીને ઉપર ગણાવ્યા તે ઉપરાન્ત પણ અષ્ટક, હારીત, જય, ક્રતુમાન વગેરે બીજા પુત્રો પણ હતા॥36॥

એવં કૌશિકગોત્રં તુ વૈશ્વામિત્રૈ: પૃથગ્વિધમ્।

પ્રવરાન્તરમાપન્નં તદ્ધિ ચૈવં પ્રકલ્પિતમ્॥37॥
આ પ્રમાણે વિશ્વામિત્રજીનાં સન્તાનોથી કૌશિકગોત્રમાં અનેક ભેદ થઈ ગયા અને દેવરાતને મોટા ભાઈ માનવાને લીધે તેનું પ્રવર જ બીજું થઈ ગયું॥37॥
ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (બીજા ચન્દ્રવંશ પ્રકરણના અવાન્તર પ્રથમ પ્રકરણનો ત્રીજો) "પરશુરામે ક્ષત્રિયોને મારી યજ્ઞ કર્યો" નામનો સોળમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 17 પુરૂરવાના પુત્ર આયુનો વંશ

વિશેષ: એમ પુરૂરવાના પાંચ પુત્રોનો વંશ કહ્યો; હવે પછી આયુના વંશનું વર્ણન આ સત્તરમા અધ્યાયમાં કરવામાં આવે છે. પૂર્વે પાંચનો વંશ સૂક્ષ્મ રીતે કહ્યો. આયુના વંશમાં શ્રીકૃષ્ણ થશે માટે એનો વંશ વિસ્તારથી કહેવાય છે.
ય: પુરૂરવસ: પુત્ર આયુસ્તસ્યાભવન્ સુતા:।
નહુષ: ક્ષત્રવૃદ્ધશ્ચ રજી રમ્ભશ્ચ વીર્યવાન્॥1॥
શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : પુરૂરવાના પુત્ર આયુના નહુષ, ક્ષત્રવૃદ્ધ, રજિ, શક્તિશાળી રમ્ભ અને અનેના નામના પાંચ પુત્રો થયા॥1॥
હે રાજેન્દ્ર! એમાં ક્ષત્રવૃદ્ધના વંશને તમે પ્રથમ સાંભળો. ક્ષત્રવૃદ્ધનો સુહોત્ર, તેના કાશ્ય, કુશ અને ગૃત્સમદ એ નામના ત્રણ પુત્રો થયા. તેમાં ગૃત્સમદનો શુનક થયો જેના ઋગ્વેદી શૌનકમુનિ થયા તે પ્રવર (શ્રેષ્ઠ) ગણાયા॥2-3॥
કાશ્યનો કાશિ થયો, તેનો રાષ્ટ્ર થયો, તેનો દીર્ઘતમા તેના ધન્વન્તરિ થયા. આ જ આયુર્વેદના પ્રવર્તક છે॥4॥
એ યજ્ઞભાગના ભોક્તા અને વાસુદેવના અંશ છે. એમને માત્ર યાદ કરવાથી બધી જાતના રોગની પીડા દૂર થાય છે. એના પુત્ર કેતુમાન થયા અને એનો ભીમરથ થયો॥5॥
ભીમરથનો દીવોદાસ, તે જ દીવોદાસ દ્યુમાન, પ્રતર્દન, શત્રુજિત્ અને ઋતધ્વજ એવા નામથી પણ પ્રસિદ્ધ થયો વળી એને 'કુવલયાશ્વ' પણ કહેવામાં આવતો. દ્યુમાનથી અલર્ક વગેરે થયા॥6॥
એ યુવાન અલર્કે સાઠ હજાર વર્ષ પર્યન્ત રાજ્ય કર્યુ એટલું કોઈ યુવાને ભોગવ્યું નથી॥7॥
અલર્કનો સન્તતિ થયો તેનો સુનીથ, સુનીથનો સુકેતન, સુકેતનનો ધર્મકેતુ અને ધર્મકેતુનો સત્યકેતુ થયો॥8॥
સત્યકેતુનો ધૃષ્ટકેતુ, ધૃષ્ટકેતુનો સુકુમાર થયો તે રાજા થયો. સુકુમારનો વીતિહોત્ર, તેનો ભર્ગ અને હે નૃપ! ભર્ગનો ભાર્ગભૂમિ થયો॥9॥
એ બધા ક્ષત્રવૃદ્ધના વંશમાં કાશિના વંશના રાજાઓ કહ્યા. રમ્ભનો પુત્ર રસભ અને તેનો ગમ્ભીર થયો ગમ્ભીરનો અક્રિય થયો॥10॥
અક્રિયની પત્નીથી બ્રાહ્મણવંશ ચાલ્યો. હવે અનેનાનો વંશ સાંભળો. અનેનાનો પુત્ર શુદ્ધ થયો, શુદ્ધનો શુચિ, શુચિનો ત્રિકકુદ અને ત્રિકકુદનો ધર્મસારથિ થયો॥11॥

ધર્મસારથિના પુત્ર શાન્તરય હતા. શાન્તરય આત્મજ્ઞાની હોવાથી કૃતકૃત્ય હતા એમને સન્તાનની જરૂર ન હતી. હે પરીક્ષિત! આયુના પુત્ર રજિના અત્યન્ત તેજસ્વી પાંચ સો પુત્ર હતા॥12॥

દેવોએ પ્રાર્થના કરતાં દેવોની સાથે રહી એમણે દૈત્યોને મારી હઠાવ્યા અને સ્વર્ગને જીતીને ઇન્દ્રને સોંપી દીધું. પણ ઇન્દ્રને પ્રહ્લાદ વગેરે શત્રુનો ભય રહેતો હતો તેથી ઇન્દ્રે સ્વર્ગ ફરી રજિને સોંપી દીધું અને એમનાં ચરણ પકડી એમને જ પોતાની રક્ષાનો ભાર પણ સોંપી દીધો. જ્યારે રજિનું મૃત્યુ થયું ત્યારે ઇન્દ્રે માગ્યું તો પણ તેને તેનું સ્વર્ગ રજિના પુત્રોએ પાછું ન આપ્યું. તેઓ જાતે યજ્ઞોનો ભાગ લેવા લાગ્યા! ત્યારે ગુરુ બૃહસ્પતિજીએ ઇન્દ્રની પ્રાર્થનાથી અભિચાર વિધિથી હવન કર્યો. તેથી તેઓ ધર્મના માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા. ત્યારે ઇન્દ્રે સહેલાઈથી રજિના બધા પુત્રોને મારી નાખ્યા. એમાંથી કોઈ બાકી રહ્યો નહિ. ક્ષત્રવૃદ્ધના પૌત્ર કુશનો પુત્ર પ્રતિ થયો. તેનો સંજય અને સંજયથી જયનો જન્મ થયો॥13-16॥

જયનો કૃત થયો, એ કૃતનો હર્યવન અને હર્યવનનો સહદેવ થયો; તેનો હીન હીનનો જયસેન॥17॥

સપૃતિસ્તસ્ય ચ જય: ક્ષત્રધર્મા મહારથ:।
ક્ષત્રવૃદ્ધાન્વયા ભૂપા: શ્રૃણુ વંશં ચ નાહુષાત્॥18॥

જયસેનનો સપૃતિ, સપૃતિનો વીર શિરોમણિ મહારથી જય થયો. ક્ષત્રવૃદ્ધના વંશમાં આટલા જ રાજા થયા. હવે નહુષનો વંશ કહું છું તે સાંભળો॥18॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (ચન્દ્રવંશ નામના બીજા પ્રકરણનો ચોથો અને અવાન્તર મધ્યમ પ્રકરણનો પહેલો) "પુરૂરવાના પુત્ર આયુનો વંશ" સત્તરમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 18 યયાતિ રાજાનું ચરિત્ર

વિશેષ: નહુષનો પુત્ર યયાતિ રાજાનું પરમ અદ્ભુત ચરિત્ર (એ ક્ષત્રિય છે છતાં એને બ્રાહ્મણ કન્યા કેમ મળી એ અદ્ભુત વાત) આ અઢારમા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવે છે.

શ્રીશુક ઉવાચ
યતિર્યયાતિ: સંયાતિરાયતિર્વિયતિ: કૃતિ:।
ષડિમે નહુષસ્યાસન્નિન્દ્રિયાણીવ દેહિનામ્॥1॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : મનુષ્યને જેમ પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય અને છઠ્ઠું મન હોય, તેમ નહુષ રાજાને યતિ, યયાતિ, સંયાતિ, આયતિ, વિયતિ અને કૃતિ એમ છ પુત્ર હતા॥1॥

રાજ્યનું પરિણામ નરક છે એમ મોટો પુત્ર યતિ તો જાણતો હતો તેથી પિતાએ રાજ્ય આપવા માંડ્યું તો પણ એણે એ લીધું નહિ કારણ કે રાજ્યના મદમાં આસક્ત થયેલો પુરુષ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે તેથી એ નરક મળે તેવાં પાપકરેછે॥2॥

જ્યારે નહુષે ઇન્દ્રાણી ઉપર ખોટી દૃષ્ટિ કરી અને બ્રાહ્મણોની પાલખીમાં બેસી એ ઇન્દ્રાણી પાસે જવા લાગ્યો ત્યારે બ્રાહ્મણોએ એને અજગર થા એવો શાપ આપ્યો. એ સમયે નહુષની રાજગાદી ઉપર એનો બીજો પુત્ર યયાતિ બેઠો॥3॥

એણે પોતાના નાના ચાર ભાઈઓને ચાર દિશાઓનું રાજ્ય આપ્યું. યયાતિ શુક્રાચાર્યની કન્યા દેવયાની અને વૃષપર્વાની કન્યા શર્મિષ્ઠાને પરણ્યો અને પૃથ્વીનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો॥4॥

રાજાએ પૂછ્યું : ભગવાન્ શુક્રાચાર્ય તો બહ્મર્ષિછે અને યયાતિ ક્ષત્રિય છે. તોએબનનેનોપરસ્પરવિવાહ કેમ થઈ શકે? એ તો પ્રતિલોમ લગ્ન કહેવાય!॥5॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : એક દિવસ દાનવરાજ વૃષપર્વાની શર્મિષ્ઠા નામની માનિની કન્યા પોતાની હજારો સખીઓ અને શુક્રાચાર્યની પુત્રી દેવયાની સાથે ફરવા ગઈ તેઓ બધી નગરની પાસેના બગીચામાં ફરતી હતી તેમાં પુષ્પનાં પુષ્કળ ઝાડો હતાં અને ભમરાઓનાં યૂથ અવ્યક્ત મધુર શબ્દ કરી રહ્યાં હતાં. એટલામાં એમણે ત્યાં એક જળાશય જોયું॥6-7॥

તેથી એ કમળનયનાઓ તીર ઉપર વસ્ત્રો રાખી એમાં નહાવા ઊતરી પરસ્પર પાણી ઉરાડતી જલક્રીડા કરવા લાગી॥8॥

તે જ વખતે પાર્વતીજીની સાથે પોઠિયા ઉપર બેસીને ત્યાંથી શિવજીને નીકળેલા જોઈ બધી કન્યાઓ શરમાઈ ગઈ અને ઝટઝટ તળાવમાંથી બહાર નીકળી પોત-પોતાના વસ્ત્રો પહેરવા લાગી॥9॥

અજાણતાં શર્મિષ્ઠાએ દેવયાનીનાં વસ્ત્રો પોતાનાં છે એમ ધારી પહેરી લીધાં. તેથી દેવયાનીને રીસ ચડી અને એ આ પ્રમાણે બોલી:"અહો! આ દાસીનું અયોગ્ય કર્મ તો જુઓ. આ શર્મિષ્ઠાએ અમારે પહેરવાનાં વસ્ત્ર હતાં તે જેમ યજ્ઞમાં કૂતરી હવિષ ખાઈ જાય તેમ, પોતે પહેરી લીધાં છે. જેણે તપવડે આ જગતને ઉત્પન્ન કર્યુ છે જે પરમાત્માના મુખરૂપ છે જે પરબ્રહ્મરૂપ જ્યોતિને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરે છે, જેણે જગતને માટે કલ્યાણનો વેદમાર્ગ ખુલ્લો કરી બતાવ્યો છે, જેને સ્વર્ગાદિ, પાતાલાદિના લોકપાલો નમન કરે છે, વિશ્વાત્મા અને પવિત્ર એવા લક્ષ્મીપતિ પણ જેનું આરાધન કરે છે તેવા મારા પિતા કે જે ભૃગુના કુળના છે અને જેમનો શર્મિષ્ઠાનો પિતા શિષ્ય છે એ શિષ્યની અસતી પુત્રી શર્મિષ્ઠાએ જેમ કોઈ શૂદ્ર વેદવાણીને ધારણ કરે તેમ, મારે પહેરવાનું વસ્ત્ર પહેર્યું"

જ્યારે દેવયાનીએ શર્મિષ્ઠાને એ પ્રમાણે ગાળો દીધી ત્યારે શર્મિષ્ઠાએ પ્રથમ તો ક્રોધથી નાગણી પેઠે ફૂંફાડા માર્યા અને પછી દાંતને કચકચાવી ગુરુપુત્રીને ઉત્તર આપ્યો:"હે ભિક્ષુકી! તું પોતાનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના આત્મશ્લાઘા કરે છે. જેમ કાગડાં કૂતરાં કોઈ ગૃહસ્થના ઘર આગળ ભૂખ શમાવવામાટે ફરે તેમ તમે અમારા ઘરમાં ભોજનમાટે ફરો છો કે નહિ?"

એવાં કઠોર વચનવડે શર્મિષ્ઠાએ ગુરુપુત્રીનો તિરસ્કાર કર્યો ત્યારે ક્રોધમાં આવી જવાથી એનું પહેરેલું વસ્ત્ર હતું તે એણે ખેંચી લીધું અને એને એક કૂવામાં ફેંકી દીધી॥17॥

(એને કૂવામાં ફેંકી) શર્મિષ્ઠા ઘેર ચાલી ગઈ. સંયોગવશાત્ રાજા યયાતિ શિકાર કરતા ત્યાં આવી ચડ્યા. તરસ લાગતાં જલમાટે કૂવા પાસે તે ગયા તો કૂવામાં તેણે દેવયાનીને જોઈ

લીધી॥18॥

દેવયાનીને વસ્ત્ર વગરની કરી કૂવામાં ફેંકી હતી તેને નિરાવરણ રૂપમાં જોઈ રાજાએ પોતાની પાસે રાખવાનું વસ્ત્ર એ બાઈ તરફ ફેંક્યું અને દયા આવતાં રાજાએ એને હાથ પકડીને કૂવાની બહાર કાઢી॥19॥

શુક્રાચાર્યની પુત્રી દેવયાનીએ રાજાને પ્રેમ ભરી વાણીમાં કહ્યું : "હે રાજન્! આપે આજે મારો હાથ પકડ્યો છે. હે શત્રુના નગરને જીતનાર! હવે મારો પાણિગ્રહણ કરનાર કોઈ બીજો નહિ થાય એમ હું ધારું છું. ભગવાને જ તમારી સાથે આ મારો સમ્બન્ધ કરાવ્યો છે. હે વીર! આ મનુષ્યકૃત સમ્બન્ધ ન સમજો કેમકે હું કાંઈ તમને શોધવા આવી નહોતી; હું તો કૂવામાં પડેલી હતી ત્યાં આવી આપે મારો હાથ ઝાલી મને કૂવામાંથી બહાર કાઢી તેથી આપના દર્શનમાં મને દૈવી સપેત જણાય છે॥20-21॥

હે વીરશ્રેષ્ઠ! પહેલાં મેં બૃહસ્પતિના પુત્ર કચને શાપ આપી દીધો હતો તેના જવાબમાં તેણે પણ મને શાપ આપી *દીધો આ જ કારણથી કોઈ બ્રાહ્મણ મને પરણી શકે એમ નથી॥22॥

વિશેષ: 1.દેવના ગુરુ બૃહસ્પતિનો પુત્ર કચ શુક્રાચાર્ય પાસે મૃતસંજીવની વિદ્યા શીખવા ગયો ત્યાં એમના ઘરમાં રહેતાં દેવયાનીને કચનો પરિચય થયો. દેવયાની કચના રૂપગુણમાં મોહિત થઈ અને પોતાને વરવાની માગણી કરી કચે ગુરુપુત્રી હોવાથી એના પાણિગ્રહણનો સ્વીકાર ન કર્યો ત્યારે દેવયાનીએ એને વિદ્યા વિફલ જવારૂપ શાપ આપ્યો. કચે એની સામે શાપ આપ્યો કે બ્રાહ્મણ તારો પતિ નહિ થાય.(મહાભારત)

દેવો, દાનવો વચ્ચે વારંવાર યુદ્ધ ફાટી નીકળતાં ત્યારે દાનવોના ગુરુ શુક્રાચાર્યજી પોતાની અમૃત સંજીવની વિદ્યાના પ્રભાવથી દાનવ અને દૈત્યો જે યુદ્ધમાં મૃત્યુ પામતા તેમને ફરી જીવતા કરતા. આ વિદ્યા દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિજી જાણતા નહોતા. એટલે દેવતાપક્ષે જાનહાનિ થતી તે પૂરી શકાતી નહિ. એટલે બૃહસ્પતિજીએ પોતાના પુત્ર કચને શુક્રાચાર્યજીને ત્યાં અમૃત સંજીવનીવિદ્યા ભણવા મોકલ્યો. કચ વિદ્યા ભણવા ગયો. વિદ્યાભ્યાસ દરમિયાન શુક્રાચાર્યની પુત્રી દેવયાની કચ પ્રત્યે આકર્ષાઈ. આ બાજુ દાનવોએ જોયું કે જો કચ આ વિદ્યા ભણી જશે તો દેવતાઓ જાણી જશે અને મરાયેલા દેવતાઓને કચ જીવતા કરી દેશે એટલે ષડ્યન્ત્ર રચી તેઓએ કચને મારી નાખી કૂવામાં ફેંકી દીધો. શુક્રચાર્યે દેવયાનીને જમી લેવાનું કહેતાં દેવયાનીએ કચની રાહ જોવાનું કહ્યું. કચને આવતાં મોડું થયું, શુક્રાચાર્યે સમાધિમાં જોયું તો કચને તો મારી નાખવામાં આવ્યો હતો. દેવયાનીના કહેવાથી તેને કૂવામાંથી કઢાવી જીવતો કર્યો. ઘેર લાવ્યા. દૈત્યોને આ ખબર પડતાં તેમણે બીજે દિવસે કચને મારી નાખી તેના શબને બાળી નાખી તેની ભસ્મ શુક્રાચાર્યજીને સુરા સાથે ભેળવી પાઈ દીધી. તે દિવસે પણ કચ ન આવતાં દેવયાનીએ કચને હોય ત્યાંથી લાવવા પોતાના પિતાને કહ્યું. શુક્રાચાર્યે ધ્યાનમાં જોયું તો કચ તો પોતાના પેટમાં છે. સંજીવની વિદ્યાથી તેને સજીવન કરી પૂછ્યું કે પેટમાં તું ક્યાંથી? કચે વિગતે વાત કરી. હવે કચને શુક્રાચાર્યજી પોતાનું પેટ ચીરાવી બહાર કાઢે તો પોતે મરી જાય ત્યારે તેમને જીવતા કોણ કરે? એટલે કચ પોતાને

બહાર નીકળી જીવતાં કરે એ શરતે શુક્રાચાર્યજીએ કચને અમૃત સંજીવનીવિદ્યા ભણાવી. શુક્રચાર્યજીનું પેટ ચીરાયું અને પહોંચી ગયા. કચ બહાર આવ્યો તેણે તેમને સજીવન કર્યા. આમ કચે વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કરી વિદાય માગી. દેવયાની કહે કે મારી સાથે લગ્ન કરે તો વિદાય મળે. કચ જવાબ આપે છે:

યત્રોષિતં વિશાલાક્ષિ ત્વચા ચન્દ્રનિભાનને।
તત્રાહમુષિતો ભદ્રે કુક્ષૌ કાવ્યસ્ય ભામિનિ॥

શુક્રાચાર્યજીની જે કૂખમાં તું રહી હતી તે જ કૂખમાં હું રહ્યો છું તેથી આપણે ભાઈ બહેન થઈએ માટે તું અસ્વીકાર્ય છો. આમ દેવયાનીની દરખાસ્ત ન સ્વીકારવાનું બીજું કારણ બનને એક જ ઉદરમાં રહ્યાં તે છે.(મત્સ્ય પુરાણ)

આ વાત શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ હોવાથી યયાતિને રુચિ તો નહિ પણ દૈવે સમ્બન્ધ કરાવી આપ્યો તેથી અને એમાં મન લાગવાથી યયાતિએ એના વચનનો સ્વીકાર કર્યો॥23॥

વીર યયાતિ રાજાના ગયા પછી દેવયાની રોતી-રોતી શુક્રાચાર્ય પાસે ગઈ અને જે વાત બની હતી તે બધી કહી બતાવી તથા શર્મિષ્ઠાએ જે કહ્યું હતું અને કર્યું હતું તે પણ કહી દીધું॥24॥

જ્યારે ભગવાન્ શુક્રાચાર્યે એ સાંભળ્યું ત્યારે એમનું મન પણ અત્યન્ત બગડી ગયું. એ ગુરુપણાની નિન્દા કરવા લાગ્યા. એમને થયું કે આના કરતાં તો કબૂતરની માફક ખેતર અથવા બજારમાં વેરાયેલા અન્નના દાણા વીણીને પેટ ભરવું સારું. તે પોતાની પુત્રીને સાથે લઈને ગામમાંથી નીકળી ગયા॥25॥

ગુરુજી શુક્રાચાર્ય ગામ છોડી ચાલ્યા ગયા છે એ બાબતની વૃષપર્વાને ખબર પડી ત્યારે "એ દેવોને જિતાડશે" એમ જાણી શુક્રચાર્યને એ રસ્તામાં મળ્યા અને એમના ચરણમાં માથું નમાવ્યું ત્યારે અર્ધક્ષણ ક્રોધ કરનાર શુક્રચાર્ય વૃષપર્વાને બોલ્યા :"આ દેવયાની જેમ કહે તેમ તું કરે તો એ તારા નગરમાં આવે તો મારાથી પણ અવાય. એને છોડીને હું તારા નગરમાં આવી શકીશ નહિ"

દેવયાની જે કહે તે કરવાનું રાજાએ કબૂલ્યું ત્યારે દેવયાનીએ કહ્યું કે "મારા પિતા મને જ્યાં પરણાવશે ત્યાં હું જઉં ત્યારે તમારી પુત્રી શર્મિષ્ઠા એની સખીઓ મારી દાસી થઈને મારી સાથે આવે"

શર્મિષ્ઠાએ આ શરતનો વિચાર કર્યો. પોતાના કુટુમ્બને દુ:ખ ન થાય એવી ઇચ્છાથી એણે દેવયાનીની સાથે દાસી થઈને એની પાછળ જવાનું કબૂલ્યું અને પોતાની હજાર સખીઓ સાથે દેવયાનીની દાસી થઈ સેવા કરવા લાગી॥29॥

શુક્રાચાર્યે દેવયાની યયાતિને આપી. શર્મિષ્ઠાને પણ દાસી તરીકે આપી અને રાજાને કહ્યું : "હે રાજન્! આ શર્મિષ્ઠાને તમારી શય્યા ઉપર ક્યારેય આવવા દેવી નહિ"

શર્મિષ્ઠાએ દેવયાનીને પ્રજાવાળી જોઈને એક સમયે ઋતુકાળમાં યયાતિને મળી પ્રજામાટે માગણી કરી॥31॥

જ્યારે વૃષપર્વાની પુત્રીએ પ્રજાને માટે માગણી કરી ત્યારે યયાતિ પણ ધર્મને જાણનાર હોવાથી એણે ધર્મનો વિચાર કર્યો એટલું જ નહિ પણ સાથે-સાથે શુક્રચાર્યે એમ કરવાની ના પાડી છે એનો પણ વિચાર કર્યો. પરન્તુ દૈવની જ એવી ઇચ્છા હશે તેથી એનો *ઋતુકાળમાં સન થયો. આમાં રાજાની કામના ન હતી માત્ર ધર્મરક્ષાનો ઉદ્દેશ હતો॥32॥

વિશેષ: "ઋતૌ સકામાગમનં ધર્મ:" એ વાક્ય અનુસાર. દૈવ=શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છા "કૃષ્ણેચ્છા દિષ્ટમત્રેતિ પૌરવાન્વયશુદ્ધયે" (નિબન્ધ કારિકા 161 સ્કંધ 9). વર્ષ પ્રમાણ કલ્પ=બ્રહ્માજીનો એક દિવસ=1000 ચતુર્યુગી. એક ચતુર્યુગીમાં દેવનાં 43,20,000 વર્ષ એટલે પૃથ્વી ઉપરના મનુષ્યનાં 4,32,00,00,000 અર્થાત્ 4 અબજ 32 કરોડ વર્ષ થાય.

એ યયાતિથી દેવયાનીને યદુ અને તુર્વસુ બે પુત્ર થયા; દ્રુહ્યું, અનુ અને પૂરુ એ ત્રણ પુત્રો વૃષપર્વાની પુત્રી શર્મિષ્ઠાને થયા॥33॥

શર્મિષ્ઠાને પણ પોતાના સ્વામીનો જ ગર્ભ રહ્યો છે એ વાત દેવયાનીના જાણવામાં આવતાં એને અત્યન્ત ક્રોધ થયો અને એ પોતાના પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ॥34॥

કામી એવો યયાતિ રાજા વચનવડે એનું સાંત્વન કરતો એની પાછળ ગયો એના પગમાં મસ્તક નમાવ્યું તો પણ એ દેવયાનીને પ્રસન્ન કરી શક્યો નહિ॥35॥

શુક્રાચાર્યે યયાતિ ઉપર ક્રોધ કર્યો અને "હે સ્ત્રીકામ! હે જૂઠા પુરુષ! મનુષ્યને વિરૂપ કરનાર વૃદ્ધાવસ્થાને તું પ્રાપ્ત થશે" એવો એને શાપ આપ્યો॥36॥

યયાતિ બોલ્યો:"હે બ્રહ્મન્! તમારી પુત્રીમાં કામ પૂર્ણ થયો નથી, હું એમાં અતૃપ્ત છું" ત્યારે શુક્રાચાર્યે કહ્યું કે "તમે તમારી વૃદ્ધાવસ્થા કોઈ બીજાને આપી એનું યૌવન લેશો તો ચાલશે"

એવી રીતે શાપની વ્યવસ્થા થતાં યયાતિએ મોટા પુત્ર યદુને પૂછ્યું : "હે યદો! હે તાત! માતામહે આપેલી વૃદ્ધાવસ્થાને તું લે તારું યૌવન એને બદલે તું મને આપ કેમકે હું હજું કામથી તૃપ્ત થયો નથી તેથી તારા યૌવનથી કેટલાંક વર્ષ હું આનન્દ ભોગવીશ"

યદુ બોલ્યા :"હું તમે આપેલી જરાવડે જીવવાને રાજી નથી કેમકે ગ્રામ્ય સુખને જાણ્યા વગર માણસ તૃષ્ણા રહિત થઈ શકતો નથી"

યદુએ એવો જવાબ આપ્યો ત્યારે યયાતિએ તુર્વસુ, દ્રુહ્યુ અને અનુને બોલાવી જરાવડે યૌવનના બદલાની માગણી કરી. એ બધા અનિત્યમાં નિત્ય બુદ્ધિવાળા હોવાથી એમણે એ વાતનો નિષેધ કર્યો॥41॥

ત્યારે પુરુ જે સર્વથી નાનો હતો છતાં ગુણમાં મોટો હતો તેને પૂછ્યું : "હે વત્સ! તારા મોટા ભાઈઓની જેમ તારે મારી વાત ટાળવી ન જોઈએ"

ત્યારે પુરુ બોલ્યો:હે નરેન્દ્ર! પિતા દેહને આપે છે જેનાથી પુરુષ પરમાત્માને મેળવી શકે છે. એવા પિતાના ઉપકારનો બદલો કોણ આપી શકે?॥43॥

એની કૃપાથી આ લોક અને પરલોક ને પુત્ર સાધી શકે છે. ઉત્તમ પુત્ર હોય તે તો પિતાના મનમાં હોય તે જાણી લઈ એ પ્રમાણે કરે; કહેલું કરે તે તો મધ્યમ કહેવાય અને શ્રદ્ધા વગર

કરે તે પુત્ર અધમ કહેવાય અને જે કોઈ રીતે પણ પિતાની આજ્ઞાનું પાલન ન કરે તેને તો પુત્ર કહેવો જ ભૂલ છે. તે તો પિતાનું મળમૂત્ર જ છે”

એમ બોલી પ્રસન્નતાપૂર્વક પુરુએ પિતાની વૃદ્ધાવસ્થા લઈ લીધી. હે રાજન્! એ યયાતિ પણ પુરુનું યૌવન લઈ પહેલાંની જેમ વિષયભોગ કરવા લાગ્યા॥45॥

સાત દ્વીપવાળી પૃથ્વીનો પતિ યયાતિ પિતાની પેઠે પ્રજાનું પાલન કરતો અને ઇન્દ્રિયોને દૃઢ રાખતો જેમ યોગ્ય લાગે તેમ વિષયને ભોગવવા લાગ્યો॥46॥

દેવયાની હંમેશાં મન વાણી દેહ અને સુંદર વસ્તુવડે પ્રિયતમની પ્રેયસી બની એકાન્તમાં રહી એની પ્રીતિ વધારવાલાગી।।

એ રાજાએ મોટી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોવડે સર્વવેદમય દેવોને અને સર્વદેવમય યજ્ઞરૂપ હરિને આરાધનથી પ્રસન્ન કર્યા॥48॥

એવં વર્ષસહસ્ત્રાણિ મન:ષષ્ઠૈર્મન:સુખમ્।
વિદધાનોઽપિ નાતૃપ્યત્ સાર્વભૌમ: કદિન્દ્રિયૈ:॥51॥

ભગવાને આ વિશ્વને વ્યવહારદશામાં ભેદવાળું દેખાડ્યું છે. પણ સુષુપ્તિમાં એવું દેખાતું નથી. જેમ આકાશમાં મેઘ દેખાય છે તેમ ભગવાન્માં આ અનેક ભેદવાળું જગત્ દેખાય છે. જેમ વાદળાંથી આકાશને આવરણ થતું નથી તેમ આત્માને વ્યાવહારિક ભેદથી વિકાર થતો નથી. સ્વપ્નમાં જેમ માયા અને મનોરથવડે ક્ષણિક વસ્તુ દેખાય પણ ક્ષણાન્તર એ મૂળરૂપમાં રહેતી નથી તેવો આ વ્યાવહારિક પ્રપઞ્ચ છે. એવું ભગવાનનુંસ્વરૂપ છે. એ જ વાસુદેવને હૃદયમાં રાખી સર્વ કામના છોડી સૂક્ષ્મરૂપે સર્વના હૃદયમાં રહેનાર નારાયણનું એણે ભજન કર્યું. એવી રીતે મનની સાથે કુત્સિત એવી છ ઇન્દ્રિયોદ્વારા મનને સુખ કરતો ચક્રવર્તી યયાતિ હજારો વર્ષ સુધી ભોગ ભોગવ્યા છતાં ભોગથી તૃપ્ત ન થયો॥49-51॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (બીજા ચન્દ્રવંશ નામના પ્રકરણમાં પાંચમો, આવાન્તર મધ્યમ પ્રકરણનો બીજો)"યયાતિ રાજાનું ચરિત્ર” અઢારમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 19 યયાતિ વિરક્ત થઈ વનમાં ગયા ત્યાં એમની મુક્તિ થઈ

વિશેષ: આ ઓગણીસમાં અધ્યાયમાં યયાતિ રાજાને ભોગ ભોગવતાં પ્રભુકૃપાથી વૈરાગ્ય થયો અને સ્ત્રી સાથે વનમાં ગયા ત્યાં એની મુક્તિ થઈ એ વાત કહેવામાં આવે છે.

સ ઇત્થમાચરન્ કામાન્ સ્ત્રૈણોઽપહ્નવમાત્મન:।
બુદ્ધ્વા પ્રિયાયૈ નિર્વિણ્ણો ગાથામેતામગાયત॥1॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : હે પરીક્ષિત! રાજા યયાતિ આ પ્રમાણે સ્ત્રીને વશ થઈ જઈ વિષયોનો ઉપભોગ કરતા રહ્યા. એક દિવસ જ્યારે તેની પોતાના અધ:પતન ઉપર નજર ગઈ ત્યારે તેને ખૂબ વૈરાગ્ય થયો અને તેણે પોતાની પ્રિયતમા દેવયાનીને આ ગાથા ગાઈ॥1॥

"હે ભૃગુનન્દિની! તું આ ગાથા સાંભળ, પૃથ્વીના મારા જ જેવા વિષયીનો આ સાચકલો ઇતિહાસ છે. એવા જ ગ્રામવાસી વિષયી પુરુષો વિષે વનવાસી જિતેન્દ્રિય પુરુષો દુ:ખની સાથે વિચાર કર્યા કરતા રહે છે કે આમનું કલ્યાણ કેમ થશે?॥2॥

વનમાં એક *બકરો હતો તે પોતે-પોતાનું પ્રિય કરવાને ફરતો હતો એટલામાં ફરતાં-ફરતાં એણે કર્મને વશ થયેલી અને કૂવામાં પડેલી એક બકરી જોઈ॥3॥

વિશેષ: આ બકરાની વાત કહી છે તે યયાતિ અને દેવયાનીના ચરિત્રને બરોબર લાગુ થાય છે. યયાતિએ વૈરાગ્ય થતાં પોતે પશુપણું કર્યું એનું જ્ઞાન થયું અને ભોગથી વિરક્ત થયા.

એ કામી બકરો કૂવામાં પડેલી એ બકરીને એમાંથી કાઢવામાટે યત્ન કરવા લાવ્યો. એણે શિંગડાથી કૂવાના કાંઠાને ખોદી બકરી બહાર આવે એવો રસ્તો બનાવી આપ્યો॥4॥

કૂવામાંથી સુન્દર નિતમ્બવાળી એ બકરી બહાર નીકળી અને કૂવામાંથી બહાર નીકળવામાં મદદ કરનાર એ બકરાની કામના કરવા લાગી. એક બકરીએ એનો સ્વીકાર કર્યો છે એવું જાણવામાં આવતાં ઘણી બકરીઓને એને વરવાની ઇચ્છા થઈ કેમકે એ જાડો, દાઢી મૂછવાળો, સેચન કરનાર અને ભોગચતુર હતો॥5॥

એ બકરાએ બધી બકરીઓના કામને પૂર્ણ કર્યો અને એની સાથેના કામમાં ગૂંચવાઈ ગયો અને પોતાના સ્વરૂપનું પણ ભાન ન રહ્યું॥6॥

જ્યારે એ બકરો બીજી બકરીનો ભોગ કરવા લાગ્યો ત્યારે કૂવામાંથી કાઢેલી બકરીને એ ઠીક લાગ્યું નહિ॥7॥

એ સુહૃદરૂપ શત્રુને કામભોગ કરે એવા છતાં ક્ષણિક મિત્રતા રાખનાર અને ઇન્દ્રિયોને આરામ આપનાર એવા બકરાને છોડી એ બકરી પોતાના પિતાની પાસે ગઈ॥8॥

એ બકરો પણ સ્ત્રીને વશ હતો તેથી એની જાતિનો શબ્દ કરતો પાછળ ગયો. દીન થઈને માર્ગમાં એણે અનુનય કર્યો પણ એને પ્રસન્ન કરવાને એ સમર્થ થયો નહિ॥9॥

એ બકરી જ્યાં ગઈ ત્યાં એનો માલિક હતો. ક્રોધમાં એણે આ બકરાના લટકતા વૃષણને કાપી નાખ્યા. પછી એને લાગ્યું કે આમ કર્યું એમાં તો આપણને જ નુકશાન છે. પણ એનો માલિક સાંધવાના કામમાં હોશિયાર હતો તેથી કાપેલા વૃષણને એ દ્વિજે પાછો સાંધી દીધો॥10॥

જ્યારે વૃષણનો સાંધો મળી ગયો ત્યારે બકરો કૂવાવાળી બકરીને લઈને પાછો પોતાને સ્થાને આવ્યો અને ભોગ ભોગવવા લાગ્યો. એ આજ સુધી એમાં તૃપ્ત થયો જ નથી॥11॥

હે સુભ્રુ! એ બકરાની પેઠે હું પણ તારા પ્રેમમાં બંધાઈ ગયો છું અને તારી માયાના મોહમાં પડીને મારા આત્માને ભૂલી ગયો॥12॥

પૃથ્વીમાં જેટલાં ડાંગર જવ સોનું પશુઓ સ્ત્રીઓ વગેરે છે તે કામથી હણાયેલા પુરુષના મનને તૃપ્ત કરી શકતાંનથી॥13॥

કોઈ દિવસ પણ કામ ભોગ કરવાથી શાન્ત થતો નથી; ઘી નાંખવાથી અગ્નિ વધે તેમ ફરી વધતો જ જાય છે॥14॥

"જ્યારે સર્વભૂતમાં આ સારું અને આ ખોટું એવો વિષમ ભાવ જતો રહે અને સર્વ સમતા થાય ત્યારે એ પુરુષને સર્વ દિશા સુખરૂપ થાય છે॥15॥

દુર્મતિવાળાને દુ:ખથી પણ ન છૂટી શકે તેવી તૃષ્ણા હોય છે. માણસ બુઢ્ઢો થાય ત્યારે તૃષ્ણા બુઢ્ઢી થતી નથી. એવી તૃષ્ણા દુ:ખના સમુદાયરૂપ છે. માટે જે કોઈ સુખની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે પ્રથમ તૃષ્ણાને છોડવી રહી॥16॥

માતા, બહેન અને દીકરી ની સાથે પણ એકાન્તમાં બહુ નજીક બેસવું નહિ. ઇન્દ્રિયોનો સમુદાય બહુ બળવાન હોય છે તે વિદ્વાનને ખેંચી ઉન્માર્ગે લઈ જાય છે, સગાં-સમ્બન્ધીના વિવેકને ભુલાવી દે છે. જો એ વિદ્વાનની આવી દશા કરે તો પછી સાધારણ માણસની તો વાત જ શી કરવી? માટે સગાંથી પણ સંભાળીને ચાલવું॥17॥

વિષયો ભોગવતાં-ભોગવતાં મને પૂરાં હજાર વર્ષ થઈ ગયાં છતાં વખતોવખત મને વિષયમાં તૃષ્ણા થયા કરે છે॥18॥

માટે એ તૃષ્ણાને છોડી, મનને બ્રહ્મમાં સ્થિર કરી, સુખ-દુ:ખ, ટાઢ-તડકો, સારું-બૂરું વગેરે દ્વન્દ્વોથી અને અહપારથી મુક્ત થઈ મૃગની સાથે હવે હું વનમાં ફરીશ॥19॥

જે જોવામાં કે સાંભળવામાં આવે તે બધાને ખોટું જાણવું તેનું ધ્યાન કરવું નહિ તેનો ભોગ પણ કરવો નહિ. એ વિષયોથી જ સંસાર થાય છે અને સંસારમાં મોહ થતાં આત્માનો નાશ થાય છે એમ નક્કી જાણવું એને છોડે તો જ પરમાત્મામાં નિષ્ઠાવાળો થઈ શકે"

એવી રીતે કહી નહુષ રાજાના પુત્ર યયાતિએ પુત્રને યૌવન પાછું આપ્યું અને એની પાસેથી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા પાછી લઈને સ્પૃહા રહિત થઈ ગયો॥21॥

દ્રુહ્યુંને અગ્નિકોણનો રાજા બનાવ્યો, યદુને દક્ષિણ દિશાનો રાજા બનાવ્યો, તુર્વસુને પશ્ચિમ દિશાનો રાજા બનાવ્યો, અનુને ઉત્તર દિશાનું રાજ્ય આપ્યું॥22॥

પૂરુને બાકીની બધી પૃથ્વીનો રાજા કર્યો. એમ જો કે બીજા પુત્રો પુરુથી મોટા હતા છતાં બધાને પૂરુની આજ્ઞામાં રાખીને યયાતિ વનમાં ગયો॥23॥

જેમ પાંખ આવતાં પંખી જન્મથી સેવેલા માળાને છોડી દે છે તેમ હજારો વર્ષ ભોગવેલા વિષયોને યયાતિએ ક્ષણવારમાં છોડી દીધા॥24॥

સર્વ સન છોડીને યયાતિ આત્માનો અનુભવ કરવા લાગ્યો. એનાથી ગુણનાં કાર્ય છૂટી ગયાં. પછી પર અને શુદ્ધ એવા વાસુદેવરૂપ બ્રહ્મમાં ભગવદ્ભક્તને ગતિ થાય છે તેવી મુક્તિરૂપ ગતિને પ્રાપ્ત થયો॥25॥

સ્ત્રી પુરુષ સ્નેહમાં ગાંડા બને છે એવી પરિહાસ રૂપે પતિ એ કહેલી ગાથા સાંભળી વૈરાગ્ય થયો॥26॥

જેમ પરબમાં જળ પીવાને માણસો ભેગા થાય અને પોતપોતાનાં કામમાટે છૂટાં પડે તેમ ભાઈ, માતા, પિતા, પતિ, દીકરા બધાં ઈશ્વર-ઇચ્છાથી ભેગાં થાય છે અને એની ઇચ્છાથી છૂટાં પડે છે એમ એ માનવા લાગી॥27॥

બધું સ્વપ્નના જેવું માની એણે સર્વનો ત્યાગ કર્યો અને શ્રીકૃષ્ણમાં મન રાખીને દેવયાનીએ પોતાના શરીરને છોડી દીધું॥28॥
નમસ્તુભ્યં ભગવતે વાસુદેવાય વેધસે।
સર્વભૂતાધિવાસાય શાન્તાય બૃહતે નમ:॥29॥
ઐશ્વર્યાદિ છ ધર્મોથી પૂર્ણ એવા આપને હું નમસ્કાર કરું છું. જગતના બનાવનાર, સર્વ ભૂતના અન્તરાત્મા હોવા છતાં શાંત બ્રહ્મરૂપ એવા વાસુદેવ ભગવાનને મારા નમસ્કારહો॥ 29॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (ચન્દ્રવંશ નામના બીજા પ્રકરણનો છઠ્ઠો, અવાન્તર મધ્યમ પ્રકરણનો ત્રીજો) "યયાતિ વિરક્ત થઈ વનમાં ગયા ત્યાં એમની મુક્તિ થઈ"
ઓગણીસમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 20 પૂરુના વંશમાં દુષ્યન્ત તથા ભરત મોટા રાજા થયા

વિશેષ: પૂરુના વંશમાં દુષ્યન્ત અને એના પુત્ર ભરતનું ચરિત્ર આ વીસમા અધ્યાયમાં કહેવાનું છે કેમકે એ બધા રાજાઓ મહાત્માઓ થયા છે.
શ્રીશુક ઉવાચ
પૂરોર્વશં પ્રવક્ષ્યામિ યત્ર જાતોડસિ ભારત।
યત્ર રાજર્ષયો વંશ્યા બ્રહ્મવંશ્યાશ્ચ જજ્ઞિરે॥1॥
શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : જેમાંથી ભારતવંશનો ઉદ્ભવ થયો તેવા પૂરુવંશને હવે હું કહું છું. તમે પણ એમાં જ જુમ્યા છો. એ વંશમાં ઘણા રાજર્ષિ અને બ્રહ્મર્ષિઓ એટલે કે ક્ષત્રિયો અને બ્રાહ્મણો જુમ્યા છે॥1॥
પૂરુનો પુત્ર જન્મેજય થયો તેનો પ્રચિન્વાન, તેનો પ્રવીર, પ્રવીરનો નમસ્યુ અને નમસ્યુનો ચારુપદ થયો॥2॥
ચારુપદનો સુદ્યુ, સુદ્યુનો બહુગવ, બહુગવનો સંયાતિ, સંયાતિનો અહંયાતિ અને અહંયાતિનો રૌદ્રાશ્વ નામનો પુત્ર થયો॥3॥
એ રૌદ્રાશ્વનો ધૃતાચી નામની અપ્સરાથી, મુખ્ય પ્રાણથી જેમ દશ ઇન્દ્રિયો થાય તેમ, ઋતેયુ, કુક્ષેયુ, સ્થણ્ડિલેયુ, કૃતેયુ, જલેયુ, સન્તતેયુ, ધર્મેયુ, સત્યેયુ, વ્રતેયુ અને દશમો વનેયુ થયા વનેયુ બધાથી નાનો પુત્ર હતો॥4-5॥
ઋતેયુનો રન્તિભાર નામનો પુત્ર થયો. હે નૃપ! રન્તિભારના સુમતિ, ધ્રુવ અને અપ્રતિરથ નામના ત્રણ પુત્ર થયા અને અપ્રતિરથનો કણ્વ થયો॥6॥
કણ્વનો મેધાતિથિ, મેધાતિથિથી પ્રસ્કણ્વ વગેરે બ્રાહ્મણો થયા. સુમતિનો રૈભ્ય થયો અને આ જ રૈભ્યનો પુત્ર દુષ્યન્ત થયો॥7॥

એ દુષ્યન્ત મૃગયા કરવા વનમાં ગયો હતો. ત્યાં એ કણ્વના આશ્રમે જઈ ચડ્યો॥8॥
એમાં દાખલ થતાં ત્યાં જ એણે પોતાની કાન્તિવડે આશ્રમને શોભાવતી જાણે દેવની માયા હોય તેવી, સ્ત્રીને જોઈને એ મોહિત થયો. કેટલાક શૂરવીર સાથે કન્યા પાસે જઈને દુષ્યન્ત એ વરારોહાની સાથે બોલ્યો॥9॥
એ એના દર્શનથી આનન્દ પામ્યો અને દર્શન માત્રથી એનો પરિશ્રમ જતો રહ્યો. કામથી જરા ઉષ્ણ થઈને મન્દ હાસ્યવડે મીઠી વાણીથી એ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો:॥10॥
"હે કમળની પાંખડી જેવાં નેત્રવાળી! તું કોણ છે? હે હૃદયનમે! તું કોની પુત્રી છે? આ નિર્જન વનમાં શું કરવાની ઇચ્છાથી તું આવી છે? હે સુમધ્યમે! હું સ્પષ્ટપણે જોઈ શકું છું કે તું કોઈ રાજાની કન્યા છે કેમકે પૂરુવંશના રાજાઓનું ચિત્ત અધર્મમાં રમે નહિ. જો તું ઇતર વર્ણની હોય તો મારું મન તારામાં કામવાળું થાય નહિ. જો એ થયું છે તો તું રાજપુત્રી હોવી જોઈએ એમાં સન્દેહ નથી"
શકુન્તલા બોલી: "હું વિશ્વામિત્ર અને મેનકાથી ઉત્પન્ન થયેલી પુત્રી છું. મેનકાએ મને વનમાં છોડી દીધી એ વાત ભગવાન્ કણ્વ જાણે છે. હે વીર! આપની હું શું સેવા કરું?॥13॥
હે કમલનયન! આવો, બેસો અને અમારું સ્વાગત સ્વીકારો. આ સામો આરોગો અને આપને ગમે તો અહીં રહો"
આ પ્રમાણે શકુન્તલાએ કહ્યું ત્યારે દુષ્યન્ત બોલ્યા :"હે સુન્દરી! તમે કુશિકના વંશનાં છો તેથી તમે અતિથિ સત્કાર કરો એ યોગ્ય જ છે. કારણ કે રાજકન્યાઓ પોતે જ પોતાને યોગ્ય વર પસન્દ કરી લેતી હોય છે॥15॥
શકુન્તલાએ એના કથનનો સ્વીકાર કર્યો ત્યારે રાજા દુષ્યન્ત શકુન્તલાને ધર્મની મર્યાદાને સાચવીને પરણ્યા. દેશ કાળના વિભાગને જાણનાર રાજાએ એની સાથે ગાન્ધર્વવિધિથી લગ્ન કર્યુ કેમકે ક્ષત્રિયને માટે એ વિવાહ વખણાયેલો છે॥16॥
અમોઘ વીર્યવાળા રાજર્ષિએ એમાં પોતાનું વીર્ય ધારણ કર્યું અને બીજે દિવસે એ પોતાને ઘેર ગયો. શકુન્તલાને ગર્ભના દિવસો પૂરા થતાં પુત્રનો પ્રસવ થયો॥17॥
કણ્વે વનમાં એ કુમારની જાતકર્મ આદિ ક્રિયાઓ કરી. એ બાળક તો મોટો થતાં સિંહને પકડી એને બાંધી એની સાથે રમત કરવા લાગ્યો॥18॥
ભગવદંશ દુષ્યન્તથી ઉત્પન્ન થયેલા એ પરાક્રમી પુત્રને લઈ પ્રમદાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવી શકુન્તલા પોતાના પતિ દુષ્યન્ત પાસે આવી॥19॥
જ્યારે રાજાએ પુત્રને તેમજ સ્ત્રીને નિર્દોષ છતાં સ્વીકાર્યો નહિ ત્યારે બધાં લોકો સાંભળે તેમ આકાશમાંથી અશરીરવાણી થઈ॥20॥
"માતા તો પુત્રને ધારણ કરનાર માત્ર ધમણ જેવી છે. વાસ્તવમાં પુત્ર પિતાનો જ છે કારણ કે પિતા જ પુત્રના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી હે દુષ્યન્ત! શકુન્તલાનો તિરસ્કાર ન કરો, પોતાના પુત્રનું ભરણ-પોષણ કરો॥21॥

રેત ધારણ કરનાર જ પુત્રનો હકદાર થાય છે. એ પુત્ર પુંનામના નરકથી પિતાનું રક્ષણ કરે છે. તમે જ આ શકુન્તલામાં ગર્ભાધાન કરનાર છો. શકુન્તલા જે કહે છે તે જ ખરું છે॥22॥

ત્યારે દુષ્યન્તે પુત્રને રાખ્યો. એ ભરત નામે રાજા થયો. પિતા પરલોક ગયા પછી ભરત પણ ચક્રવર્તી રાજા થયો. એ ભગવાનના અંશરૂપ હતો. આજ પણ પૃથ્વી ઉપર તેનો મહિમા ગવાઈ રહ્યો છે॥23॥

એ ભરત રાજાને જમણા હાથમાં ચક્રનું ચિહ્ન હતું અને ચરણોમાં કમળની કળીનું ચિહ્ન હતું. મહાભિષેકની વિધિથી રાજાધિરાજના પદ ઉપર તેનો અભિષેક થયો. તે બહુ જ શક્તિશાળી રાજા હતો॥24॥

એ ભરત રાજાએ ભગવાનની આરાધના અર્થે મમતાના પુત્ર દીર્ઘ તમા નામના મુનિને બોલાવી એને પુરોહિત બનાવ્યા અને એમનીદ્વારા ગના સાગરથી ગનોત્રી સુધીના ગનાના કિનારા ઉપર પંચાવન અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. પ્રયાગથી યમનોત્રી સુધીના યમુના નદીના કિનારા ઉપર એણે 78 પવિત્ર ઘોડા બાંધ્યા અને ઘણા પૈસા આપીને એટલા બીજા અશ્વમેધ યજ્ઞ પણ એણે કર્યા॥25॥

દુષ્યન્તના પુત્ર ભરત રાજાએ જે ઉત્તમ ગુણવાળી જમીન ઉપર યજ્ઞ ચેતવ્યો હતો તે જગ્યા ઉપર હજારો બ્રાહ્મણોને બે-બે કરી ગાયો વહેંચી હતી॥26॥

એણે તેત્રીસસો ઘોડાઓને બાંધી એટલા અશ્વમેધ કર્યા. એમ કરીને બીજા રાજાઓને વિસ્મય પમાડ્યા. માયાના વૈભવવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભરત રાજા માયાને તરી ગયા॥27॥

યજ્ઞનું એક કર્મ 'મષ્ણાર' માં ધોળા દાતવાળા અને સોનાના આભરણથી શણગારેલા કાળા મૃગ જાતિના 14 લાખ હાથીનું એણે દાન આપ્યું॥28॥

જેમ હાથીથી સ્વર્ગમાં પહોંચી શકાતું નથી તેમ ભરતનાં પહેલાંનાં કે એની પછીના રાજાઓ કે વર્તમાન રાજાઓ એના કર્મનું અનુકરણ કરવાને શક્તિમાન નથી॥29॥

કિરાત, હૂણ, યવન, અન્ધ્ર, કંક, ખશ અને શકના વંશના રાજાઓ બ્રાહ્મણને માનનારા ન હોવાથી મ્લેચ્છ હતા તે બધાને દિગ્વિજય વખતે મારી નાખ્યા॥30॥

વળી ભળવાન દૈત્યો પણ દેવોને જીતીને રસાતળમાં દેવની સ્ત્રીઓને લઈને ચાલ્યા ગયા હતા તે બધાને મારી દેવની સ્ત્રીઓને ભરતે પાછી લાવી દેવોને આપી. જે બીજા પ્રાણીઓ પણ એની સાથે ગયા હતા તે પ્રાણીઓને પણ પાછા લાવી દેવોને આપ્યા॥31॥

ભરતના શાસનકાળમાં પૃથ્વી અને આકાશ પ્રજાના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરતાં હતાં. પૃથ્વી ઉપર એની આજ્ઞા 27,000 વર્ષ સુધી અવિચ્છિન્ન ચાલી॥32॥

ત્યાર પછી એને ત્રિલોકનું ચક્રવર્તિ રાજ્ય, ઐશ્વર્ય, એની લક્ષ્મી, અપ્રતિહત આજ્ઞા અને પ્રાણ વગેરે ભગવત્પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબન્ધક લાગ્યાં તેથી એને છોડી એણે વૈરાગ્યનો આશ્રય કર્યો અને વનમાં જઈ ભક્તિવડે ભગવાનને પ્રાપ્ત કર્યા॥33॥

હે પરીક્ષિત! વિદર્ભરાજની ત્રણ કન્યાઓ સમ્રાટ ભરતની પત્નીઓ હતી. તેમને પુત્રો થયા હતા પણ એ મારે લાયક નથી એમ જ્યારે એણે કહ્યું ત્યારે રાજા અમારો ત્યાગ કરશે એ

ભયથી રાણીઓએ પુત્રોને મારી નાખ્યા તેથી ભરતનો વંશ ન રહ્યો॥34॥
જ્યારે ભરતનો વંશ વિચ્છિન્ન થયો ત્યારે એણે પુત્રમાટે મરુત્સ્તોમ નામનો યજ્ઞ કર્યો તેમાં દેવો પ્રસન્ન થયા અને એને ભરદ્વાજ નામનો પુત્ર આપ્યો॥35॥
ભરદ્વાજની ઉત્પતિનો પ્રસન આ પ્રમાણે છે:બૃહસ્પતિના ભાઈ ઉતથ્યની સ્ત્રી મમતા સગર્ભા હતી છતાં એ ચોરીથી મૈથુન કરવા પ્રવૃત્ત થયા. મમતાના પેટમાં ગર્ભ રહેવાની જગ્યા નહોતી તેથી ઉદરસ્થ (દીર્ઘતમાએ) ગર્ભે બૃહસ્પતિના વીર્યને ધારણ કરવાની ના કહી ત્યારે બૃહસ્પતિએ ક્રોધ કરી "તું આંધળો થા" એવો શાપ આપ્યો અને બળાત્કારે મમતામાં વીર્યસેચન કર્યું॥36॥
બૃહસ્પતિના શાપથી ગર્ભમાં રહેલો દીર્ઘતમા આંધળો થયો. બૃહસ્પતિના વીર્યને ગર્ભસ્થ દીર્ઘતમાએ પાટુ મારી તેથી એ બહાર પડ્યું. તત્કાળ એ વીર્યમાંથી કુમાર થયો. મમતાને બીજા વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો છોકરો રાખવાનું મન થયું નહિ. કેમકે પતિને ખબર પડે તો એનો ત્યાગ કરે; ત્યારે દેવોએ એ બનનેનું નામ લઈ એ પ્રમાણે શ્લોક કહ્યો॥37॥
"હે મૂઢ! હે બૃહસ્પતે! તમો બનનેથી આ થયો માટે દ્વાજ કહેવાય. એનું ભર-પોષણ કરો" મમતાએ એ ન સ્વીકાયુરૂં ત્યારે બૃહસ્પતિએ પણ એનું રક્ષણ કર્યું નહિ; બનને એને મૂકીને ચાલ્યાં ગયાં અને વારંવાર 'ભર-દ્વાજ' એમ કહ્યું તેથી એનું નામ 'ભરદ્વાજ' પડ્યું॥38॥
ચોદ્યમાના સુરૈરેવં મત્વા વિતથમાત્મજમ્।
વ્યસૃજન્ મરુતોડબિભ્રન્ દત્તોડયં વિતથેન્વયે॥39॥
દેવતાઓએ આ પ્રમાણે નામની વ્યુત્પત્તિ કરી બતાવી. તો પણ મમતા એમ જ સમજી કે મારે આ પુત્ર વિતથ અર્થાત્ અન્યાયથી (વ્યભિચારથી) થયો છે. તેથી તેણે તે બાળકને ત્યાગ કરી દીધો. મરદ્ગણોએ એનું પાલન કર્યુ અને જ્યારે રાજા ભરતનો વંશ નાશ થયો ત્યારે તેને લાવી ભરતને આપી દીધો. આ જ વિતથ (ભરદ્વાજ) ભરતનો દત્તક પુત્ર થયો॥39॥
ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (ત્રીજા ચન્દ્રવંશ નામના પ્રકરણનો સાતમો અને અવાન્તર ત્રીજા ઉત્તમ પ્રકરણનો પહેલો) "પૂરુના વંશમાં દુષ્યન્ત તથા ભરત મોટા રાજા થયા"
વીસમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 21 રન્તિદેવ રાજાનું આખ્યાન

વિશેષ: ભરતના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ રન્તિદેવ રાજાએ ભગવાનને પ્રસન્ન કરે એવું વ્રત કર્યું એ વાત આ એકવીસમાં અધ્યાયમાં આવે છે.
વિતથસ્ય સુતો મન્યુર્બૃહત્ક્ષત્રો જયસ્તત:।
મહાવીર્યો નરો ગર્ગ: સંસ્કૃતિસ્તુ નરાત્મજ:॥1॥
શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : વિતથ (ભરદ્વાજ) નો પુત્ર મન્યુ થયો. મન્યુને બૃહત્ક્ષત્ર, જય, મહાવીર્ય, નર અને ગર્ભ એમ પાંચ પુત્ર થયા. નરનો પુત્ર સુપૃતિ થયો॥1॥

હે પાણ્ડુનન્દન! એ સપૃતિને ગુરુ અને રન્તિદેવ નામના બે પુત્રો થયા. તેમાં રન્તિદેવનો યશ આ લોકમાં તેમજ સ્વર્ગ આદિમાં ગવાય છે॥2॥

એને દ્રવ્ય ખલાસ થયું હતું. જે કાંઈ મળતું તે બીજાને આપી દેતો, પોતે નિષ્કિચન અને ભુભુક્ષિત હતો અને કુટુમ્બવાળો હોવાથી દુ:ખી હતો॥3॥

એ રન્તિદેવને 48 દિવસ તો પાણી વગર વીતી ગયા ત્યારે 49 દિવસે એને યદૃચ્છાથી દૂધમાં બનાવેલી યવની ખીર અને પાણી એ બે ચીજ આવી મળી॥4॥

એનું કુટુમ્બ ખૂબ દુ:ખી હતું. એમનાં શરીર ભૂખ અને તૃષાથી કમ્પતાં હતાં. રન્તિદેવ ભોજન કરવાનો વિચાર કરે છે એટલામાં તો કોઈ બ્રાહ્મણ અતિથિ એને ઘેર આવી ચડ્યો॥5॥

રન્તિદેવે એનો સત્કાર કર્યો અને જે અન્ન એને મળ્યું હતું તેમાંથી શ્રદ્ધાપૂર્વક એનો ભાગ કાઢી આપ્યો કેમકે સર્વત્ર એ જીવમાત્રમાં ભગવાનને દેખતો હતો; તેથી એણે બ્રાહ્મણને ભોજન આપ્યું અને બ્રાહ્મણ દેવતાં ભોજન કરીને ચાલ્યા ગયા॥6॥

બ્રાહ્મણના ગયા પછી જે રહ્યું હતું તે ખાવાનો વિચાર કરે છે એટલામાં હે મહીપતે! કોઈ શૂદ્ર અતિથિ આવ્યો એને પણ ભગવાનનુંસ્મરણ કરી રાખેલ હતું તેમાંથી એણે ખવડાવી દીધું॥7॥

ખાઈ પીને શૂદ્ર ગયો. ત્યાં તો બીજો અતિથિ કૂતરાઓને સાથે લઈ આવ્યો અને બોલ્યો:"હે રાજન્! હું કૂતરાઓની સાથે બહુ ભૂખ્યો છું માટે મને અને કૂતરાઓને કંઈક અન્ન આપો"

રન્તિદેવે એનો આદર કર્યો જે બાકી અન્ન બચ્યું હતું તે બધું માનપૂર્વક એને આપી અને એના કૂતરાઓને પણ નમસ્કાર કર્યા॥9॥

હવે એની પાસે માત્ર જલ બાકી રહ્યું હતું તે પણ એક જણને પૂરું થાય તેટલું જ હતું. એ બધામાં વહેંચી લઈ પીવાનો વિચાર કરે છે ત્યાં નીચ જાતનો માણસ આવી બોલ્યો:"હું અશુભ અને નીચ છું. મને જલ આપો"

એની વાણી ઉપરથી એ ઘણો તૃષિત હોય એમ જણાતું હતું. તૃષાને લીધે એને બોલવામાં શ્રમ પડતો હતો. એના હીન વચનને સાંભળીને રન્તિદેવને બહુ દુ:ખ થયું એને પ્રથમ તો અમૃત સરખા વચનથી કહેવા લાગ્યો॥11॥

એના મોંમાંથી અત્યન્ત દયાળુનું વચન નીકળ્યું:"હું અણિમા આદિ આઠ સિદ્ધિઓને કે મોક્ષને ઇચ્છતો નથી પણ મારી તો ઇચ્છા એવી છે કે બધા દુ:ખીના હૃદયમાં રહી એના દુ:ખનો ભોગ હું કરું અને એ બધા દુ:ખરહિત થઈ શાન્ત રહે॥12॥

અતિ દીન અને જીવવાની ઇચ્છાવાળા અતિથિને હું જળ આપું અને એનાવડે મારી ક્ષુધાનો અને તૃષાનો શ્રમ અને શરીરનો શ્રમ, દૈન્ય, શોક, ખેદ, મોહ વગેરે જતાં રહે"

એમ બોલી જળ હતું તે પણ પિપાસાથી મરતા પુલકશને રાજાએ આપી દીધું કેમકે સ્વભાવથી જ રન્તિદેવ ધીરજવાળો અને દયાળુ હતો॥14॥

એ સમયે ભગવાનની સ્વેચ્છાથી પોતે સર્વત્ર વ્યાપક હોવાથી વરને ઇચ્છા રાખનાર લોકોને વરદાન આપનારા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ વગેરે દેવો ત્યાં પ્રકટ થયા. પ્રથમ અતિથિ, શૂદ્ર,

ચાણ્ડાલ વગેરે દેખાયા તે પણ માયિક હતા. એમ દેવમાયાને પોતે જાણી ગયા॥15॥

રન્તિદેવે એમને નમસ્કાર કર્યા અને પોતે નિ:સન અને નિ:સ્પૃહ રહ્યા. પોતે વાસુદેવ ભગવાન્માં ભક્તિવાળા હોવાથી એમને ભક્તિપૂર્વક નમન કર્યુ॥16॥

ભગવાન્ સિવાય બીજું જેને કાંઈ ઇચ્છિત નથી તેવા રન્તિદેવનું તો એક ભગવન્નિષ્ઠ જ ચિત્ત હતું તેથી એને ત્રિગુણાત્મક માયા સ્વપ્નની પેઠે દેખાવી બંધ થઈ॥17॥

એ રન્તિદેવના સનના પ્રતાપે કેટલાય એને અનુસરનારા પણ નારાયણ-પરાયણ યોગીઓ થઈ ગયા॥18॥

મન્યુ પુત્ર ગર્ગનો પુત્ર શિનિ થયો, શિનિનો પુત્ર ગાર્ગ્ય થયો. જો કે ગાર્ગ્ય ક્ષત્રિય હતો છતાં એનાથી બ્રાહ્મણવંશ ચાલ્યો. મહાવીર્યનો દુરિતક્ષય નામનો પુત્ર થયો. તેના ત્રય્યારુણી, કવિ અને પુષ્કરારુણિ નામના ત્રણ પુત્રો થયા॥19॥

એ ક્ષત્રિયપણામાંથી બ્રહ્માણપણાને પામ્યા. વિતથના બીજા પુત્ર બૃહત્ક્ષત્રનો પુત્ર હસ્તી થયો જેણે હસ્તિનાપુર વસાવ્યું॥20॥

એ હસ્તીને અજમીઢ, દ્વિમીઢ અને પુરુમીઢ નામના ત્રણ પુત્ર થયા. અજમીઢના પુત્રોમાં પ્રિયમેધ વગેરે બ્રાહ્મણો થયા॥21॥

આ જ અજમીઢના એક પુત્રનું નામ બૃહદિષુ હતું, બૃહદિષુનો બૃહદ્ધનુ, બૃહદ્ધનુનો બૃહત્કાય અને એનો જયદ્રથ થયો॥22॥

જયદ્રથનો પુત્ર વિશદ અને વિશદનો સેનજિત્ થયો. સેનજિત્ના ચાર પુત્ર થયા રુચિરાશ્વ, દૃઢહનુ, કાશ્ય અને વત્સ॥23॥

રુચિરાશ્વનો પુત્ર પાર અને પારનો પૃથુસેન હતો. પારના બીજા પુત્રનું નામ નીપ હતું. એને સો પુત્ર હતા॥24॥

આ જ નીપે (છાયા) *શુકની કન્યા કૃત્વી સાથે લગ્ન કયુર્ હતું. તેનાથી બ્રહ્મદત્ત નામનો પુત્ર થયો. બ્રહ્મદત્ત મહાન યોગી હતો તેણે પોતાની પત્ની (ગૌ) સરસ્વતીના ગર્ભથી વિષ્વક્સેન નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો॥25॥

વિશેષ: વ્યાસજીના પુત્ર મહાયોગી શુક થયા તે તો જુમ્યા અને ચાલતા થઈ ગયા એમ પ્રથમ સ્કંધમાં વર્ણન છે પણ હરિવંશમાં શુકનો જન્મ આમ કહ્યો છે. વ્યાસજીથી અરણી નામની સ્ત્રીમાં શુક ઉત્પન્ન થયા અને એ અરણીમાં કૃષ્ણ, ગૌરપ્રભ, ભૂરિસુત અને અજ નામના પુત્રોને અને કીર્તિમતી નામની કન્યા, (તે બ્રહ્મદત્તની માતા અને અણુહની મહિષી થશે) તેને ઉત્પન્ન કર્યા. અહીં શુકદેવજીને આવો સંસાર ન સમ્ભવે પણ વ્યાસજીને બહુ વિરહ થયો ત્યારે છાયા શુક મૂકીને પોતે ચાલ્યા ગયા હોય અને એ છાયાનો આ વંશ સમ્ભવે. કેટલાક એ અરણીના પુત્ર શુકથી જુદો જ શુક, ભાગવતની કથા પરીક્ષિતને સંભળાવનાર છે એમ કહે છે. બીજા ટીકાકારો પુરાણાન્તરની કથા જુદી રીતે લખે છે.

એ વિષ્વક્સેને જૈગીષવ્ય નામના મુનિના ઉપદેશથી યોગશાસ્ત્ર કર્યુ હતું. એનો ઉદક્સ્વન અને ઉદક્સ્વનનો ભલ્લાદ નામનો પુત્ર થયો. આ બધા ગણાવ્યા તે બધા બૃહદિષુના વંશના

રાજાઓ થયા॥26॥
દ્વિમીઢનો પુત્ર યવીનર, યવીનરનો કૃતિમાન, કૃતિમાનનો સત્યધૃતિ, સત્યધૃતિનો દૃઢનેમિ અને દૃઢનેમિનો સુપાર્શ્વ થયો॥27॥
સુપાર્શ્વનો સુમતિ, સુમતિનો સન્નતિમાન અને તેનો કૃતિ થયો તેણે હિરણ્યનાભ પાસેથી યોગવિદ્યા પ્રાપ્ત કરી હતી અને 'પ્રાચ્યસામ' નામની ઋચાઓની છ સંહિતાઓ કહી હતી. એનો પુત્ર નીપ થયો. એને ઉગ્રાયુધ નામનો પ્રસિદ્ધ પુત્ર થયો. ઉગ્રાયુધનો ક્ષેમ્ય, તેનો સુવીર અને સુવીરનો રિપુઞ્જય થયો॥28-29॥
એને બહુરથ નામનો પુત્ર થયો. આ અજમીઢ અને દ્વિમીઢના વંશ કહ્યા. દ્વિમીઢના ભાઈ પુરુમીઢને પ્રજા ન હતી. અજમીઢના વંશમાં પ્રિયમીઢ વગેરે કેટલાક બ્રાહ્મણો થયા, બૃહદ્દિષુ વગેરે ક્ષત્રિયો થયા. અજમીઢને નલિની નામની સ્ત્રીથી નીલ નામનો પુત્ર થયો તે નીલનો શાન્તિ થયો॥30॥
શાન્તિનો સુશાન્તિ, સુશાન્તિનો પુરુજ થયો, તેનો અર્ક થયો, તેનો ભર્મ્યાશ્વ થયો; તેને મુદ્ગલ, યવીનર, બૃહદ્દિષુ, કામ્પિલ્ય અને સઞ્જય નામના પાંચ પુત્રો થયા॥31॥
એ ભર્મ્યાશ્વે કહ્યું, "આ મારા પુત્રો પાંચ દેશો (શબ્દાદિ વિષયો) નું શાસન કરવા સમર્થ (પઞ્ચ અલમ્) છે" તેથી તે પઞ્ચાલ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. આમાં મુદ્ગલથી મૌદ્ગલ્ય નામના બ્રાહ્મણ ગૌત્રની પ્રવૃત્તિ થઈ॥32-33॥
ભર્મ્યાશ્વના પુત્ર મુદ્ગલને મિથુન થયું તેમાં પુરુષ દિવોદાસ અને કન્યા અહલ્યા થઈ. એ અહલ્યા ગૌતમને આપી. ગૌતમનો શતાનન્દ નામનો પુત્ર થયો॥34॥
શતાનન્દનો પુત્ર સત્યધૃતિ થયો, તે ધનુર્વિદ્યામાં અત્યન્ત નિપુણ હતો. એનો પુત્ર શરદ્વાન થયો. એકવાર ઉર્વશીને જોઈને શરદ્વાનનું વીર્ય મુઞ્જના થૂમડા ઉપર સ્રવી પડ્યું તેથી એક શુભ લક્ષણવાળા પુત્ર અને પુત્રીનો જન્મ થયો॥35॥
તદ્ દૃષ્ટ્વા કૃપયાગૃહ્ણાચ્છન્તનુર્મૃગયાં ચરન્।
કૃપ: કુમાર: કન્યા ચ દ્રોણપત્નયભવત્ કૃપી॥36॥
શન્તનું રાજા મૃગયા કરવા વનમાં આવેલા તેણે એ કન્યા અને કુમારને જોયાં; એને પોતે દયાવશ પોતાને ઘેર લઈ ગયા એમાં કુમાર હતો તે કૃપાચાર્ય થયો અને કન્યા હતી તે દ્રોણાચાર્યની સ્ત્રી કૃપી થઈ॥36॥
ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (બીજા ચન્દ્રવંશ નામના પ્રકરણનો આઠમો અને અવાન્તર ઉત્તર પ્રકરણનો બીજો) "રન્તિદેવ રાજાનું આખ્યાન" નામનો એકવીસમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 22 અજમીઢ રાજાના વંશનું વર્ણન

વિશેષ: જેના વંશમાં અર્જુન, દુર્યોધન, જરાસસ્ત્ર વગેરે રાજાઓ થયા છે તે અજમીઢ રાજાનો વંશ આ બાવીસમા અધ્યાયમાં કહેવામાં આવે છે.

મિત્રેયુશ્ચ દિવોદાસાચ્ચ્યવનસ્તત્સુતો નૃપ।
સુદાસ: સહદેવોઽથ સોમકો જન્તુજન્મકૃત્॥1॥

શ્રીશુકદેવજી કહ્યું : મુદ્ગલના વંશમાં થયેલા દિવોદાસનો પુત્ર મિત્રેયુ થયો. હે નૃપ! એને ચ્યવન, સુદાસ, સહદેવ અને સોમક એ ચાર પુત્રો થયા. સોમકને સો પુત્રો હતા. એમાં સૌથી મોટો જન્તુ અને સૌથી નાનો પૃષત હતો. પૃષતના પુત્ર દ્રુપદ હતા, દ્રુપદને દ્રૌપદી નામની પુત્રી અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વગેરે પુત્રો થયા॥1-2॥

ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો ધૃષ્ટકેતુ થયો. આ બધા જ ભમ્ર્યાશ્વ વંશમાં જન્મેલા અને એ 'પાઞ્ચાલ' કહેવાયા. અજમીઢના બીજા પુત્ર ઋક્ષને સંવરણ નામનો પુત્ર થયો॥3॥

સંવરણનો વિવાહ સૂર્યની કન્યા તપતી સાથે થયો. એના જ ગર્ભથી કુરુક્ષેત્રના સ્વામી કુરુનો જન્મ થયો. એ કુરુના પરીક્ષિત, સુન્ધત્વા, જહ્નુ અને નિષધાશ્વ નામના ચાર પુત્રથયા॥4॥

સુધન્વાનો સુહોત્ર, એનો ચ્યવન, એનો કૃતી એનો ઉપરિચર વસુ અને ઉપરિચર વસુના બૃહદ્રથ જેમાં મુખ્ય છે એવા પુત્રોથયા॥5॥

એમાં કુશામ્બ, મત્સ્ય, પ્રત્યગ્ર, ચેદિપ વગેરે ચેદિ દેશના રાજા થયા. બૃહદ્રથથી કુશાગ્ર થયો અને એનો ઋષભ થયો॥6॥

એનો સત્યહિત થયો. એનો પુષ્પવાન અને પુષ્પવાનનો જહુ નામે પુત્ર થયો. બૃહસ્થને બીજી સ્ત્રીથી એક શરીરના બે ટુકડા જુમ્યા॥7॥

એને માતાએ બહાર ફેંકાવી દીધા. ત્યારે 'જરા' નામની રાક્ષસીએ જીવતો થઈ જા, જીવતો થઈ જા એમ કહી રમતાં-રમતાં એ બનને ટુકડાને જોડી દીધા. તેજ જોડેલો બાળક જરાસંધથયો॥8॥

એનો પુત્ર સહદેવ થયો એનો સોમાપિ અને સોમાપિનો શ્રુતશ્રવા થયો. કુરુના જયેષ્ઠ પુત્ર પરીક્ષિતને પુત્ર ન હતો. કુરુના પુત્ર જહ્નુનો પુત્ર સુરથ થયો॥9॥

સુરથનો વિદૂરથ થયો, તેનો સાર્વભૌમ થયો. એનો જયસેન અને જયસેનનો રાધિક થયો. રાધિકનો પુત્ર અયુત થયો॥10॥

એ અયુતનો ક્રોધન થયો, તેનો દેવાતિથિ થયો. તેનો ઋષ્ય થયો, તેનો દિલીપ થયો, તેનો પ્રતીપ નામે પુત્ર થયો॥11॥

એ પ્રતીપને દેવાપિ, શન્તનુ અને બાહ્લીક નામના ત્રણ પુત્રો થયા, તેમાં દેવાપિ પિતાનું રાજ્ય છોડી વનમાં ચાલ્યોગયો॥12॥

ત્યારે તેનાથી નાનો શન્તનું રાજા થયો, તે પૂર્વે મહાભિષ નામે પ્રસિદ્ધ હતો. એ જેને હાથ લગાડે તે જુનું મટી નવું થઈ જાય, વૃદ્ધ હોય તો યુવાન થઈ જાય એટલું જ નહિ પણ આરોગ્ય અને સુખ પણ એના સ્પર્શમાત્રથી થતું માટે તે 'શન્તનુ' (શં એટલે સુખ, તનુ એટલે શરીર, આકાર વગેરે) એ નામથી ઓળખાતો હતો. જ્યારે એના રાજ્યમાં બાર વર્ષ સુધી

વરસાદ ન પડ્યો ત્યારે એનું કારણ બ્રાહ્મણોને પૂછતાં એમણે કહ્યું કે "રાજ્યનો હક તમારા મોટા ભાઈનો છે, તે વનમાં ગયો અને તમે ગાદી પર છો તેથી તમે *પરિવેત્તા થયા, આને લઈને વરસાદ થતો નથી. જો નગર અને દેશની ઉન્નતિ કરવાં હોય તો મોટા ભાઈને રાજ્ય આપો॥13-15॥

વિશેષ: "દારાગ્નિહોત્રસંયોગ કુરુતે યોગ્રજે સ્થિતે, પરિવેત્તા સ વિજ્ઞેય: પરિવિત્તિસ્તુ પૂર્વજ:" જે પુરુષ પોતાનો મોટો ભાઈ હોવા છતાં એની પહેલાં જ વિવાહ અને અગ્નિહોત્રનો સંયોગ કરે છે તેને પરિવેત્તા જાણવો અને એનો મોટો ભાઈ 'પરિવિત્તિ' કહેવાય છે.

જ્યારે બ્રાહ્મણોએ એમ કહ્યું ત્યારે શન્તનું મોટા ભાઈ દેવાપિને મળ્યા અને "તમે રાજ્ય કરો" એમ કહ્યું. ત્યારે દેવાપિએ વેદવાક્યોનો અનાદર કર્યો. હવે શન્તનુના કારભારી અશ્મરાત વગેરેએ વિચાર્યુ કે "જો એ વેદની નિન્દા પાણ્ખડ વગેરે કરે તો જ એ પતિત થાય અને તો જ શન્તનુનો રાજ્યનો હક થાય અને વરસાદ વરસે" તેથી એ વનમાં ગયા અને એની પાસે બ્રાહ્મણોને એનીદ્વારા જ પાણ્ખડ શીખવી એને વેદવિમુખ કર્યો॥16॥

ત્યારે વરસાદ વરસ્યો. દેવાપિ યોગ કરી કલાપ ગ્રામમાં રહ્યો. જ્યારે કલિયુગના અન્તમાં સોમવંશ નાશ પામશે ત્યારે સત્યયુગની શરૂઆતમાં પૃથ્વી ઉપર સોમવંશને એ ફરી સ્થાપન કરશે. શન્તનુના નાના ભાઈ બાહ્લીકથી સોમદત્ત થયો. સોમદત્તને ભૂરિ, ભૂરિશ્રવા અને શલ નામે ત્રણ પુત્રો થયાં॥17-18॥

(બ્રાહ્મણના શાપથી ગનાજીને મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થયું) ગનાજી ભૂલોકમાં આવ્યાં. એનો સ્વયમ્વર થયો ત્યાં શન્તનું ગયા તે શન્તનુને ગનાજી પરણ્યાં. એનાથી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી ભીષ્મ નામના પુત્ર થયા. એ અન્ત:કરણને જીતનાર, સર્વ જ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ, મોટા ભગવદ્ભક્ત અને આત્મજ્ઞાની થયા॥19॥

તે જગતના સમસ્ત વીરોના અગ્રગણ્ય નેતા હતા, બીજાની તો વાત જ શું પણ તેમણે પોતાના ગુરુ ભગવાન્ પરશુરામજીને પણ યુદ્ધમાં સન્તુષ્ટ કરી દીધા હતા. શન્તનુંદ્વારા દાશરાજની *કન્યાના ગર્ભથી બે પુત્રો થયા-ચિત્રાનદ અને વિચિત્રવીર્ય. ચિત્રાનદને ચિત્રાંનદ નામના ગન્ધર્વે મારી નાખ્યો. આ જ દાશરાજની કન્યા સત્યવતીથી પરાશરજીથી મારા પિતા, ભગવાનના કલાવતાર સ્વયં ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસજી અવતર્યા. એમણે વેદોની રક્ષા કરી, હે પરીક્ષિત! મેં એમની પાસેથી જ આ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણનું અધ્યયન કર્યું હતું. આ પુરાણ પરમ ગોપનીય અત્યન્ત રહસ્યમય છે. તેથી જ મારા પિતાશ્રી ભગવાન્ વ્યાસજીએ પોતાના પૈલ વગેરે શિષ્યોને આનું અધ્યયન ન કરાવ્યું, મને જ એનો યોગ્ય અધિકારી સમજવામાં આવ્યો! એક તો હું એમનો પુત્ર હતો અને બીજું શાન્તિ વગેરે ગુણ મારામાં વિશેષ હતા. શન્તનુના બીજા પુત્ર વિચિત્રવીર્યે કાશિરાજની કન્યા અમ્બિકા અને અમ્બાલિકા સાથે લગ્ન કર્યું હતું. આ બનનેને ભીષ્મજી સ્વયમ્વરથી બલપૂર્વક લઈ આવ્યા હતા. વિચિત્રવીર્ય પોતાની બનને પત્નીઓમાં એટલા આસક્ત થઈ ગયા કે તેને ક્ષય થઈ ગયો અને તેનું મૃત્યું થયું॥20-24॥

વિશેષ: આ કન્યા વાસ્તવમાં ઉપરિચર વસુના વીર્યથી માછલીના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થઈ હતી. પણ દાશ (ખલાસી)દ્વારા તેનું પાલન થયેલ હોવાથી તે દાશકન્યા કહેવાઈ.(દાશ=માછીમાર, ખારવો)

એ નિ:સન્તાન ગુજરી ગયો. એની માતા સત્યવતીએ પોતાના પુત્ર વ્યાસને નિ:સન્તાન ભાઈ વિચિત્રવીર્યની સ્ત્રીઓમાં પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની આજ્ઞા કરતાં અમ્બિકાથી ધૃતરાષ્ટ્ર અને અમ્બાલિકાથી પાણ્ડુ બે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા અને તેની દાસીથી ત્રીજા પુત્ર વિદુરજી થયા॥25॥

ધૃતરાષ્ટ્રને ગાન્ધારીથી સો પુત્રો થયા તેમાં દુર્યોધન સૌથી મોટો હતો અને દુ:શલા નામની કન્યા થઈ॥26॥

પાણ્ડુની પત્ની કુન્તી હતી. ક્ષિધદમના શાપથી પાણ્ડુ સ્ત્રી સહવાસ કરી શક્તા ન હોતા. તેથી તેની પત્ની કુન્તીના ગર્ભથી ધર્મ, વાયુ અને ઇન્દ્રદ્વારા ક્રમશ: યુધિષ્ઠિર, ભીમસેન અને અર્જુન નામના ત્રણ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા. આ ત્રણે-ત્રણ મહારથીઓ હતા॥27॥

પાણ્ડુની માદ્રી નામની બીજી સ્ત્રીમાં અશ્વિનીકુમારોથી નકુલ અને સહદેવ નામે બે પુત્રો થયાં. દ્રૌપદીને પાંચ પાણ્ડવોથી પાંચ પુત્રો થયા તે તમારા કાકા થાય॥28॥

યુધિષ્ઠિરથી દ્રૌપદીમાં પ્રતિવિધ્ય થયો, ભીમથી શ્રુતસેન થયો, અર્જુનથી શ્રુતિકીર્તિ થયો, નકુલથી શતાનીક થયો, હે રાજન્! સહદેવથી શ્રુતકર્મા થયો॥29॥

યુધિષ્ઠિરથી પૌરવીમાં દેવક થયો. ભીમસેનને હિડમ્બાથી ઘટોત્કચ થયો॥30॥

એને કાલી નામની બીજી સ્ત્રીથી સર્વગત નામનો પુત્ર થયો. પર્વતની વિજ્યા નામની પુત્રીમાં સહદેવથી સુહોત્ર નામે પુત્ર થયો॥31॥

નકુલે કરેણુમતીમાં નરમિત્ર ઉત્પન્ન કર્યો, અર્જુને ઉલૂપી નામની નાગકન્યામાં ઇરાવાન નામના પુત્રને અને મણિપૂરના રાજાની પુત્રીમાં બભ્રુવાહનને ઉત્પન્ન કર્યા. એ બભ્રુવાહન અર્જુનનો પુત્ર હોવા છતાં એના નાનાનો જ પુત્ર ગણાયો. કેમકે મણિપુરના રાજાએ કન્યા આપી ત્યારે એવી શરત કરેલી કે એનો પુત્ર પોતે રાખશે॥32॥

અર્જુનથી સુભદ્રામાં તારા પિતા અભિમન્યુ થયા. એ અભિમન્યુએ બધા અતિરથીઓને જીતી લીધા હતા. અભિમન્યુથી ઉત્તરામાં તમે થયા છો॥33॥

કુરુઓ બહુ ઓછા થઈ ગયા ત્યારે ત્યાં તમે ઉત્તરાના ગર્ભમાં હતા તેના ઉપર અશ્વત્થામાએ બ્રહ્માસ્ત્ર મૂકેલું છતાં તમે કૃષ્ણના પ્રતાપે મૃત્યુમાંથી બચ્યા॥34॥

હે તાત! તમને ચાર પુત્રો થયા. જનમેજય, શ્રુતસેન, ભીમસેન અને પરાક્રમી ઉગ્રસેન॥35॥

તમને તક્ષક નાગ કરડશે અને તમારું એને લીધે મૃત્યુ થશે એ વાત જનમેજયના જાણવામાં આવતાં એ ક્રોધે ભરાઈ એ સર્પયાગના અગ્નિમાં સર્પોને હોમી દેશે॥36॥

કાવષેય તુરને પુરોહિત કરીને તે અશ્વમેધનો ઘોડો છોડી બધા રાજાઓને જીતીને ભગવાનનુંઅશ્વમેધયાગવડે યજન કરશે॥37॥

એ જનમેજયનો પુત્ર શતાનીક થશે તે યાજ્ઞવલ્ક્યની પાસેથી વેદત્રયી ભણીને, શૌનક પાસેથી અસ્ત્રજ્ઞાન અને કર્મજ્ઞાન સમ્પાદન કરશે. (અસ્ત્રજ્ઞાન કૃપાચાર્ય પાસેથી મેળવશે એમ વિષ્ણુ

પુરાણમાં કહેવામાં આવ્યું છે)॥38॥
એ શતાનીકનો પુત્ર સહસ્ત્રાનીક, તેનો અશ્વમેધજ થશે. એનો અસીમકૃષ્ણ અને એનો નેમિચક્ર થશે॥39॥
જ્યારે ગનાનદી હસ્તિનાપુરને તાણી જશે ત્યારે એ કૌશમ્બીમાં જઈને સુખપૂર્વક રહેશે. નેમિચક્રનો પુત્ર ચિત્રરથ અને ચિત્રરથનો કવિરથ થશે॥40॥
કવિરથનો પુત્ર વૃષ્ટિમાન, તેનો સુષેણ, તેનો સુનીથ, તેનો નૃચક્ષુ, તેનો સુખીનલ, તેનો પરિપ્લવ, તેનો મેધાવી, મેધાવીનો સુનય, તેનો નૃપઞ્જય, નૃપઞ્જયનો દુર્વ, દુર્વનો તિમિ નામનો પુત્ર થશે॥41-42॥
તિમિનો બૃહદ્રથ, તેનો સુદાસ, તેનો શતાનીક, શતાનીકનો દુર્દમન, તેનો વહીનર, તેનો દણ્ડપાણિ, દણ્ડપાણિનો નિમિ, નિમિનો ક્ષેમક પુત્ર થશે. આ પ્રમાણે મેં તમને બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય બનનેને ઉત્પન્ન કરનાર ચન્દ્રવંશનું વર્ણન સંભળાવ્યું. મોટા-મોટા દેવતાઓ અને ઋષિઓ આ વંશનું બહુમાન કરે છે॥43-44॥
આ વંશ કલિયુગમાં રાજા ક્ષેમક સુધી જ ચાલશે. બાદ તે સમાપ્ત થઈ જશે. હવે હું ભવિષ્યમાં થનારા મગધ દેશના રાજાઓના વંશ કહું છું॥45॥
જરાસસ્ત્રના પુત્ર સહદેવનો પુત્ર માર્જારિ થશે. (સોમાપિ પણ એનું બીજું નામ છે જે પ્રથમ કહેવામાં આવ્યો છે). એનો પુત્ર શ્રુતશ્રવા, તેનો અયુતાયુ, અયુતાયુનો નિરમિત્ર થશે॥46॥
એનો સુનક્ષત્ર, સુનક્ષત્રનો બૃહસેન, તેનો કર્મજિત્, તેનો સૂતઞ્જય, તેનો વિપ્ર અને એનો શુચિ થશે॥47॥
શુચિનો ક્ષેમ થશે. તેનો સુવ્રત, સુવ્રતનો ધર્મસૂત્ર અને એનો શમ થશે. એનો દ્યુમસેન, તેનો સુમતિ અને સુમતિનો સુબલ થશે॥48॥
સુનીથ: સત્યજિદથ વિશ્વજિદ્ યદ્ રિપુઞ્જય:।
બાર્હદ્રથાશ્ચ ભૂપાલા ભાવ્યા સાહસ્રવત્સરમ્॥49॥
એનો સુનીથ તેનો સત્યજિત્, તેનાથી વિશ્વજિત્ પુત્ર થશે. એનો રિપુઞ્જય પુત્ર થશે. આ બધા બૃહદ્રથના વંશના (હવે પછીના રાજાઓ થશે તે દ્વાદશસ્કંધમાં કહેવામાં આવશે.) રાજાઓ એક હજાર વર્ષ સુધીમાં થશે॥49॥
ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (ચન્દ્રવંશ નામના બીજા મહાપ્રકરણના અવાન્તર ઉત્તમ પ્રકરણનો ત્રીજો) "અજમીઢ રાજાના વંશનું વર્ણન" નામનો બાવીસમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 23 યયાતિના ત્રણ પુત્રોનો વંશ

વિશેષ: અનુ, દ્રુહ્યું અને તુર્વસુ એ યયાતિના પુત્રોનો વંશ ક્રમવડે અહીં કહેવામાં આવે છે. યદુનો વંશ કહેતાં છેલ્લો જ્યામધ થશે ત્યાં સુધીની વાત આ ત્રેવીસમા અધ્યાયમાં કહેવામાં

આવેછે.
અનો: સભાનરશ્ચક્ષુ: પરોક્ષશ્ચ સુતાસ્ત્રય:।
સભાનરાત્ કાલનર: સૃઞ્જયસ્તત્સુતસ્તત:॥1॥
શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા : યયાતિના પુત્ર અનુને સભાનર, ચક્ષુ અને પરોક્ષ નામના ત્રણ પુત્રો થયા. સભાનરનો કાલાનર અને કાલનરનો સૃઞ્જય પુત્ર થયો॥1॥
એ સૃઞ્જયનો જનમેજન થયો, તેનો મહાશીલ, મહાશીલનો મહામના, મહામનાના ઉશીનર અને તિતિક્ષુ એ નામે બે પુત્રોથયા॥2॥
ઉશીનરના શિબિ, વન, શમિ અને દક્ષ એ નામના ચાર પુત્રો થયા. શિબિના વૃષાદર્ભ, સુવીર, મદ્ર અને કેક્ય નામના ચાર પુત્રો થયા॥3॥
ઉશીનરના ભાઈ તિતિક્ષુનો એક જ રુશદ્રથ થયો. એનો પુત્ર હેમ થયો, તેનો સુતપા થયો અને સુતપાનો પુત્ર બલિથયો॥4॥
એ બલિરાજાની સ્ત્રીમાં દીર્ઘતમા મુનિથી અંગ, બંગ, કલિંગ, સુહ્ય, પુણ્ડ્ અને આન્ધ્ર નામના રાજાઓ થયા॥5॥
એ અંગ આદિ છ રાજાઓએ પૂર્વ તરફ પોતાના નામના છ દેશ વસાવ્યા. એ રાજાઓનાં નામ ઉપરથી એ દેશોનાં નામ પડ્યાં. અંગનો ખનપાન નામનો પુત્ર થયો તેનાથી દિવિરથથયો॥6॥
તેનો પુત્ર ધર્મરથ થયો, તેનો ચિત્રરથ થયો તેને પ્રજા ન થઈ. એ જ ચિત્રરથં રોમપાદના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. એ રોમપાદને પ્રજા ન હોવાથી એને એના મિત્ર દશરથ રાજાએ પોતાની શાન્તા નામની કન્યા ગોદ આપી દીધી. એણે શાન્તાને પોતાની પુત્રી તરીકે રાખી. એ શાન્તાને ઋષ્યશૃન મુનિ પરણ્યા જે વિભાણ્ડક મુનિથી હરિણીથી ઉત્પન્ન થયા હતા. જ્યારે રોમપાદના દેશમાં ઘણા સમય સુધી વૃષ્ટિ થઈ નહિ ત્યારે ગણિકાઓ પોતાના નૃત્ય, સનીત, વાદ્ય, હાવ-ભાવ, આલિનન અને અનેક પ્રકારની ભેટો આપી ઋષ્યશૃંનને મોહિત કરી ત્યાં લઈ આવી. એના આવતાં જ વર્ષા થઈ॥7-9॥
એણે રાજા પાસે મરુત્ નામના દેવની ઇષ્ટિ કરાવી અને નિ:સન્તાન રાજા રોમપાદને પ્રજા થઈ. તેમજ એના મિત્ર દશરથને પ્રજા નહોતી તે જ્યારે શાન્તા નામની પોતાની કન્યા દશરથે ઋષ્યશૃનને આપી ત્યારે તેથી પ્રસન્ન થઈ ઋષ્યશૃને દશરથને પણ પ્રજામાટે ઇષ્ટિ કરાવી તે ઇષ્ટિના પ્રભાવથી દશરથ રાજા ઉત્તમ પ્રજાવાળા થયા. રોમપાદનો ચતુરન નામનો પુત્ર થયો. તેનો પુત્ર પૃથુલાક્ષ થયો॥10॥
એ પૃથુલાક્ષના બૃહદ્રથ, બૃહત્કમાં અને બૃહદ્ભાનુ એમ ત્રણ પુત્રો થયા, તેમાં પ્રથમ બૃહદ્રથને બૃહન્મના અને બૃહન્મનાનો જયદ્રથ થયો॥11॥
જયદ્રથને સમ્ભૂતિ નામની સ્ત્રીથી વિજય નામનો પુત્ર થયો, તેનો ધૃતિ થયો, તેનો ધૃતવ્રત થયો, તેનો સત્કર્મા થયો અને સત્કર્માનો અધિરથ થયો॥12॥

કુન્તીએ કન્યાવસ્થામાં સૂર્યનું આવાહન કર્યું તેથી એણે એને પુત્ર આપ્યો એ પોતે કુમારીકા હોવાથી ઘરમાં પુત્રપાલન કરી શકાય નહિ તેથી પેટીમાં ભરી ગનામાં એ પુત્ર તરતો મૂકી દીધો. એ વખતે અધિરથ રાજા ગનાજી ઉપર ફરવા આવેલો. પુત્રની ઇચ્છાવાળો હોવાથી પાણીમાં તરતી આવતી એ પેટીમાં પુત્ર હતો તે એણે લઈ લીધો. એ પુત્ર કર્ણ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. અધિરથ એનો પાલક પિતા થયો॥13॥

એ કર્ણ રાજાનો પુત્ર વૃષસેન થયો. હવે યયાતિના ત્રીજા પુત્ર દ્રુહ્યુનો વંશ કહેવામાં આવે છે. દ્રુહ્યુંનો બભ્રુ થયો અને એનો સેતુ થયો॥14॥

સેતુનો આરબ્ધ થયો, તેનો ગાન્ધાર, તેનો ધર્મ, ધર્મનો ધૃત, ધૃતનો દુર્મના, તેનો પ્રચેતા. પ્રચેતાને પ્રાચેતસ નામના સો પુત્ર થયા॥15॥

તે બધા ઉત્તર દિશામાં મ્લેચ્છોના અધિપતિઓ થયા. (હવે યયાતિના બીજા પુત્ર તુર્વસુનો વંશ કહે છે:) તુર્વસુનો પુત્ર વહ્નિ થયો, તેનો ભર્ગ, ભર્ગનો ભાનુમાન, ભાનુમાનનો ત્રિભાનુ, તેનો ઉદાર બુદ્ધિવાળો કરન્ધમ નામનો પુત્ર થયો. તેનો મરુત થયો. તેને પુત્ર ન હતો. તેથી એણે પુરુવંશના દુષ્યન્ત રાજાને પુત્ર તરીકે સ્વીકાર્યો॥16-17॥

પરન્તુ દુષ્યન્ત રાજ્યની કામનાથી પુરુના વંશમાં પાછો ગયો. હે નરશ્રેષ્ઠ! હવે હું યયાતિ રાજાના મોટા પુત્ર યદુનો વંશ કહું છું॥18॥

એ યદુનો મહાપવિત્ર વંશ સાંભળનારના બધાં જ પાપનો નાશ કરે છે. જે મનુષ્ય આ યદુના વંશને સાંભળશે તે બધાં પાપથી મુક્ત થઈ જશે॥19॥

આ વંશમાં સ્વયં ભગવાન્ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણે મનુષ્યના જેવા રૂપમાં અવતાર લીધો હતો. યદુને ચાર પુત્રો હતા:સહસ્ત્રજિત, કોષ્ઠા, નલ અને રિપુ સહસ્ત્રજિતથી શતજિતનો જન્મ થયો. શતજિતના ત્રણ પુત્રો હતા: મહાહય, વેણુહય અને હૈહય॥20-21॥

એમાં હૈહયનો પુત્ર ધર્મ થયો. ધર્મનો નેત્ર થયો. એ કુન્તિનો પિતા હતો. એ કુન્તિનો સોહઞ્જિ, તેનો મહિષ્માન્ અને એનો ભદ્રસેન થયો॥22॥

ભદ્રસેનના બે પુત્રો હતા દુર્મદ અને ધનક. ધનકને ચાર પુત્રો હતા-કૃતવીર્ય, કૃતાગ્નિ, કૃતવમાં અને કૃતૌજા॥23॥

કૃતવીર્યનો અર્જુન નામનો પુત્ર થયો. એ સાત દ્વીપનો ચક્રવર્તી સમ્રાટ થયો. એણે ભગવદ્ અવતાર દત્તાત્રેય પાસેથી યોગવિદ્યા અને અણિમા લઘિમા વગેરે યોગ-સિદ્ધિઓ મેળવી હતી॥24॥

એમાં સન્દેહ નથી કે યજ્ઞ, દાન, તપ, યોગ, શાસ્ત્રશ્રવણ, પરાક્રમ અને વિજયમાં કોઈ આ સહસ્ત્રાર્જુનની બરોબરી કરી શકે એવો થશે નહિ॥25॥

સહસ્ત્રાર્જુન એવો હતો કે એનું પરાક્રમ કદીયે નષ્ટ થયું નહોતું. એના સ્મરણથી ગયેલું દ્રવ્ય પણ પાછું મળે એવો એના નામનો પ્રતાપ હતો. એ દત્ત ભગવાનનો ભક્ત હતો. પરાક્રમમાં એને કોઈ પણ પહોંચી શકે એમ નથી. એવા અર્જુનને પંચાશી હજાર વર્ષ સુધી છ ઇન્દ્રિયોના ભોગ ભોગવ્યા॥26॥

એને એક હજાર પુત્રો હતા તે બધા પરશુરામ સાથે લડાઈમાં ગયા તેમાંથી પાંચ જીવતા બાકી રહ્યા, બીજા તમામ મરી ગયા. એ બચેલા પાંચ પુત્રો જયધ્વજ, શૂરસેન, વૃષભ, મધુ અને ઊર્જિત હતા॥27॥

જયધ્વજને તાલજસ્ત્ર નામનો પુત્ર થયો. તાલજસ્ત્રને સો પુત્રો થયા. તે બધા તાલજસ્ત્ર નામના ક્ષત્રિયો કહેવાયા જેને ઔર્વ મુનિના તેજથી સગર રાજાએ મારી નાખ્યા હતા॥28॥

એ સો પુત્રોમાં વીતિહોત્ર સૌથી મોટો હતો. એનો પુત્ર મધુ થયો. એ મધુના સો પુત્રોમાં વૃષ્ણિ સૌથી મોટો હતો॥29॥

હે પરીક્ષિત! આ જ મધુ, વૃષ્ણિ અને યદુને કારણે આ વંશ માધવ, વાર્ષ્ણેય અને યાદવના ત્રણ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. યદુનન્દન કોષ્ટુના પુત્રનું નામ વૃજિનવાન હતું॥30॥

વૃજિનવાનનો શ્વાહિ થયો. તેનો રુશેકુ, તેનો ચિત્રરથ થયો, તેનો શશબિન્દુ થયો જે મોટો યોગી હતો. એ પણ મોટા ભોગવાળો અને ગુણોવડે મહાન થયો॥31॥

એ *ચૌદ મહારત્નવાળો અને અજેય થયો અને મહાન યશસ્વી હતો. શશબિન્દુને દશ હજાર સ્ત્રીઓ હતી॥32॥

વિશેષ: માર્કણ્ડેય પુરાણમાં ચૌદ રત્નો આ પ્રમાણે ગણાવ્યાં છે. જે ઉત્તમ હોય તે રત્ન કહેવાય છે.1.હાથી. 2.ઘોડા, 3.રથ, 4.સ્ત્રી, 5.બાણ, 6.ભણ્ડાર(ખજાનો), 7.માલા, 8.વસ્ત્ર, 9.વૃક્ષ, 10.શક્તિ, 11.પાશ, 12.મણિ, 13.છત્ર, 14.વિમાન.

તે પૈકી એક-એકથી એને લાખ-લાખ પુત્રો થયા તેથી તે દશ હજાર લાખ (એકસો કરોડ-અબજ) પુત્રવાળો હતો. એમાં છ પુત્રો મુખ્ય હતા. જેમાં પૃથુશ્રવાનો પુત્ર ધર્મ થયો॥33॥

એનો ઉશના થયો, તેણે સો અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યા હતા. એનો પુત્ર રુચક થયો. એના પાંચ પુત્રોને હું કહું એ સાંભળો॥34॥

પુરુજિત્, રુકમ, રુકમેષુ, પૃથુ અને જયામધ એ પાંચ પુત્રો થયા એમાં જયામધને સન્તાન નહોતું તેથી એ બીજી સ્ત્રી કરવાનો હતો પણ એની પ્રથમ સ્ત્રી શૈબ્યાથી ભય પામીને એણે બીજી સ્ત્રીનું નામ સુદ્ધાં ન લીધું॥35॥

એક દિવસ શત્રુને જીતીને જયામધ શત્રુના ઘરની ભોજ્યા નામની એક કન્યાને રથમાં પોતાની સાથે બેસારીને લાવતો હતો ત્યાં શૈબ્યા એને જોતાં ક્રોધે ભરાઈને પોતાના પતિને બોલી:॥36॥

"હે કપટી! આ રથમાં મારી બેઠક ઉપર બેઠેલી સ્ત્રી કોણ છે?" ત્યારે રાજા બીકથી બોલ્યો કે "આ તો તારા દીકરાની વહુ છે" ત્યારે શૌબ્યાએ એ ઉત્તર સાંભળી મન્દ હસતા પાછો પ્રશ્ન કર્યો:॥37॥

"હું વુધ્યા છું, મારી બીજી સોક્ય પણ નથી તો પછી મારા દીકરાની વહુ એ કેમ સમ્ભવે?" ત્યારે જયામધ બોલ્યો:"હે રાણી! તમને પુત્ર થશે તેને આ કન્યા ઉપયોગી થશે"

શૈબ્યા ગર્ભમધાત્ કાલે કુમારં સુષુવે શુભમ્।

સ વિદર્ભ ઇતિ પ્રોક્ત ઉપયેમે સ્નુષાં સતીમ્॥39॥
એમ કહ્યું ત્યારે શૈબ્યા કાંઈ બોલી નહિ. રાજા જયામધના કથનને વિશ્વેદેવોએ અને પિતૃઓએ અનુમોદન આપ્યું. તેથી સમય ઉપર શૈબ્યાને ગર્ભ રહ્યો અને એણે સુન્દર કુમારને જન્મ આપ્યો. એ વિદર્ભ નામે થયો. રાજાએ એને પેલી કન્યા પરણાવી એટલે એ સતી જયામધ રાજા અને શૈબ્યાની પુત્રવધૂ થઈ॥39॥
ઇતિ શ્રીભાગવત નવમ સ્કંધમાં (બીજા ચન્દ્રવંશ પ્રકરણનો દશમો અને અવાન્તર ચોથા નિર્ગુણ પ્રકરણનો પહેલો અધ્યાય)"યયાતિના ત્રણ પુત્રોનો વંશ" ત્રેવીસમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

અધ્યાય 24 વિદર્ભના વંશનું રામકૃષ્ણાવધિ વર્ણન

વિશેષ: વિદર્ભના ત્રણ પુત્રોમાંથી થયેલા અનેક વંશો કહેવાય છે તેમાં છેલ્લે રામ અને કૃષ્ણ ના પ્રાર્દુભાવની વાત આવે છે. આટલી ચોવીસમાં અધ્યાયમાં કથા કહી છે.
તસ્યાં વિદર્ભોઽજનયત્ પુત્રૌ નામ્ના કુશક્રથૌ।
તૃતીયં રોમપાદં ચ વિદર્ભકુલનન્દનમ્॥1॥
શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું : હે પરીક્ષિત! એ વિદર્ભને ભોજ્યાથી કુશ, ક્રથ અને રોમપાદ એમ ત્રણ વિદર્ભના કુળને આનન્દ આપનાર કહેવાય છે॥1॥
રોમપાદનો બભ્રુ થયો, બભ્રુનો કૃતિ, કૃતિનો ઉશિક, ઉશિકનો ચેદિ થયો. હે રાજન! આ ચેદિના વંશમાં જ દમઘોષ, શિશુપાલ વગેરે રાજાઓ થયા॥2॥
વિદર્ભનો બીજો પુત્ર ક્રથ હતો તેનો પુત્ર કુન્તિ થયો, કૃન્તિનો ધૃષ્ટિ થયો તેનો નિવૃત્તિ, નિવૃત્તિનો દશાર્હ અને દશાર્હનો વ્યોમ થયો॥3॥
વ્યોમનો પુત્ર જીમૂત થયો. તેનો વિકૃત્તિ, તેનો ભીમરથ, તેનો નવરથ અને નવરથનો દશરથ થયો॥4॥
દશરથનો શકુનિ, તેનો કરમ્ભિ તેનો દેવરાત નામે પુત્ર થયો, તેનો દેવક્ષત્ર, તેનો મધુ, તેનો કુરુવશ અને એનો અનુ થયો॥5॥
અનુનો પુરુહોત્ર, તેનો આયુ, તેનો સાત્વતથયો. તેને 7પુત્રો થયા ભજમાન, ભજિ, દિવ્ય, વૃષ્ણિ, દેવાવૃધ,અન્ધક,મહાભોજ. ભજમાનને એક સ્ત્રીમાં નિમ્લોચિ, કિપિણ અને ધૃષ્ટિ નામના 3પુત્રથયા॥6-7॥

હે પ્રભો! બીજી સ્ત્રીથી શતાજિત્, સહસ્ત્રજિત્ અને અયુતાજિત્ નામના ત્રણ પુત્ર થયા॥8॥
સાત્વતના દેવાવૃધનો બભ્રુ નામે પુત્ર થયો. એ પિતા-પુત્ર જેનેમાટે લોકો એમ કહેતા હતા કે આપણે દૂર રહી સાંભળીએ તેમજ નજીક રહી જોઈએ તો એવાને એવા. એમ એને લોકદ્વારા જેવા દૂરથી સાંભળેલ તેવાજ લોકોએ પાસે આવીનેજોયા॥9॥
બભ્રુ મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ છે જ્યારે દેવાવૃધ તો દેવની તુલ્ય છે. એ બભ્રુ અને દેવાવૃધને લીધે એના વંશના છ હજાર અને તોત્તેર રાજાઓ મોક્ષને પામ્યા॥10॥
મહાભોજ પણ અત્યન્ત ધર્માત્મા થયો. એ સાત્વતનો પુત્ર હતો. એના જ વંશના રાજાઓ 'ભોજ' એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા॥11॥
હે પરન્તપ! વૃષ્ણિને, સુમિત્ર અને સુધાજિત્ના શિનિ અને અંગમિત્ર એમ બે પુત્ર થયા. અંગમિત્રનો નિમ્ન થયો॥12॥
એ નિમ્નના સત્રાજિત્ અને પ્રસેન એ નામે બે દીકરા થયો. અંગમિત્રની બીજી સ્ત્રીમાં બીજો શિનિ દિકરો થયો. એ શિનિનો સત્યક થયો॥13॥
એનો યુયુધાન થયો. જે સાત્યકિ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. તેનો જય, જયનો કુણિ, કુણિનો યુગન્ધર થયો. અંગમિત્રનો ત્રીજો દીકરો વૃષ્ણિ હતો॥14॥
વૃષ્ણિના શ્વફલ્ક અને ચિત્રરથ નામના પુત્રો થયા. શ્વફલ્કને ગાન્દિની નામની સ્ત્રીથી અક્રૂર ઉપરાન્ત બીજા બાર પુત્રો થયા. એ બારે પ્રખ્યાત થયા॥15॥
અક્રૂરના બાર ભાઈ:આસન સારમેય મૃદુર મૃદુવિદ્ ગિરિ ધર્મવૃદ્ધ યુકર્મા ક્ષત્રોપેક્ષ અરિમર્દન શત્રુઘ્ન ગન્ધમાદન અને પ્રતિબાહુ નામે હતા. તેમને સુચીરા નામની એક બહેન પણ હતી. અક્રૂરને બે પુત્રોહતા॥16-17॥
એનાં નામ દેવવાન અને ઉપદેવ હતાં. શ્વફલ્કના ભાઈ ચિત્રરથને પૃથુ, વિદુરથ વગેરે ઘણા પુત્રો હતા જે વૃષ્ણિ વંશીઓમાં શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે॥18॥
સાત્વતના પુત્ર અન્ધકના કુકુર, ભજમાન, શુચિ અને કમ્બલબર્હિ નામના ચાર પુત્રો થયા. તેમાં કુકુરનો પુત્ર વહ્નિ થયો. તેનો વિલોમા, તેનો કપોતરોમા, તેનો અનુ થયો. તુમ્બુરુ ગન્ધર્વની સાથે અનુને ગાઢ મિત્રતા હતી. એ અનુનો અન્ધક થયો, તેનો દુન્દુભિ થયો, તેનો અરિધોત, તેનો પુનર્વસુ થયો॥19-20॥
એને આહુક પુત્ર થયો અને આહુકી કન્યા થઈ. આહુકના બે પુત્ર દેવક અને ઉગ્રસેન હતા. દેવકને ચાર પુત્રો થયા:॥21॥
દેવવાન, ઉપદેવ, સુદેવ અને દેવવર્ધન. એ ચાર ભાઈને સાત બહેનો પણ હતી, હે રાજન્! તેમાં ધૃતદેવા સૌથી મોટી હતી॥22॥
એની નાની બહેનો શાન્તિદેવા, ઉપદેવા શ્રીદેવા, દેવરક્ષિતા, સહદેવા અને દેવકી એ સાતે કન્યાઓને વસુદેવજી પરણ્યા॥23॥
કંસ, સુનામા, ન્યગ્રોધ, કપ, શપુ, સુહૂ, રાષ્ટ્રપાલ, સૃષ્ટિ અને તૃષ્ટિમાન એ ઉગ્રસેનના નવ પુત્રો થયા॥24॥

કંસા, કંસવતી, કપા, શૂરભૂ અનેરાષ્ટ્રપાલિકાએ પાંચ ઉગ્રસેનની કન્યાઓની કન્યાઓ હતી. તે વાસુદેવના નાનાભાઈ દેવભાગ વગેરેની સાથે પરણી હતી॥25॥

અન્ધકના ચાર પુત્રોમાં પ્રથમ પુત્ર કુકુરનો વંશ કહ્યો, હવે બીજા પુત્ર ભજમાનનો વંશ કહેવાય છે. ભજમાનનો પુત્ર વિદૂરથ થયો. તેનો શૂર થયો, તેનો શિનિ થયો, તેનો સ્વયમ્ભોજ થયો અને સ્વયમ્ભોજનો હૃદીક નામનો પુત્ર થયો॥26॥

હૃદીકના દેવબાહુ, શતધનુ અને કૂતવર્મા એમ ત્રણ પુત્ર થયા. દેવમીઢના પુત્ર શૂરને મારિષા નામની સ્ત્રી હતી. તેનાથી શૂરને દશ દીકરા થયા તે બધા પવિત્ર હતા. વસુદેવ દેવભાગ દેવશ્રવસ આનક સૃઞ્જય શ્યામક કપ શમીક વત્સક અને વૃક એ એમનાં નામ હતાં. જ્યારે વસુદેવજીનો જન્મ થયો ત્યારે દેવનાં આનક અને દુન્દુભિ આપમેળે વાગ્યાં હતાં॥27-29॥

તેનાથી વસુદેવજીનું 'આનક-દુન્દુભિ' નામ પણ પડ્યું. વસુદેવજીને ત્યાં ભગવાન્ પુત્રરૂપે પધારવાના હતા તેથી જ વસુદેવજીના જન્મકાળે નગારાં વાગ્યાં હતાં. પૃથા, શ્રુતદેવા, શ્રુતકીર્તિ, શ્રુતશ્રવા અને રાજાધિદેવી એ પાંચ વસુદેવજીની બહેનો અને શૂરની પુત્રીઓ હતી. શૂરસેને પોતાની પુત્રી પૃથાને એનો મિત્ર કુન્તિભોજ જે અપુત્ર હતો તેને પુત્રી તરીકે આપી હતી॥30-31॥

જ્યારે પૃથા કુંવારી હતી ત્યારે એના પિતાને ત્યાં દુર્વાસા મુનિ આવેલા. પૃથાએ એને સેવાથી પ્રસન્ન કર્યા ત્યારે દુર્વાસાએ દેવને બોલાવી આપનારી વિદ્યા પૃથાને શીખવી. એ વિદ્યાનું પારખું કરવાની ઇચ્છાથી પૃથાએ પરમ પવિત્ર ભગવાન્ સૂર્યનું આવાહન કર્યું॥32॥

ત્યારે ભગવાન્ સૂર્ય તત્કાળ ત્યાં આવીને ઉભા રહ્યા. એને જોઈને પૃથાના મનમાં ખૂબ આશ્ચર્ય થયું:"હે દેવ! મેં તો માત્ર મન્ત્ર ખરો છે કે કેમ એ જાણવાની ઇચ્છાથી આપને બોલાવ્યા. મેં એ જોઈ લીધું. હવે આપ સ્વસ્થાનમાં પધારો. વગર કામે મેં આપને બોલાવ્યા એમાટે મને ક્ષમા કરો॥33॥

જ્યારે આમ પૃથાએ સૂર્યને કહ્યું ત્યારે સૂર્ય બોલ્યા :"હે દેવી! મારું આવવું વ્યર્થ ન હોય; તેથી હું તારામાં ગર્ભ ધારણ કરી તને પુત્ર આપીને જઈશ. હે સુમધ્યમે! હું તારામાં ગર્ભ એવી રીતે ધારણ કરીશ કે તારી યોનિને કોઈ પ્રકારનો દોષ લાગશે નહિ તારા કન્યાપણાનો વિઘાત નહિ થાય"

એમ કહી એનામાં ગર્ભ રાખી સૂર્ય સ્વર્ગમાં ગયા. તુરત જ બીજા સૂર્ય જેવો કુમાર પેદા થયો॥35॥

લોકનિન્દાના ભયથી પૃથાએ એ કુમારને ગનાનદીના જળમાં દુ:ખી મનથી છોડી દીધો. એ પૃથાને તમારા પ્રપિતામહ સત્ય પરાક્રમવાળા પાણ્ડુરાજા પરણ્યા॥36॥

કરુષ દેશનો અધિપતિ વૃદ્ધશર્મા પૃથાની નાની બહેન શ્રુતદેવાને પરણ્યો, જેને એનાથી દંતવક્ત્ર થયો. સનકાદિના શાપથી દન્તવક્ત્રરૂપે વિજયનો આ ત્રીજો જન્મ થયો॥37॥

કેક્ય દેશનો રાજા ધૃષ્ટકેતુ શ્રુતકીર્તિને પરણ્યો તેનાથી એને સન્તર્દન વગેરે પાંચ પુત્રો થયા તે 'કૈક્ય' કહેવાયા॥38॥

અવન્તીના જયસેને રાજાધિદેવીથી વિન્દ અને અનુવિન્દ ઉત્પન્ન કર્યા. ચેદિ દેશનો રાજા દમઘોષ શ્રુતશ્રવા નામની શૂરની કન્યાને પરણ્યો॥39॥

તેનો શિશુપાલ થયો. એના જન્મની વાત પ્રથમ (સાતમા સ્કંધમાં) કહેવામાં આવી છે. એ પ્રમાણે વસુદેવની બહેનોનો વંશ કહેવાયો, હવે વસુદેવના ભાઈ દેવભાગનો વંશ આવે છે. દેવભાગને કંસા નામની સ્ત્રી હતી તેનાથી એને ચિત્રકેતુ અને બૃહદબલ થયા॥40॥

દેવશ્રવાને કંસવતીથી સુવીર અને ઇષુમાન બે પુત્રો થયા. કપાથી આનકને સત્યજિત્ અને પુરુજિત્ બે પુત્રો થયા॥41॥

સઞ્જયે પોતાની રાષ્ટ્રપાલી નામની પત્નીથી વૃષ અને દુર્મર્ષણ આદિ કંઈક પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા. શ્યામકે શૂરભૂમિમાં હરિકેશ અને હિરણ્યાક્ષ નામના બે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા॥42॥

વત્સકે મિશ્રકેશી અપ્સરાથી વૃક વગેરે કેટલાય પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા. વૃકે દુર્વાક્ષીથી તક્ષ, પુષ્કર અને શાલ વગેરે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા॥43॥

શમીકે સુદામિની નામની સ્ત્રીથી સુમિત્ર, અર્જુનપાલ વગેરે પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા. કપે કર્ણિકાથી ઋતધામ અને જય એ બે પુત્રોને ઉત્પન્નકર્યા॥44॥

પૌરવી, રોહિણી, ભદ્રા, મદિરા, રોચના, ઇલા, દેવકી વગેરે વસુદેવની ઘણી સ્ત્રીઓ હતી તેમાં દેવકીજી મુખ્ય હતાં॥45॥

વસુદેવને રોહિણીજીથી બલરામ, ગદ, સારણ, દુર્મદ, વિપુલ, ધ્રુવ, કૃત વગેરે પુત્રો થયા॥46॥

વસુદેવને પૌરવીથી ભૂત, સુભદ્ર, ભદ્રવાહ, દુર્મદ, ભદ્ર વગેરે બાર પુત્રો થયા॥47॥

નન્દ, ઉપનન્દ, કૃતક, શૂર વગેરે મદિરાના પુત્રો થયા. કૌસલ્યાએ એક જ વંશ-ઉજાગર પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા હતો. એનું નામ કેશી હતું॥48॥

રોચનામાં હસ્ત, હેમાનદ વગેરે પુત્રો થયા. ઇલામાં ઉરુવલ્ક આદિ થયા જે યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ હતા॥49॥

ધૃતદેવાથી વસુદેવજીને વિપૃષ્ટ નામનો એક પુત્ર થયો. હે રાજન્! શાન્તિદેવાના શ્રમ, પ્રતિશ્રુત વગેરે અનેક પુત્રો થયા॥50॥

કલ્પવર્ષ વગેરે દશ રાજા ઉપદેવાના પુત્રો થયા અને શ્રીદેવાથી વસુ, હંસ, સુવંશ વગેરે છ પુત્રો થયા॥51॥

દેવરક્ષિતાથી ગદ વગેરે નવ પુત્ર થયા. સહદેવામાં વસુદેવે આઠ પુત્રોનું આધાન કર્યું તેમાં પુરુવિશ્રુત મુખ્ય છે. જેમ સાક્ષાત્ ધર્મ આઠ વસુને પેદા કરે તેમ વસુદેવે આઠ પુત્ર સહદેવાથી ઉત્પન્ન કર્યા. વસુદેવે દેવકીમાં આઠ પુત્રોને જન્મ આપ્યો॥52-53॥

કીર્તિમાન, સુષેણ, ઉદાર બુદ્ધિવાળા ભદ્રસેન, ઋજુ, સમ્મર્દન, ભદ્ર, સપર્ષણ જે સાક્ષાત્શેષરૂપ છે॥54॥

તેમાં આઠમા સાક્ષાત્ હરિ પોતે છે. વસુદેવને દેવકીથી સુભદ્રા નામની કન્યા થઈ તે તમારા પિતાની માતા અને અર્જુનની સ્ત્રી અને મોટા ભાગ્યવાળી શ્રીકૃષ્ણની બહેન થઈ॥55॥

જ્યારે-જ્યારે પૃથ્વી ઉપર ધર્મનો નાશ અને પાપનો વધારો થાય ત્યારે-ત્યારે ભગવાન્ હરિ પોતાના આત્માને ઉત્પન્ન કરે છે. હે મહીપતે! આ ભગવાનને પોતાની માયા સિવાય અહીં આવવાનું કે કાંઈ કર્મ કરવાનું કારણ નથી કેમકે એ સર્વથી પર, સર્વના દ્રષ્ટા અને સર્વના આત્મા છે. એની માયાની ચેષ્ટા એ જ પુરુષનાં જન્મ, સ્થિતિ અને લયનું કારણ થાય છે; એનો અનુગ્રહ જ જન્માદિની નિવૃત્તિનું અને આત્મશ્રેયનું કારણ છે॥56-58॥

રાજાનાં ચિહ્ન ધારણ કરી અસુરો અક્ષૌહિણીના પતિઓ થઈને પૃથ્વીઉપર ભાર કરતા હતા તેનો ભાર ઉતારવામાટે ભગવાનનુંપૃથ્વીઉપર આવવુંથયું॥59॥

મધુદૈત્યને મારનાર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે દેવના દેવથી પણ ન થઈ શકે તેવાં અસડ્ખ્ય કર્મ સપર્ષણની સાથે કર્યા॥60॥

કલિયુગમાં થનાર લોકોનાં દુ:ખને મટાડવામાટે એમણે ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કર્યો અને એમ કરી પવિત્ર, શોક દુ:ખ અને અજ્ઞાન દૂર કરે તેવા પોતાના યશને એમણે પૃથ્વી ઉપર વિસ્તાર્યો, જે ગાવાથી કલિના જીવો કૃતાર્થ થશે॥61॥

એ યશ સત્પુરુષોના કાનને અમૃતરૂપ છે. એ યશરૂપ તીર્થમાં જો એક વખત કાન રૂપી અંજલિથી આચમન કર્યું તો ભલેને સત્પુરુષોથી ગવાયેલો એ યશ કાનથી થોડોક સાંભળવામાં આવે તો પણ એનાથી કર્મની બધી વાસનાઓ છૂટી જાય છે॥62॥

ભોજ વૃષ્ણિ અન્ધક મધુ શૂરસેન દશાર્હ કુરુ સંજય અને પાંડવો જેના વખાણ કરે તેવી એ ભગવાનની લીલાછે॥63॥

સ્નેહયુક્ત સ્મિતવાળા અવલોકનવડે, ઉદાર વાક્યોવડે, પરાક્રમથી ભરેલી લીલાઓવડે અને સર્વાનસુન્દર સ્વરૂપવડે ભગવાન્ મનુષ્ય લોકને રમાડવા લાગ્યા॥64॥

ભગવાનનુંશ્રીમુખ મકરાકૃત કુણ્ડળોથી તથા સુન્દર નાકથી શોભતું હતું. એ કપોલથી સુન્દર દેખાતું હતું, વિલાસથી ભરેલું એમનું હાસ્ય હતું અને નિત્ય ઉત્સવવાળું એ હતું તેને જોઈને સ્ત્રી-પુરુષો આનન્દિત થાય છે એમના દર્શનથી તૃપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ પણ ભગવાનના દર્શનમાં નિમેષ માત્ર અન્તરાયરૂપ થવાથી દર્શન કરનાર સ્ત્રી-પુરુષો ગુસ્સે થાય છે॥65॥

ભગવાન્ પોતે સ્વસ્વરૂપે પ્રગટ્યા, પિતાના ઘરમાંથી વ્રજમાં ગયા ત્યાં એમણે વ્રજવાસીઓની સમૃદ્ધિ વધારી જેટલા દૈત્યો શત્રુપણે આવ્યા તેઓને માર્યા પછી એ ત્યાંથી મથુરા પધાર્યા અને હજારો સ્ત્રીઓ પરણ્યા તેમાં ઘણા પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા. પોતાની આજ્ઞારૂપ વેદને લોકમાં પ્રસિદ્ધ કરતા ભગવાને યજ્ઞોવડે પોતાના સ્વરૂપનું જ પોતે યજન કર્યું॥66॥

પૃથ્વ્યા: સ વૈ ગુરુભરં ક્ષપયન્ કુરૂણામન્ત:સમુત્થકલિના યુધિ ભૂપચમ્વ:।
દૃષ્ટ્યા વિધૂય વિજયે જયમુદ્ઘિઘોષ્ય પ્રોચ્યોદ્ધવાય ચ પરં સમગાત્ સ્વધામ॥67॥

કૌરવમાં પરસ્પર દ્વેષ કરાવ્યો. ક્લેશને નિમિત્ત કરીને પૃથ્વીનો મોટો ભાર દૂર કર્યો. યુદ્ધમાં રાજાઓની સેનાઓને કેવળ દૃષ્ટિવડે નિ:સત્ત્વ બનાવી દીધી અને અર્જુનની જીવ બોલાવી, ઉદ્ધવજીને પરમતત્ત્વનો ઉપદેશ આપ્યો, સ્વસ્વરૂપે શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામમાં પદાર્યા. સ્ક્રૂપમાં શ્રીકૃષ્ણ કેવી રીતે પધાર્યા એનું આ પવિત્ર ચરિત્ર કહી બતાવ્યું॥67॥

ઇતિ શ્રીભાગવત નવમસ્કંધમાં (બીજા ચન્દ્રવંશ પ્રકરણનો અગિયારમો અને અવાન્તર નિર્ગુણ પ્રકરણનો બીજો) "વિદર્ભના વંશનું રામકૃષ્ણાવધિ વર્ણન" નામનો ચોવીસમો અધ્યાય સમ્પૂર્ણ થયો.

નવમસ્કંધ સમ્પૂર્ણ